

**Filosofie, Já, Jáství, Bytí, Svět, Mytologie,
Mystika, *Philosophia Perennis*, Mysl, Tělo,
Body-Mind problém, Psychosomatický,
Celostní, Ontický, Ontologický, Poznání,
Metodologie vědy, Humanitní disciplíny,
Sociální vědy, Fakt, Sociální a
humanitněvědní fakt, Explanační schéma,
Hlubinné struktury, Rozumění, Hermeneutika
fakticity, Hermeneutika podezření, Jazyk,
Mluva, Znak, Výraz, Význam, Smysl,
Interpretace, Interpretant, Text, Artefakt,
Diskurz, Konstruktivismus, Narativita,
Dekonstrukce, Kulturní studia, Média,
Hyperrealita, Simulakrum, Barthesovské mýty,
Stereotypy, Sekundární semiotický systém,
Hyperchráněný kooperativní přístup, Reálno,
Imaginárno, Symbolično, Smysl života, Dialog,
Postmoderní, Poststrukturalistický, Kultovní,
Medicína, Pacient, Narativní přístup,
Systemický přístup,**

O NEBOHÉM FILOSOFOVI V POSTMODERNÍ MEDICÍNĚ

(k projektu Medicína založená na důvěře 2)

(pracovní verze prosinec 2012)

1. ÚVOD

Nebohý filosof s holí

Žák se ptá Mistra: O čem vlastně je ta vaše filosofie? Na co se vás mám zeptat?

A Mistr odpovídá: Kde jsou otázky, tam jsou i odpovědi.

A žák se ptá dál: Ale jaké otázky?

A Mistr praští žáka holí.

Žák poděkuje a odchází medítovat.

Filosofie je připravena dávat odpovědi tomu, kdo se táže. A je také připravena praštit holí toho, kdo se ptá, na co se má zeptat. Je připravena odpovídat na otázky, které se jí týkají. Nebude odpovídat na otázky, na které se jí nikdo neptá, a nebude odpovídat na otázky o čem to je?

Kdo se táže, ví, proč se táže. Je zainteresován na odpovědi, snaží se ji pochopit. Je-li pro něj nesrozumitelná, táže se dál. Kdo se netáže, není skutečně zainteresován na odpovědi. Patřila by mu Mistrova rána holí. My jsme ale na své čtenáře hodnější. A prosíme je, aby to nevzdávali. Bude to sice pro něj výkon, ale věříme, že se vyplatí.

Jsme rádi, že filosofie je dnes tázána. Má pro nás připraveny úžasné odpovědi – ale také asi další otázky.

Na počátku své dráhy stanuli filosofové v úžasu před tím, jaké obzory se jim otevřely. Dnes mnozí lidé stávají v úžasu před tím, jak jiný svět filosofie může být. A často se nechtějí nějaké filosofii věnovat hlouběji, protože správně tuší, že by museli poctivě projít dlouhou cestou, než by se v ní začali orientovat.

Před autory této knížky stanul osudný úkol. Přes onu propast se pokusit najít společnou řeč, především co se týče témat, uvedených v části první, a směřující k tématům části třetí.

Medicína je prakticko-teoretickým komplexem činností s dlouhou a rozsáhlou praxí. Jestliže se nespokojuje se současným stavem a ve snaze dělat věci lépe se zajímá i o to, jak myslet lépe, jakých stereotypů a klišé se zbavovat a uvolňovat prostory pro správné pohledy na nově vznikající komplikovanost dnešního světa a tedy i světa medicíny, a pro inspiraci, nic víc, tedy především pro inspiraci zalovila v temných vodách filosofie ortodoxní i neortodoxní, pak jí to může jen posílit.

Všude tam, kde jsou odpovědi na otázky už předem známé, tam se otázky neobjeví. Jde o domýšlivost, nebo je na vině hektičnost a překotnost dění, při níž si musíme svět zjednodušovat jednoduchými poučkami a odpověďmi a nerozptylovat se tím, co nesouvisí s naším problémem bezprostředně? A to je právě filosofie, ta nesouvisí nikdy s bezprostřední mašinerií čehokoliv, neboť už ze své podstaty je tou, která je s veškerým děním spjata zprostředkovaně, skrze péči o duši, jak to vyjádřil český filosof Jan Patočka.

Proto ta častá nechuť, začínat s něčím jiným, novým, nepřátelsky neznámým. Filosof má větší šanci u člověka mladého, zvědavého. Anebo u toho, kdo je už na dně. Většina těch, kteří si nějak zavedeně žijí, filosofii nepotřebuje. Zvláště když tam nejsou žádné obrázky, grafy ani tabulky, a když se to tam hemží novými termíny. Ale kdyby jen to, kdyby se jen daly nové termíny jednoduše přeložit do toho, co už známe, ale ve filosofii jde často právě o ten rozdíl, oproti takovému překladu, jde o tu přidanou hodnotu, kterou námaha s ní spojená poskytuje. Nejde o nové termíny, jde o nová pojetí. Každý nový termín znamená nový pojem, tedy nové pojetí, a je jako nové kukátko, kterým pohlížíme na svět opět z jiného úhlu pohledu. Je jako zvětšovací lupa pro věci drobné, dosud málo postřehnutelné.

Naopak, trivializací lze dojít jen k triviálním pravdám. Pak by filosofie byla jen hezkým, ale jinak nadbytečným ornamentem.

I když stokrát, tisíckrát děláme rutinně věci, které známe, přesto časem pozorujeme, že se cosi mění. Sama praxe, spjatá s novými teoriemi a s uplatňováním nových technik. Někdy máme co dělat, abychom se s těmi novinkami vyrovnali, někdy nás ten vývoj spolu s naší rutinou, kterou se každodenně utišujeme, přesto přivedou před zavřená vrátka, která jsme sice tisíckrát obešli, ale teď najednou cítíme, že potřebujeme projít i jimi, že musíme zjistit, o co jsme se ochudili, co jsme míjeli či přecházeli rukou mávnutím. Přijde ta chvíle, kdy si řekneme, proč to nezkusit tudy, zvláště když nás pronásledují naléhavě otázky týkající se například provozování medicíny v oné skutečné podobě právě tady a teď, a kdy cítíme, že není všechno v pořádku, že se věci ubírají směry, o které nestojíme, nebo ze kterých máme obavu. Zůstávají otázky, na které prostě odpovědět neumíme, a my, velcí obdivovatelé pokroku a fandové současné moderní medicíny tu rázem stojíme bez opory. Filosofie přesto možná umí zvednout tuto hozenou rukavici a pokusit se odpovědět. Nabízí nám odborný pojmový aparát, který nám umožní situaci spatřit jakoby novými očima, z nového úhlu pohledu, a objevit možná cosi zásadního a podstatného. Musíme však stále mít na paměti, že filosofie není vědou, je láskou k moudrosti a proto její jádro, metafyzika, je vlastně založené

na spekulacích, ovšem ne ledajakých, ale vyargumentovaných a tvořících propojené celistvé obrazy těch nejobecnějších témat, jakými jsou bytí, poznání, člověk, bůh, svět popsaný jazykem a mnohá další

Filosofie, původně metafyzika, je u Aristotela charakterizována jako vědění zvláštního druhu. Vědou o všem fyzickém je fyzika (dnes bychom řekli přírodní vědy), vědou o všem nefyzickém je metafyzika. Co to je to nefyzické? Je toho víc než dost, jsou to naše lásky, bolesti a naděje (tedy pokud za nimi v ovlivnění přírodními vědami nevidíme jen jejich fyzické koreláty), jsou to všechna pomocná schémata, která jsme si vymysleli, abychom pochopili... Jsou to například všechny představy o tom, jak věci mimofyzikální fungují, co stojí ve společných základech všeho, a co v základech těchto základů, a jaký to má všechno smysl. Jsou to i odpovědi na praktické otázky: co dělat, kam se dát, čemu věřit nepochybně a čemu s pochybnostmi, pro co horovat, čeho se vyvarovat, jak o tom správně uvažovat, jakých postupů se držet, na co nezapomínat, a co to vlastně děláme, když jsme zdravotníci či pacientu a léčíme, léčíme se nebo choříme?

Každá věda (fyzika, přírodní věda) stojí na nějakých zamlčených ale občas i formulovaných základech. Jsou to pro ni samozřejmosti, příliš o nich nediskutuje. Staví na nich, a vždycky na nich stavěla. Tak třeba medicína léčí živé, ne mrtvé. O tom, co je to život, má nějakou základní představu a pro praktické odběry orgánů má vypracovanou kritériální definici. Když ale začne filosofovat o Bytí, a s tím se dnes často setkáváme, například u různých prakticky orientovaných psychoterapií, vytváří ad hoc (neboli česky z voleje) definice tak, aby se jí to hodilo. Na akademickou filosofii se neobrací, ta je na ni příliš složitá a neprokousatelná. A tak není divu, že v mnoha různých poddisciplínách a podoborech může být řada základních termínů, definována různými a často neslučitelnými způsoby. Jsme svědky toho, že mnohé obory a podobory potřebují pracovat s takovýmito obecnými pojmy či kategoriemi a tak si je sami podle potřeb, případně podle medicínské (mnohem méně podle filosofické tradice) vytvářejí.

Nějaké porozumění těmto základním otázkám tady bylo vždycky. Bylo to porozumění předvědecké, založené na provozované praxi a často explicitně (tedy jmenovitě) nevyslovené. Prostě každý doktor věděl své. Medicína, stejně jako každý jiný obor rozvíjí svou regionální ontologii do té míry, do jaké ji rozvíjet pro své cíle potřebuje.

Kromě těchto dílčích regionálních základů, regionálních ontologií, které jsou často mezi sebou nekompatibilní, existují i základy základů, které jsou vlastní doménou filosofie, neboli tzv. fundamentální ontologie. A Bytí je tu centrálním pojmem. Všechny jiné pojmy Bytí vypracované regionálními ontologiemi, které nectí tento a další ústřední filosofické pojmy a jejich pojetí, zakládají další a další zbytečné problémy, které se dříve či později ukáží jako problémy praktické. A uvědomme si, že v medicíně vždycky šlo a půjde o život.

Filosofie, ať už ji chápeme jako vědu (neboť je skutečně nejstarším vědění, a všechny dnešní vědy v ní mají své kořeny), nebo jako obecnou disciplínu stojící mimo vědu (správněji řečeno mimo novověkou přírodní vědu, jejíž standardy matematická, experimentu a faktické vykazatelnosti nesplňuje), přesto disponuje rozsáhlým vědeckým argumentačním aparátem a jako bonus, jsou jí vlastní i principy a metody, do kterých se přírodní věda raději nepustí, neboť jí jde o prokazatelný výsledek, zatímco filosofii jde o prozkoumávání terénu možností a o nabídku vhodných pojmů, konceptů, teorií, a samozřejmě – otázek.

Filosofie je dnes čilou stařenkou, která dobře ví, že mladé nemůže poučovat, to by se jí vysmáli. Trpělivě čeká, až za ní děti samy přijdou se svými bolístkami, a v našem případě tedy přišli za všechny potenciální zájemce autoři této publikace. Mezitím nebohý pacient dál hudrá, nebohý zdravotník dál krčí rameny a nebohý filosof pomalu octovatí.

Když ta chvíle přece jen přijde a nebohý filosof je osloven, má problém. Jak se vrátit na začátek celé mnohatisícileté tradice filosofie, k prostým otázkám a prostým odpovědím. I když Nietzsche filosofoval o věčném návratu, filosof se ho jednou za čas sice dočká také, ale zároveň spolu s Herakleitem zjišťuje, že nevstoupíš dvakrát do téže řeky. Dát na prostou otázku, kterou uslyší od zdravotníka či pacienta, prostou odpověď, tak jak by si to oni představovali, mnohdy neumí. Hrozí, že výsledek bude triviální.

Patočka napsal, že filosofie, resp. fundamentální ontologie, respektive v našem případě pravda medicíny se musí vyruovat, neboli vyhrabat, prohrabat se k ní, vynést ji na světlo, a v té podobě, v jaké se věc, na niž se tážeme, nacházela před tím, v té podobě ji zničit! A tak i pravá medicína musí být vyhrabána, vynesena na světlo a stará musí být zničena. To je praktická filosofie!

Kdo se neprohrabe, kdo nic nevynese a nezničí, ten bude dál v zajetí svých nedokonalých, době už neodpovídajících, základním požadavkům neadekvátních stereotypů, klišé, frází, automatismů, nejméně náročných a nejméně bolestných zkratk a obezliček.

K rozumění je cesta náročná a dlouhá. První rozumění (předrozumění) samozřejmě vždycky už nějak máme. Ale postoupit dál, to vyžaduje vklad. Rozumění je výkon. A tak nebohý filosof čeká na příslušnou chvíli, až ostatní budou ochotni takový výkon podstoupit, a touto nejednoduchou cestou se vydat.

Ontologie, či metafyzika, je za fyzikou. Je to říše nefyzická. Skoro se nám chce říci, že není z tohoto světa. Je to tak. Opravdu už často žijeme jen v tom světě fyzickém, a tak se nám nefyzické zdá být cizí. Zapomínáme, že nejsme jen fyzické tělo. Jsme mnohem víc. My jsme světlo, které dovede celý svět osvětlit, vysvětlit, spatřit všechny možnosti až ke všem horizontům, které se před námi otevírají. Nesnažme se to odfláknout. I o tom mluví Kundera v Nesnesitelné lehkosti bytí. My stále zelení a mladí (a za ty se máme), vedeni okamžitými nápady, které se nám zdají úžasné, vedeni posbíranými vtípkami nebo třeba i módními manažerskými trendy, často přistupujeme k věcem s lehkostí, nedbajíc na skutečná rizika a důsledky, a na to, co komu způsobíme. Ale kdyby se takové volby a nenáročné odpovědi a naše rozhodnutí měly donekonečna opakovat... A my staří (a často se za ně považujeme), kdyby se měly opakovat všechny naše situace, kdy jsme si říkali: klídek, klídek... všechna selhání, všechny naše nepravosti a nectnosti, všechna naše zjednodušení, naše zkratky, neochota a usazenost ve svých názorech, neboli kdyby skutečně platil Nietzscheho (neboť jeho nápad o věčném návratu měl Kundera především na mysli) věčný návrat, pak bychom, vážení, trpěli stále opakovaně všichni až na věky věků.

Máme za to, že žádný návrat nebude. A proto si dovolujeme to, co bychom si nedovolili, kdybychom museli nesčíslněkrát znova prožívat stejné útrapy života. Dovolujeme si být lehkovážní, dovolujeme si na pacienta, na zdravotníka, i na filosofa. Filosof je jeden z nás. Je ten, který musí prozkoumat každou možnost, i tu, že se budeme věčně znovu smažit ve svých dnešních patáliích.

Co nabízí náš text? Budeme pátrat po tom, kdo jsem já. A budeme se tak snažit poodhalit trochu víc problém, jak je to vlastně s člověkem, s jeho dualitou těla a duše (respektive mysli). A ukáže se, že je tu ještě jedna dimenze, na kterou se zapomíná, a která je ta nejdůležitější. Já, to není jenom tělo, ale ani mysl či duše. Já je cosi těžko postižitelného slovy. Já jsem prostě já. U sebe a pro sebe.

Pokusíme se dobrat toho, jak je to vlastně s lidským poznáním. Vyrůstalo z velké čtyřky, čtyř M, kterými jsou mystika, mystéria, mytologie, a magie. Postupně se vyprofilovala přísná věda o přírodě, věda přírodní, nebo také novověká věda (science) se svými metodami, postupy a kritérii vědeckého poznání, ke kterým se dnes stále hlásíme, jako k novému náboženství pravé vědecké pravdy. Zapeklitější je to s oblastmi, které nejsou ani jen přírodou, ani neprocházejí všechny oblasti příčně, jako jsou vědy o strukturách, například matematika a logika, ale jde o oblasti, v nichž má co dělat člověk se svými úmysly (intencemi), důvody svého konání, svými touhami a podobně. Zde se uplatňují jednak sociální vědy, které pojednávají o člověku a o společnosti po vzoru věd přírodních, a jednak humanitní disciplíny a filosofie, které musejí postupovat jinak, neboť se zabývají oním lidským já, které nejde jen tak redukovat na další věc.

Samostatnou oblastí, která je pro člověka charakteristická, neboť svým způsobem vytváří jeho svět je lidský jazyk. Budeme se proto věnovat různým podobám názorů na podstatu a roli jazyka a zastavíme se u diskurzu, jako u důležité kategorie, kterou je označována určitá charakteristika jazyka se specifickými pravidly. Diskurz je prostředím pravidel, která musíme dodržovat, chceme-li s někým komunikovat, a zároveň je určitou mocí, uplatňovanou nad těmi, kteří jsou nuceni tato pravidla ctít. Od diskurzu a komunikace se dostaneme ke specifické masových médií a vytváření veřejného povědomí a veřejného výkladu o všem na světě, ve kterém žijeme. Podstupujeme tuto cestu proto, že medicína má nejen svou fyzikální stránku, při které se lámou kosti a pálí neurony, ale i svou stránku člověčí, tedy humanitní, a dále proto, že lidské já, které tu chtě nechtě účinkuje je v zajetí svého myšlení, svého jazyka a vždy i nějakého diskurzu, přičemž se zaměříme na střet diskurzu medicínského s diskurzem osobních starostí. Osobní i medicínský diskurz plavou jako ostrůvky v moři diskurzu mediálního, a ten je nešetří. Dělá s nimi divy. Kromě novinek, které přináší, a které kvitujeme s povděkem, přináší i novou formu úpadku, neboť často potlačuje v člověku všechno tvůrčí a vede ho k pohodlnému utrácení peněz a svých nejlepších schopností, talentu a vloh ve jméno konzumu. I samo lidské já bylo takto zkomercializováno dosud nekončící vlnou New Age, a tak člověk místo aby vstupoval do sebe a zabýval se skutečně sebou, opět jen papouškuje předkládané esoterické prefabrikáty. Přitom zamýšlení se nad smyslem vlastního života a nad osobním úkolem na tomto světě je ústředním bodem života každého z nás.

Jde nám o medicínu autentickou, oproštěnou od všeho, co nás tísní a tíží. Ta je neoddelitelná od vzájemné důvěry mezi lidmi-lékaři a lidmi-pacienty. Střetávají se zde různě postižená já. Na jedné straně stojí já zdravotníků, vtahovaná do mohutného kolotoče, mechanismu stroje na vědecky podložené uzdravení, na druhé straně jsou zde nikoliv obvyklé stesky pacienta, ale právě naopak, zcela jedinečné prožitky, zážitky, snahy, důvody a touhy pacientova já, které vyjadřuje svými příběhy, nebo alespoň jejich útržky, a v něž vkládá svou naději. Snad si jich někdo všimne a zamyslí se nad tím, že jsou tu tato úžasná, leč často rozbolavělá já.

2. O POZNÁNÍ

Věda nebyla...

Bylo nebylo. Nebyla věda, tak jak ji známe dnes. Byla kultura. Kulturou rozumíme především určitou lidskou životní formu, tedy způsob života lidí, spjatý se sdílenými sociálními významy, způsoby používání jazyka, způsob života jako výsledek sdílených myšlenkových či jazykových reprezentací, výsledek, prožitek i projekci života ve svém světě, spolu s vysvětleními a různými způsoby, jimiž dáváme světu smysl, a to vše spolu s nástroji, praktikami, artefakty, prostorovým uspořádáním, hierarchiemi, rituály, řádem a také neustálou kultivací.¹

Nás však zajímá růst poznání, tedy především růst vědeckého poznání, jeho metody a jeho výsledky. Na počátku našeho příběhu stojí různé civilizace či kmeny a různé kultury, v nichž podstatné místo zaujímají 4 M: mýty, mysteria, magie, mystika. Dnes se na tyto prvopočátky díváme také často jako na počátky prvotních podob náboženství. Hovoříme o kmenových náboženstvích nebo o šamanismu. Avšak nás v této kapitole bude zajímat, jakým tyto společnosti, o nichž je tu řeč, disponovali poznáním a věděním. Jak už jsme pravili, nebyla věda, ale přesto bylo poznání a vědění, obsažené v dané kultuře.

O vědě jsme se učili, že se vydělila z široce pojaté a založené filosofie. O zrodu filosofie se zas mluví v souvislosti s přechodem myšlení od mýtu k metafyzice v antickém Řecku, a tento základní bod našeho současného moderního příběhu o dějinách a pokroku se má za jeho počátek. Zrodem filosofie začaly dějiny, přesněji řečeno dějiny Evropy, dějiny západní civilizace, dnes již dějiny světové, protože globální, takže vlastně dějiny vůbec. Historie vědy v jejím současném nejběžnějším pojetí je tedy zároveň jádrem, nebo alespoň červenou nití dějin evropské, západní a světové globální civilizace. Zní to hodně sebestředně, ale o tom, co bylo na počátku se mluví opravdu jako o řeckém zázraku.

Byly mýty...

Mýty, které znají všechny civilizace jako příběhy o bozích nebo o svých božských předcích, představují příběhy, které C. G. Jung ve 20. století porovnal s pohádkovými příběhy a nazval je archetypy, jakési základní vzorové struktury, společné nám všem bez ohledu na kulturu, civilizaci, vychování či vzdělání, a umístil je do našeho kolektivního nevědomí.

¹

Podrobněji viz například Chris Barker: Slovník kulturních studií, Portál 2006

Ačkoliv jde o společné struktury, jejich konkrétní provedení se případ od případu, tedy kulturu od kultury liší. Neliší se však jejich funkce v dané společnosti. Stejně jako malé děti rády poslouchají pohádky, zejména ty, kde dobro vítězí nad zlem, nebo kde jde o nějaké neobvyklé řešení zapeklité situace (napálení čerta, chytrá Horákyně, hloupý, ale mazaný Honza), a stejně tak jako je rodiče často rádi svým dětem vypravují, a dokonce jsou schopni někdy i doplnit ony chybějící dobré konce a chytré figle (například v jinak smutných a thrilleroidních pohádkách H. Ch. Andersena), zrovna tak asi naši předdějiní předci, a možná stále ještě i nějakí naši vzdálení skoromimodějinní současníci se rádi obraceli a obracejí k mýtům jako k nejživější skutečnosti, která jim přináší vnitřní uspokojení, jistotu, uklidnění a zadostiučinění v případě nějakých existenčních potíží. Tito lidé si takové příběhy nejenže vyprávějí, oni jimi žijí. Mýty představují jejich svět, stejně jako pro nás je svět naopak založen na víře v pravé vědecké vědění a v pokrok.

Mýtus je jistota. Bez mýtu se člověk tváří v tvář neznámu propadá do propastných hlubin neznáma. Svět se často ukazoval našim předkům jako krutý. Upínali se k mýtu, jako k vysvětlení, jako k záchraně. Mýtus byl posvátný právě pro jistotu, kterou mu přisuzovali.

Mýtus dovede umě zastřít odcizení mezi námi a světem. Mýtus často vystupuje jako vzpomínka na časy, v nichž řád světa byl jasný. V mýtech vystupují osoby a prostředí známá, nebo alespoň představitelná a uvěřitelná. Děsí naopak neznámo a nepředstavitelno.

Člověk poslouchá bohy nebo své předky, kteří udržují řád světa, aniž by byl nucen příliš přemýšlet. Věci se zdají být jasné. Příkazy, co dělat, se zdají být jasné. Samostatnost tkví pouze v podřízení se duchu těchto mýtů, v přijetí výkladu mýtů pro naši aktuální situaci a potřebu. Mýty se nekritizují. To, co obsahují, jsou jednou dané děje, děje nezvratné, které se skutečně již v minulosti odehrály. Jsou to skutky našich předků, polobohů, bohů, ale i mocných nepřátel a personifikovaných mocností.

Vědění nemá charakter zvrtných vzorců či osaměle stojících předpokladů, natož vydedukovaných závěrů a důsledků. Výklad mýtů je věcí tradice a je soustředěn u starších, ať již jim říkáme šamani či mudrci či náčelníci, nebo rady starších. Tito organizátoři mýtů jsou z dnešního pohledu básníky, neboť opěvují společný svět předků a přítomných, vnášejí do nich prvek krásného a vznešeného. Kritičnost, kritické myšlení, individuální názor, svoboda názorová, nic z toho se v přísně mytologické společnosti netrpí. Naopak, společnost, která žije jako se žilo v mýtu, která žije mýtem, která je mýtem, se pro tento mýtus patřičným způsobem angažuje. Stvrzuje jej vlastním způsobem života, všemi praktickými činy a úkony, celkovou jejich organizací, obřady, které mnohé z mýtů fixují do opakovatelné provozovatelné podoby, ale také opakováním si a dotvářením a rozvíjením velkých vyprávění, v nichž je přítomnost provázána s minulostí a budoucností, neboť ukazuje základ neměnného řádu, v němž se nanejvýš určité situační a dějové figury opakují, představují se jako věčný návrat. Vyskytují-li se v mýtech prorocství umístěná do budoucnosti, jsou spíše vztažným bodem toho, co se děje v toku opakujících se a navracejících situací, majících svůj perspektivní úběžník v budoucnu jako úkol, většinou nikoliv aktivní, ale spíše úkol osudového přijetí toho, co nás čeká, přípravy na věci, které jsou dané a nezměnitelné, na věci s nimiž se nepolemizuje, nebojuje, nekritizuje, nevymýšlí se žádná taktika jejich prožití.

Jde o věci, které přinášejí určitý prožitek osudovosti, zásadně nepodobný prožitku vhledu, onoho aha chápání, onoho povznesení, které přináší zcela jiný typ vědění, prvotně u nejstarších známých civilizací a vysuzovaný z dochovaných památek, a sice vědění na jedné

straně praktické, neboť vyvolané potřebou zdokonalování kupeckých počtů a rozvrháním a konstrukcí v první řadě lidských sídel, tedy vědění matematické a geometrické, které zároveň přináší i cosi tuto svou praxi zároveň přesahující, neboť to nové, co je doprovází, je pochod zevšeobecnění, pochod dobírající se obecných vzorců, postupů, krátce řečeno obecných struktur či idejí.

Byla mystéria...

Jestliže prvními organizátory mýtů byli starší, svou podstatou básníci, pak časem se proměnili v organizace, provozující podniky či instituty, které představovali novou podobu rituálně - konstruktivní racionality, a těmito instituty byla mystéria. Mystéria byla zároveň oněmi praktickými obřady, v nichž dané společnosti žili myticky, jako tomu bylo už dříve, ale zároveň i instituty vzdělávajícími. Přechodové rituály iniciace byly doplněny pečlivě střeženým (dnes bychom řekli esoterním) věděním, jež bylo předáváno účastníkům mystérií za specifické psychologické situace, v níž se uplatnil vhléd, aha efekt, emocionální vybuzení (změněný stav vědomí), takže z adepta se stal absolvent, který již nikdy nebyl to co před tím. K takto pojatým mystériím již také bezpochyby patřilo ono známé heslo esoteriků a okultistů: přijmi, pochop, uzamkni. Vytvořila se propast mezi vědomím před tím a potom, a proto tedy také propast mezi našinci (zasvěcenými) a těmi druhými, kterými byla ostatní, nezasvěcená veřejnost. Ani v případě mystérií nebylo místa pro kritické myšlení ve smyslu zpochybňování svěřeného vědění. Na druhou stranu se přece jen rozvíjel kritický intelekt vůči nezasvěceným bližním a neplodným strukturám světa. Jejich kritické zhodnocení však bylo neveřejné a bylo vedeno pouze touhou po pochopení mystériem svěřeného vědění.

Byla magie...

Slovo magie má dnes několik významů. V první řadě nám zřejmě nepůjde o magii, která se provozuje na kouzelnických představeních, a která je spíše iluzí, trikem, ovšem s pečlivě předem připraveným psychologickým působením na obecenstvo. To co nás na této magii fascinuje, je dojem, jako kdyby byly při daném triku použity nadpřirozené síly. Víme však, že jde především o obratnou kamufláž, s výrazným doprovodem působení magika na publiku.

Jde o ostenzi, neboli předvedení, ukázání, zjevení. Její podstatou je předání nějaké předem připravené či definované a vymezené informace. S touto informací je seznámeno publikum (příjemce informace), avšak potlačeny jsou zároveň informace jiné. Například ty, které bychom získali, kdybychom se mohli kouzelníkovi (iluzionistovi či magikovi) více koukat pod prsty, nebo ty, které mu mimoděk předáváme my sami, aniž si to uvědomujeme, nebo ty, které by odhalil filmový záznam, který by nebyl zhyponotizovaný, neboli byl by schopen vidět to, co my nevidíme, a nevidět, co vidíme. V každém případě, ovlivňování, využívání či zneužívání informací zřejmě hraje podstatnou roli ve všech formách magie.

Tradičně se magie, tedy ta pravá magie, nikoliv novodobé kouzelnictví založené na tricích, uvádí do souvislosti s nadpřirozenými silami. Jelikož přání je otcem myšlenky, bývá někdy

vysvětlována tím, že poctivá cesta, na poznání skutečných, tedy fyzikálních sil založené praktické působení je příliš zdoluhavá pro člověka v existenciální tísní. Magie, na základě víry v přímé a účinné působení přináší přijatelnější a hlavně rychlejší variantu. To by samozřejmě bylo vysvětlení, pokud by tu nefungovaly žádné jiné mechanismy vysvětlení. Avšak tato teorie má slabé místo, neboť jaká by to byla magie, kdyby byla zcela bez výsledku, nebo by spíše výsledek odpovídal nějakému přirozenému vysvětlení, zákonům pravděpodobnosti a podobně.

Objevují se proto vysvětlení další, a to i na půdě vědecké. Kulturní antropologie, která všechny registrované jevy, spadající pod označení magické, bere v jejich pozitivě jako fakty, přichází s novým vysvětlením. K oněm pozitivním antropologickým faktům zatím jenom malou metodologickou poznámku, protože podrobněji se právě metodologické stránce faktů v tzv. společenských vědách budeme věnovat později. Je faktem, že lidé provozují cosi, co nazývají magií. Je faktem, že lidé věří v přímé působení určitých sil, které nazývají magickými. A je faktem, že toto jejich působení má takový a takový výsledek a vliv, a to jednak na sám proponovaný předmět působení, a jednak, a to především na vědomí komunity a společnosti, v níž žijí.

A nyní k onomu vysvětlení. Předpokládá určitou relativní či absolutní samostatnost informace. Není dnes zcela jasné, zda hmotně-energetické úrovni přísluší jako jedna její stránka informace. Zda se jedná o jakési vtiskování či přetiskování nějakého tvaru, formy nebo struktury, nebo zda je informace samostatnou entitou, která je rovnocenná hmotě-energii. Za to existují, a to i na vědecké (resp. přírodovědecké či fyzikální) úrovni různé teorie informačního pole, morfogenetického informačního pole, pole Akáša a podobně². Pak by magie nebyla využíváním nějakých nadpřirozených sil, ale využívala by zmíněné informační pole. Byla by to určitá dovednost, umění, jak informační pole cíleně využívat. Dokonce i bez předpokladu existence informačního pole existují informační vysvětlení magie, která je brána za přirozenou schopnost přírodních národů nebo dětí, která je ovšem v naší civilizaci kulturně potlačena cílenou výchovou k dospělosti a rozumnosti.

Toto vysvětlení hledá onu zázračnou sílu v neverbální komunikaci, nebo v nějakém potlačeném smyslu, který zvířatům, a původně i nám umožňoval přijímat informace, které dnes již většinou neregistrujeme. Má co dělat s intuicí, která je podle francouzského filosofa Bergsona uvědomovanou reflexí či uvědomovaným a realizovaným pudem. Připomeňme také významnou roli, kterou magie v dějinách kultury přinesla, a kterou nelze odmítat jenom proto, že neznáme konečný mechanismus.

„Magie byla v dějinách lidstva příliš dlouho onou pomyslnou pupeční šňůrou lidského rodokmenu – spolu s mytologií, mystikou, náboženstvím a světem pohádek i kosmických jevů, že prostě nemůže patřit na smetiště dějin a do světa zapomnění.“³

Pro nás je zvláště významné to, že magie byla a je spojována s léčitelstvem a existence léčitelů je doložena již ve starém Egyptě, nebo v Mezopotámii, kde byla pozice léčitelů upravena zákonem v známém Chammurapiho zákoníku⁴

---

² Viz například Ervin Laszlo: Věda a ákášické pole. Integrální teorie všeho. Pragma Hodkovičky 2005

³ Wolf Josef: Magia naturalis. Od umění pravěkých šamanů po současné poznatky vědy o člověku. ARSCI, Praha 2009, s. 267

Vědomosti na poli magie jsou praktickými vědomostmi, k nimž je vysvětlující nadstavbový rámec připojen v duchu prvotních forem vědění. Jak jsme již uvedli, jednalo se vedle praktické roviny (kupecké počty či geometrie) zejména o rovinu mytologickou, se svou jistotou jednou daného řádu, garantovaného božstvy (báje a mýty), hvězdami (astrologie), čísly (numerologie), esoterními výklady symbolů (runy, později kabala, taroty, alchymie) atd. A nebyly to pouhé hvězdy, čísla, symboly. Všechny tyto skutečnosti byly skutečné díky skutkům, v nichž se setkával jim přisuzovaný význam s jejich praktickým smyslem, tedy díky tomu, že tento smysl otevíral nové kontextuální možnosti příštích nasměrování, intencí, činů, a jejich prožívání a zúročení v jakési satisfakci vyplývající z tohoto magického obcování. Díky těmto garancím se magické vědění mohlo rozrůstat do nečekané šíře a podrobností, stačí si zalistovat v některé z mnoha příruček či základů magie či alchymie.

Toto vědění se také často proplétalo nebo srůstalo s vědění, které dnes považujeme za opravdu vědecké, tzn. s vědění přírodovědeckým, aby se zas v dalších krocích od něj oddělovalo a distancovalo, a oba tyto mohutné proudy dění se pohybovaly nezávisle na sobě. Vědění, které dnes označujeme za (přírodo)vědecké (science), neboli metody a vědění novověké vědy, odstartovalo v antickém Řecku v podobě zrodu klasické západní filosofie – metafyziky.

Jak došlo k tomuto zásadnímu obratu, obratu od našich 4 M k jedné jediné Pravdě? A je stále ještě jenom ta jedna jediná Pravda?

Kontemplace - osvobození...

Umožnila to svoboda myšlení a svobodná polemika, kterých bylo dosaženo v otevřené společnosti řecké POLIS. Podle Patočky znamená svoboda otřes dosavadního smyslu života, skok do nového smyslu. Věci už nejsou přioděny do roucha mytických příběhů, nýbrž necháváme jim samým vyvstat. Nekážeme, ale vidíme. Pravda je to, co vyvstane jako nezakryté, odhalené – ALETHEIA. Svoboda je svobodou nechat to co je, být tím, čím a jak je, ale vždy znovu a znovu do větší hloubi⁵.

Pravda tedy není záležitostí vidění či uchopení na první pokus. Její prohlubování je boj. Duch polis je duch jednoty ve sporu, v boji. Není možno být občanem - POLITES – jinak než ve společenství jedněch proti druhým, přičemž tento spor sám tvoří napětí, tonus života obce, podobu toho prostoru svobody, který si občané navzájem poskytují a upírají. POLEMOS je to společné. POLEMOS spojuje soupeřící strany...⁶ Zde, v tomto svobodném boji myšlenek, nikoli v boji nájezdníků proti okupovaným, se rodí filosofie. Filosofie je tam, kde je možné zastávat jinou pravdu, než můj bližní, jinou než mí bratři i otcové. Filosofie je od počátku

---

⁴ Tamtéž, s. 268

⁵ Patočka, J.: Péče o duši III. OIKOYMENH Praha 2002, s. 134

⁶ Tamtéž s. 52 - 53

permanentní vzpourou proti jedné danému, které se mi snaží vnutit tradice, zvyky, kultura. Filosofie mluví od problematičnosti k problematičnosti.⁷ Přičemž Člověk je bytostí pravdy...⁸

Filosofie se vyjadřuje nikoliv pomocí jazyka mýtů, jazyka příběhů, či pořádku rituálů a mystérií. Původně řecký pojem Logos znamená shrnující moc slova, jež je schopno na malé ploše zastoupit sebersáhlejší jsoucno. Řekneme svět a na mysli máme celek, který nám shrnuje cosi velmi rozsáhlého.

4M však nezanikají, a filosofie si nemůže činit nárok na jejich vytěsnění. Hledá proto společné momenty. Logos přináší vědění a moudrost a v tomto aspektu se projevuje jako nová magie, magie logu. Vědění a moudrost mají mít na příště moc, která byla dříve přisuzována jen magii. Tato tendence – vyjadřovat slovem vše, co vyjádřit jde, a naopak, nevyjadřovat to, co nejde, pak stojí i u vzniku filosofie jazyka ve 20. století (známé Wittgensteinovo: O čem nelze mluvit – rozuměj mluvit v přísných exaktních termínech jazyka, - o tom nutno mlčet.)

Příběhy, spjaté s proměnlivostí a tokem života, s unikátními osudy jednotlivců, s významy, hodnotami a smyslem života, nejsou v hlavním proudu západní filosofie až do 20. století vůbec použity. Jejich literární podoba se stává doménou humanitních disciplín nezávisle na hlavním proudu vědeckého myšlení, orientovaného na přírodní vědy a novověké vědecké myšlení. Abychom pochopili, jakým způsobem se příběhy v naší době vracejí, musíme alespoň v zásadních bodech přehlédnout tyto dějiny filosofie, vědy a také metod, abychom mohli navázat úvahou o metodách humanitních disciplín a sociálních věd a takto poučení se k příběhům vrátit na poli filosofie jazyka a literární teorie.

O prvním období filosofického myšlení se někdy hovoří jako o období, kdy vládla racionalita, založená na argumentech rozvažování, úsudku, logiky, a také na vnitřní jednotě (koherenci) jednotlivých závěrů.

Není pravda, že by před vznikem filosofie žádná věda neexistovala. Staré civilizace, jak už jsme uvedli, vynikaly zejména v matematice, geometrii a astronomii. Jde však o to, že v době vzniku filosofie byla věda nesoustavná, analytická, praktická, technická, částečná. Filosofie přinesla právě orientaci na soustavnost, syntézu, teorii, celek. Prvními takovými celky byly živly (Miléťané a jejich pralátky), jako nejširší představitelné pojmy.

Parmenides se poprvé zabýval poznáním Bytí rozumem, neboli jak lze Bytí myslet. Odlišil rozumové, pravé poznání (epistémé) od pouhého mínění (doxa). Jedině rozumem, nikoliv míněním lze dosáhnout sféry stálého a neproměnného, tedy pravé skutečnosti a pravdy. Pravda musí být odkrývána rozumem.

Vedle staticky pojatých pojmů (tedy pojmů označujících něco stálého, bez ohledu na plynutí času), trápil starověké filosofy i pohyb, proměna, živý tok dění. O Fysis (přirozenosti) jsme už mluvili v předchozím příběhu. Herakleitos přirovnal svět k věčně se rozněcujícím a uhasínajícím ohni, kde vše je v pohybu, vše plyne a kde nikdy nic nezůstává stejné. Problém stejnosti tak vyostřil, že zpochybnil základní vlastnost pojmů shrnovat pod sebe něco, co je sice rozdílné, avšak v určitém aspektu je jedním. Toto jedno, charakterizující

---

⁷ Tamtéž s. 34

⁸ Tamtéž, s. 287

identitu věci pak bude později nazváno substancí, bytností či podstatou. Pro Herakleita byla jedna základní podstata světa, a tou byla její proměnlivost. Později uvidíme, jak si s tímto problémem (nebo alespoň s jeho částí) poradila moderní logika a analytická filosofie.

Právě tyto dvě disciplíny, jejichž rozvoj je spjat s 20. stoletím se znovu pokoušejí řešit slabá místa logického uvažování, která nedovedly překonat předchozí logiky. Jedním z nejstarších příkladů, kam nás může přísně pojatá logika vést, jsou Zenonovy aporie (logické rozpory). V nebohém pacientovi už jsme zmínili úvahu o tom, že Achilleus nikdy nedožene želvu, neboť zatímco uběhne vzdálenost mezi sebou a želvou, želva se mezitím vždy přesune o kousek dál. Zdravý rozum nám sice říká, že to není možné, ale vychází nám to z logické úvahy, kterou vedeme na základě předem stanovených pravidel. Řešení je sice kontemplativní (založené na úsudku), je koherentní (jednotlivé kroky úvahy do sebe logicky zapadají), ale přesto je nesprávné. Není v souladu s běžnou empirickou (smysly danou) evidencí. O tu se bude opírat až další typ racionality, objevující se mnohem později.

Sokrates je považován za tvůrce dialektiky, umění dopracovat se dialogem pravdivého poznání. Dialog přivádí k řeči protikladné argumenty a dialektika spočívá v neustálém ustavování jednoty těchto protichůdných sil. Později byla tato subjektivní dialektika přenášena i na věci samy, a to ve spojení s proměnlivostí, kterou se zabýval Herakleitos. Řeka plyne (proměnlivost), ale je to řeka (stálost), a to nejen co do našich slov, ale i tak, že nás o tom přesvědčí naše smyslová evidence. Hegelova dialektika pohybu světového Ducha, a zejména marxisticky formulovaná dialektika jednoty a boje protikladu pak tuto stránku filosofického myšlení pro naši současnost poněkud upozadila. Částečně ji pak suplují v 2. polovině 20. století se svými koncepty poststrukturalisté a znovuprobuzený zájem o východní nauky (TAO).

Od Sokrata také pochází pojem teorie. Teorie je výsledkem práce dialogu. Je to výsledná podoba jednoty, kterou postulujeme (prohlašujeme) na základě zvážení všech možných argumentů a protiargumentů, na základě zkoumání obsahu a důsledků použitých pojmů a tvrzení, a neustálým uvádění těchto obsahů do souladu s již poznaným. Sokrates je proto také uváděn jako iniciátor zásady kritičnosti. Ta ovšem, jak jsme již uvedli, byla obecným rysem vyplývajícím ze svobody projevu a činu v řecké Polís. Sokrates ji však tematizoval tím, že ji z podoby polemiky mezi jedním a druhým myslitelem (často již nežijícím) převedl na podobu předvedení, ukázání (ostenze) a tím také do podoby vnitřní, do podoby myšlení. Nebývalým způsobem se tak zrychlil pohyb třibení správného názoru, neboť našel společné místo v sokratovském rozhovoru, kde na malé ploše mohl vystřídat protichůdné argumenty, které by si jinak vyžádaly daleko více času i místa. Tak se kritičnost probjovala do samého lidského myšlení jednotlivce.

Také u Platona nacházíme rozlišení mínění, které postihuje proměnlivý svět jednotlivého a svět věčného, stálého, neměnného, který však nevytváříme rozumem, ale na nějž si jako na svět idejí rozpomínáme. Ideje jsou ideálními vzory věcí. Jejich dokonalosti nemusí pozemské věci dosahovat, a také ji nedosahují. Pravé bytí je až bytí idejí. Podle Platona je všem lidem dána schopnost tyto ideje poznávat.

Základními idejemi světa jsou podle Platona čísla a matematické vztahy mezi nimi. Svět je shlukem matematických vztahů.

Povaha idejí, to že existují svým způsobem objektivně, ale přesto nejsou z našeho světa, se stalo aktuálním tématem filosofie poznání, přesahujícím až do současné filosofie. Analytická

filosofie založená na práci s logickými strukturami a dalšími obecninami (universáliemi) jako např. čísla, obecné pojmy, významy apod., otázku jejich umístění odsunula stranou. Někdy se mluví o tzv. třetím světě vedle subjektivního a objektivního. Novou diskusi pak vyvolal ve 20. století strukturalismus a na něm založené podoby kontinentální filosofie, včetně filosofie narativity. Struktury se tak ukázaly jako důležité pojítko mezi oběma descartovskými světy (subjektivním a objektivním), neboť nabývají objektivní platnosti, přesto nejsou onticky (tj. časoprostorově) umístitelné a jejich podoba je odhalována poznávacími procesy takovým způsobem, že vytváří zdání artefaktu (lidského výtvoru).

Aristotelovo dílo představuje soubor všeho tehdejšího vědění. Poznání je pro něj pochopením a uchopením věcí. Už v prvotní podobě při počátku zrodu řecké filosofie mělo vědění své pojmové nástroje, dovedlo se dobírat vzájemných vztahů, postihovat rovnost a nerovnost, skládat a rozkládat. Vědecké myšlení bylo založeno na identitě, hledalo se podobné a převádělo na stejné, hledala se jednota v rozmanitosti. Celky, jejichž shoda není patrná, mají být rozloženy na prvky, jejichž shoda patrná je. Každá věc je chápána jako omezená, hraničící s jinou věcí v místě a v čase. Fyzika využívá analogie a ztotožňování procesů. Má za to, že pomocí jednotlivých jsoucen lze vyčerpát nekonečno. Pátrá se po substanti jednotlivých jsoucen, jíž mají společnou, a definuje se to, čím se naopak liší.

Aristoteles oddělil filosofii (metafyziku) od fyziky a matematiky. Kategorie, kterými tvoříme poznání a logika, kopírují strukturu světa. Platonovy ideje Aristoteles pochopil jako rozumové pojmy, které odvozujeme z poznávání jednotlivin. Vymezením definicí (definujeme obecným rodem a druhovým specifikem) poskytl nejen klíč pro systematiku přírodních věd, zejména biologii, ale postavil základ pro celý komplex novověké vědy a vědotechniky. Počítačové ontologie v oboru umělé inteligence či kybernetiky vyšších řádů v současné době vypracovávají hierarchie svých pojmů na základě zásad a kategorií, přijatých již Aristotelem.

Středověká scholastika se projevila sporem nominalismu (obecniny jsou pouhá jména, ale nic jim neodpovídá v realitě) a realismu (univerzálie objektivně existují). Šlo o pokračování sporu mezi Aristotelem a Platonem. Zároveň tím byl předznamenán budoucí spor empirismu a racionalismu.

Podle Tomáše Akvinského, který rozvinul Aristotelovy myšlenky v kontextu křesťanské teologie, existují univerzálie třemi způsoby: před věcí (v boží mysli), ve věci (každá hruška je realizací hrušky jako takové) a po věci (v naší mysli). Poznání je odhalování obecného (bytnosti) v jednotlivém.

Natáhneme přírodu na skřípec...

Jako další typ racionality je uváděna racionalita mechanická či descartovská. Od koherence (soudržnosti jednotlivých pravd) se přechází ke korespondenci (souladu) s realitou. Proti člověku stojí příroda, a věda začíná své hypotézy a jejich důsledky testovat. Provádí experimenty. Příroda odpovídá na naše skutky, a my ty odpovědi dešifrujeme.

V astronomii působí Giordano Bruno a Galileo Galilei. Příroda k nim promlouvá řečí pozorovatelných faktů, která jsou ovšem v rozporu s dosavadním kánonem, tedy s tím, co dosud platilo. Svoboda bádání a projevu, která stála u zrodu západní filosofie a vědy dávno

vzala za své. Panující náboženské doktríny vystupují jako neměnné. Jestliže podle této doktríny je Měsíc hladký a v dalekohledu se ukáží pohoří, pak je tu vážný problém. Zprvu individuální, po té společenský. Filosofie se snaží udržet neudržitelné, spojit nespojitelné, a nebo najít pro to nové i nové niky, nový slovník, a nedráždit.

Francis Bacon je znám tím, že jako základní metodu vědy označil indukci, neboli zevšeobecňování. Natahuje přírodu na skřípec, klade jí otázky a sleduje její odezvy a odpovědi. Chce tak získat moc. Odpovědi se týkají jednotlivých případů. Může si badatel dovolit učinit obecný závěr na základě těchto odpovědí? Kolik odpovědí stačí, abychom se ujistili, že závěr je pravdivý? Indukce bude vždy neúplná. Vždy se může objevit případ, který bude náš závěr vyvracet. Než přijde ve 20. století Popper s obratem od verifikace (potvrzení) k falzifikaci (vyloučení), budou se vědci neustále potýkat s platností svých závěrů.

V Novém Organonu přichází Bacon s teorií Idolů (klamů či zkreslení). Podle idolů kmene máme vrozené určité schopnosti poznání, disponujeme určitou smyslovou a rozumovou vybaveností. Dnes bychom řekli, že jde o zkreslení pohledu na svět, které vyplývá z naší genetické výbavy. Idoly kmene tkví v lidské přirozenosti, v samotném lidském kmeni, čili rodu. Chybně se tvrdí, že rozum je měřítkem věcí. Naopak, všechny vjemy smyslů i myslí jsou podmíněny člověkem. Lidský rozum je jako nerovné zrcadlo, jež mísí svou přirozenost s přirozeností odrážených věcí, a tím je zkresluje.

Idoly jeskyně jsou idoly individuální. Každý jedinec má svou sluj, jež láme paprsky přicházející zvenčí.

Idoly trhu jsou klamy, vznikající z dohadování a smlouvání lidí mezi sebou.

Idoly divadla jsou konečné klamy, jež se nastěhovaly do lidských myslí z různých divadelních představení, při nichž se předváděly různé nesprávné názory, různé pochybné nauky a chybné logické úvahy a důkazy.

Bacon tak nastolil otázku podmíněnosti lidského poznání. Člověk se musí prokousat přes všechny tyto idoly, odhodit všechny slupky. Bacon stále věří, že to jde, že pravá přirozenost je ukryta za nimi. To, že i sám čas a prostor nejsou objektivní, ale jsou formou, skrze niž svět pozorujeme, a že tedy tato forma je v zásadě od lidského pohledu neodstranitelná, k tomu se později dopracuje Kant a široce tyto myšlenky rozvine postmoderní filosofie 20. století.

Na spor realistů a nominalistů navazuje spor empiriků a racionalistů. Empirie, resp. Příroda, k níž se obracíme navzdory všem klamům, nebo spíš právě proto, abychom je eliminovali, se stala heslem doby.

Mezi empiriky patřil John Locke, podle nějž nic není v rozumu, co by nebylo dříve ve smyslech. Mysl je zprvu nepopsaná deska, tabula rasa. Základem poznání je analýza zkušenosti. Naše ideje jsou složeninami jednoduchých idejí, které odpovídají jednoduchým kvalitám věcí, některé kvality ukazují nezakresleně (ideje primárních kvalit), ostatní jsou ovlivněny našimi smyslovými orgány. Primární kvality zkoumá fyzika a jsou na poznávajícím nezávislé.

Podle George Berkeley jsou naopak všechny ideje kvalit sekundární. Jako duchovní se snažil zdiskreditovat nezávislou fyziku a upevnit pozici Boha. Být pro něj znamená být vnímán. Není nositelem kvalit - když od věcí odečteme kvality, nic nezůstane. Jedinou substancí je Bůh, a ten je zárukou objektivní existence světa.

S novou analýzou zkušenosti přišel David Hume. Jisté a spolehlivé jsou podle něj pouze impresy (dojmy), které jsou živé, aktuálně přítomné v mysli. Tuto skutečnost využije ve 20. století logický pozitivismus k formulování jediné jistých protokolárních vět, zaznamenávajících právě tato aktuální data. Druhou složkou jsou ideje, které vznikají na základě paměti kombinací předchozích dojmů. Metodologickým klíčem k odhalení nepravých idejí je posuzování, zda té které ideji odpovídají nějaké impresy. U některých nelze najít odpovídající impresy, z kterých pocházejí – např. substance, já a podobně. To jsou nepravé ideje. Podobně později logický empirismus označí celou metafyziku za ne-smyslnou.

Otázka však nyní zní, zda je svět poznatelný? A Hume pochybuje, zda za impresemi ještě něco stojí. Naše poznání je založeno na zvyku a na víře, představa kauzality zas na vztahu poté - a tedy proto.

Proti empirikům vystupuje René Descartes jako racionalista. Empirikovo tvrzení obdrží svůj podstatný dovětek: Nic není v rozumu, co by nebylo ve smyslech, kromě rozumu samého. Pravé poznání se uskutečňuje především rozumem. Descartes je znám jako tvůrce principu metodické skepse. O všem je nutno pochybovat. Než uznáme pravdivost tvrzení, je třeba důkazu. Smyslová data zpracovává rozum a svou logickou úvahou se dobírá pravdy. Descarta zajímalo, jak nalézt to, co je v rozumu ještě před zkušeností, tzn. apriori. Zpochybnit lze všechno, až na jedinou věc, a sice až na to, že já, který toto myslím, jsem. Cogito ergo sum. To se pak stává kritériem dalších apriorních Pravidel, jakými jsou například: idea Boha, pravidla logiky, analytická geometrie, fyzika po vzoru matematiky, dedukce.

Nejvíce je Descartes známý tím, že ono sum jako věc myslící (res cogitans) oddělil od věci rozprostrané (res extensa) a tím postavil základ pro rozlišení subjekt – objekt, základ budoucího soustředění se na objekt a zapomenutí na subjekt, respektive učinění ze subjektu jeden z mnohých jiných objektů. Myšlenka pravého poznání jako objektivního se opřela o rozlišení, které ještě takto neuvažovalo. Descartovy věc myslící a věc rozprostraná byly svébytnými nezávislými substancemi, jež ovšem takto stvořil Bůh a uvedl v život stejným způsobem, jako kdyby natáhl hodiny. Přirovnání k mechanismu se stále více začalo uplatňovat.

V rozpravě o metodě formuloval Descartes metodické zásady: nepřijímat nikdy žádnou věc za pravdivou bez evidence (ověření), rozdělit každou z otázek na části (analýza), postup od nejjednoduššího k složitějším celkům (syntéza), činit úplné výčty a obecné přehledy (dokladový záznam a vyvozování závěrů).

Dnes mluvíme o tzv. karteziánském racionalismu. Míjíme jím zejména přesvědčení o tom, že svět se skládá z objektů, je poznatelný a popsitelný konečným souborem zákonů a logika našeho myšlení odpovídá logice světa. Základem světa jsou ideální entity, tzn. matematické, geometrické a fyzikální abstrakce. Podat definici věci znamená popsat její konstrukci. O takové vývody se opírá dodnes hlavní proud novověké vědy. Je v něm zahrnut i zárodek dalšího typu racionality, racionality konstruktivní.

Poznání je spoluutváření..

S dalším obratem v teorii poznání přišel Kant. Reagoval na Humovu skepsi a položil si otázku, jak je vůbec možné vědecké poznání. Znamenalo to zásadní obrat od poznávaného k poznávání samému. Výpovědi o světě mají dvojitý charakter. Buď jde o analytické soudy, a ty jen rozvíjejí to, co už je předem (apriori) obsaženo v pojmu, například: Živočichové jsou živí. Nebo jde o syntetické soudy, které přidávají něco nového, například: Živočichové mají oči. Syntetické soudy jsou buď aposteriorní (následné), například již uvedené: Živočichové mají to či ono., které představují následnou syntézu jednotlivých pozorovaných (empirických) zkušeností, nebo apriorní (předchůdné), nezávislé na zkušenosti, například matematické příklady a logické věty, které nějakým způsobem existují mimo oblast pozorovatelného, tedy i před pozorováním, a tedy apriori. Apriorní formy smyslovosti jsou příčinou toho, že vnímáme v časoprostorových vztazích.

Nikoli naše poznání se řídí věcmi, ale věci, které vnímáme, se řídí naším poznáním a to na základě apriorních forem. Jediným zdrojem poznání je zkušenost, ale ta vytváří materiál pro apriorní formy poznávání. Apriorní formy uchopují zkušenost jak na úrovni smyslového poznání (formy názoru, času a prostoru), tak na úrovni rozumu (kategorie). Věci poznáváme tak, jak se nám ukazují, (apriorními formami spolukonstituované věci pro nás), spekulativní rozum si ale klade otázku, zda tak existují i mimo poznávací vztah – (tzn., zda existují i jako věci o sobě).

Kant znamenal obrat v teorii poznání. Otázkou však je, do jaké míry byl pochopen, a co konkrétně si z něj následující generace vzaly, a zda a jak se mohl promítnout do rozběhlé mašiny mechanické racionality novověké vědy. Konstituce poznání na základě apriorních forem bohatě rozvinula až postmoderní filosofie 20. století.

Novodobé pojetí poznání je poznamenáno urputným aplikováním principů vzešlých z přírodních věd, jednak na společnost a jednak na člověka. Mluvíme proto o scientismu (science – přírodní věda), nebo pozitivismu. Pozitivní jsou taková fakta, která mají jasnou vědeckou evidenci. Slovo pozitivní tady nemá co dělat s úpozitivním hodnocením, nebo s jeho opakem, tedy něčím negativním. Budeme si proto pamatovat, že všude, kde se bude mluvit o něčem v pozitivním smyslu, znamená to, že jde o fakta.

Fakta, fakta, fakta...

August Comte je znám jako zakladatel sociologie. Na oblast společnosti se díval podobně, jako se dívají přírodní vědy na přírodu, tzn., že sledoval především nepochybná fakta a uplatňoval na ně metody přírodních věd, jejichž základem je měření, kvantifikace, a nalézání zákonů fungování. Comte rozeznával v celé historii poznání tři stadia vývoje: teologické stádium, kdy vše přirozené vysvětlujeme prostřednictvím nadpřirozeného, dále metafyzické stádium, kdy nadpřirozeno je nahrazeno abstraktními metafyzickými pojmy, jako např. substance, a konečně pozitivní stádium, pravé vědecké, založené na faktech, která mají

nezpochybnitelnou evidenci. Comte je také autorem hierarchie věd, jejíž základ tvoří matematika prostupující astronomií a fyzikou, poněkud výše nalezneme chemii, poté biologii, a konečně vědu o společnosti, sociologii, kterou je nutno teprve založit. Vědy pak zastřešuje pozitivní filosofie, která je opakem metafyziky. Je založená na zobecnění vědeckého poznání a hledá společné základní principy. Jakmile budeme mít společnost popsanou jako soustavu zákonitostí, nabízí se jejich praktické mocenské využití. Zatímco Bacon vytyčil heslo: poznání je moc pro přírodu a přírodní vědy, Comte má ambice zmocnit se na základě poznání společnosti.

Pronikání popsaného scientismu do věd o společnosti a o člověku, tedy do společenských věd a humanitních disciplín se nemohlo podařit, ale o tom až v dalším příběhu. Zde alespoň zmíníme nestejně postavení faktů přírodních věd, které jsou svým významem všechny stejně důležité a faktů o společnosti nebo o člověku, které jsou složitou a mnohavrstevnou strukturou nestejnoprávných faktů různých kvalit (například máme za to, že fakta historie jsou pro nás některá důležitá, jiná méně důležitá), různých nestejnorodých kontextů a různých předmětů, které nejsou časoprostorově (přírodovědně, onticky) zařaditelné, neboť se týkají významů, smyslu, hodnot, idejí, pravidel, norem či společensky fixovaných vztahů (institucí). Všude kde je člověk, tam existují fakta o jeho myšlení, myšlenkových produktech, a o intencích (zaměření, chtění) a smyslu jeho chování a konání, která přetvářejí celý pohled na původně přírodovědecky pojatý pohled na společnost jen jako na jinou přírodu. Fakta o nitru člověka však sama nestačí. Je nutné je uskupit do smysluplných celků. Zatímco v přírodních vědách (a přírodovědně pojaté sociologii) jsou spojovacími články zákony a zákonitosti, u věd o člověku jsou to různá jiná explanační (vysvětlující) schémata a struktury, spolu s evidencí a vymezením jedinečných událostí, tvořících příběhy.

Vrátíme-li se k pozitivistům, pak Herbert Spencer aplikuje v pohledu na společnost biologické struktury diference, integrace, rovnováhy a nerovnováhy.

John Stuart Mill je pozitivistou opět jiného druhu, neboť se věnoval především logice a etice. Ve svých pojednáních o logice nastínil základ metodologie přírodních věd, založený na indukci. Představa byla taková, že svými smysly poznáváme jednotlivá empirická fakta, a máme-li jich dostatečné množství a jsou-li správně analyzována a utříděna, můžeme na základě jejich zobecnění dojít až k obecným zákonům. Indukce vystupuje jako základní vědecká metoda, a to metoda univerzální. Stejně jako fakta, tak i indukci lze použít na empirická fakta, týkající se přírody i společnosti. Tyto představy pak zpochybnili novopozitivisté, kteří exaktnost vědy spojily pouze s fakty přírodních věd, fakty umístěnými do čtyřrozměrného časoprostoru, tedy fakty ontickými. Indukci dokonale zpochybnil ve 20. století K.R.Popper a potvrzování zobecněných závěrů nahradil jiným mechanismem, a sice falzifikovatelností (možností falzifikovat) hypotézu na základě empirického popření deduktivně odvozených důsledků této hypotézy. Ale o tom až za chvíli.

Empiriokriticisté, například Richard Avenarius pak od faktů postoupili k datům čistého vědomí, která zahrnovala jak fyzické, tak duševní jevy (fenomény).

Zvláštní postavení ve vývoji kontinentální filosofie zaujala fenomenologie jejího tvůrce Edmunda Husserla, který se soustředil na rozsáhlý projekt vybudování nových základů přísné vědy, založené na nezpochybnitelné evidenci. Tyto základy však netvoří fakta, jako cosi objektivního, ale fenomény, které jsou subjektivně vnímané, ale přesto mají charakter objektivních dat a se skutečnostmi světa jsou v přímé korelaci. Přestože fenomenologie tvoří

skutečný základ pro kontinentální filosofii 20. století, a přestože Husserlův projekt se týkal přísné vědy, fenomenologie zatím do mohutného proudu vědy, resp. vědotechniky, orientované na objektivní objekty nijak zásadně nepronikla. U věd o člověku se uplatnila zejména v psychologii, přestože Husserl v ní chtěl vidět vědecky založenou disciplínu o logických strukturách vědomí a myšlení, která by byla alternativou nevědecké (introspektivní) psychologie.

Ideje souznějící s hlavním proudem novověké vědy ve 20. století přináší naopak anglosaská filosofie navazující na pozitivismus, označovaná zprvu jako novopozitivismus, logický pozitivismus, nebo logický empirismus. Později se celý široce rozvětvený proud zastřešil pod pojmem analytická filosofie, z níž poté vzešla i filosofie mysli.

Fakta, logika, verifikace...

O filosofii mysli jsme již mluvili v předchozím příběhu. Analytickou filosofií jazyka se budeme zabývat v některém z příběhů budoucích. Zde se zaměříme na tu část analytické filosofie, která směřovala k osobitě pojaté **novopozitivistické metodologii vědy**, a dále na další následná kola metodologického bádání.

Prvním pravidlem metodologie logických pozitivistů je empirický základ a logické odvozování. Empirické (smyslové) poznání je zde na rozdíl od starších podob pozitivizmu chápáno nikoliv jako časově předcházející, ale jako logicky předcházející, v určité nalezené logické struktuře. Určitá třída výroků je výchozím bodem verifikace (ověření). Zprvu se mělo za to, že na počátku má být pozorování zapsané formou tzv. protokolárních vět, např: D.S. pozorovala tam a tam, tehdy a tehdy to a to. Vznikal však problém zpracování takových vět a problém, že pro někoho jiného, než pro pozorovatele již nebyla taková věta evidentní pravdou, a musí k ní tedy přistupovat s metodickou skepsí, jako ke každé jiné hypotéze, čímž se vytrácí její účel, tedy zakotvení v realitě. V lidských možnostech není přesvědčit se o pravdivosti všech možných protokolárních vět na vlastní oči.

Objektivitu se dosahuje jen na základě intersubjektivním, tzn. na základě sdílení téhož názoru a obsahu poznání. R. Carnap ustavuje logickou strukturu empirického jazyka (popisujícího to, co můžeme zjistit svými smysly) jako strukturu určitého druhu sdíleného observačního (pozorovacího) jazyka s určitými pravidly. Požadavkem zůstává, že každý výrok musí být alespoň potenciálně pozorovatelným. Samo přijetí takové základní pozorovací věty je však vědomým konvenčním rozhodnutím, neboť existuje určitá volnost v tom, co a jakými slovy bude takto vzato jako základ. Dalším krokem bylo čistě abstraktní logické vymezení soustavy základních, vzájemně nepřevoditelných výroků, kterým říkáme báze. Z ní pak odvozujeme výroky další.

K vyššímu (obecnějšímu) vyjádření poznání používáme jiného jazyka, jazyka založeného na obecnějších pojmech. K tomu bylo třeba promyslet přechody od empirického či observačního jazyka k jazyku teorie, při kterých ovšem dochází vždy k redukci. Nejde přitom o redukci vyšších forem poznání na smyslovost, ale o redukci jedněch jazykových forem na jiné jazykové formy, a to takové, které umožňují bezprostřední vyjádření něčeho smyslově daného. Empirické poznání je však poznání kontaminované, je výsledkem interakce

smyslovosti a logických kategorií ztělesněných v jazyce – viz Kantovy závěry o pár odstavců výše.. Pozorování je vždy již od počátku ovlivňováno jazykem teorie. Teorie nestojí na konci řady, tedy od pozorování smyslových dat až k nejobecnějším závěrům. Naopak, teorie jako základ hypotéz a jejich důsledků, které mají být teprve ověřeny, je při pozorování přítomna vždy předem, a to jak v rovině logické (testuji, co z toho logicky vyplývá), tak v rovině jazykové (pozorování popisují s ohledem na termíny ověřované teorie).

Každá věta má empirický smysl tehdy, není-li analytická (tautologie a věty matematiky), tzn. je-li syntetická (když spojuje různá smyslová data) a přitom logicky vyplývá z určité konečné a logicky bezrozporné třídy vět pozorování. Ověřování, tedy empirická evidence, která teprve potvrzuje pravdivost do jisté míry volně formulovaných bází a na nich logicky vystavěných teorií, vychází z toho, že ať již si zvolím základní větu jakkoliv, ať již dospěji ve své teorii k jakémukoli závěru, tak v okamžiku, kdy budu tvrdit pravdivost takových vět, nesou tyto věty a teorie tzv. ontologické závazky, tzn., že předpokládají logicky nutně skutečnou existenci věcí, o nichž se teoreticky vyjadřují. Evidence se tedy dosahuje ověřováním ontologických závazků, neboli logických důsledků teorií. To už je věc, kterou jsme nuceni jednoznačně sdílet.

Ještě jednou si zopakujme: vše začíná neověřenou hypotézou, která umí vysvětlit to, co ještě nevíme, různé rozpory, nesrovnalosti, bílá místa. Jak se k takové hypotéze dobereme? Metodologie logických pozitivistů tento úkol většinou odsouvá stranou. Je to věc, na níž neexistuje jednoznačně logicky (algoritmicky) popsateľný návod. Existují pouze heuristiky, tzn. rady, jak zvýšit pravděpodobnost úspěšného řešení. Velkou roli tu hraje inspirace. Té se dá pomoci celou řadou technik. V praxi se většinou používá tzv. hermeneutický kruh, při němž postupně upřesňujeme jak výchozí, tak i konečné členy řady (postupu). To ovšem vnášíme už do konkrétní podoby přírodovědecké metodologie postupy z oblasti věd o člověku. Vycházíme od volby pojmů popisujících empirickou skutečnost, přes jejich uspořádání a zkusmé stanovování hypotéz a jejich důsledků, postupně k upřesňování, nebo nahrazování jinými apod. Oproti tomu metodologie, která se spolu s logickým pozitivismem začala konstituovat jako osobitý obor, neznamena prostě nauku o metodách. Metodami objevu se nezabývá, konstatuje pouze jejich nemožnost, nebo vědeckou nepřípustnost. Zabývá se naopak logikou uspořádání vědeckých poznatků.

Logickou formou teoretického poznání má být **hypoteticko-deduktivní** teorie. Jde o metodologický postup formulování některých tvrzení jako hypotéz, deduktivní odvození důsledků a jejich ověření, konfrontování s fakty. Zahrnuje srovnávání faktů, revizi pojmů, tvorbu nových pojmů, deduktivní uvádění hypotéz do souladu s jinými teoretickými tvrzeními apod. Postihuje pouze některé reálné rysy struktury vědeckých teorií. Je výsledkem rozšíření aplikace deduktivní či axiomatické organizace v rámci matematiky, na systém poznání vcelku.

Specifikum hypoteticko-deduktivní teorie jako logické organizace vědeckého poznání spočívá v tom, že odpovídající teoretický systém (axiomaticky, formálně logicky pojatý) musí mít **empirickou interpretaci** (tzv. model). Ta zajišťuje pochopení teoretických termínů teorie, pozorovatelnost předvídaných situací a potvrditelnost teoretických tvrzení na základě zkušenosti. S observačním jazykem nejsou deduktivně spojeny všechny prvky teoretického systému, ale pouze reprezentanti systému jako celku.

Interpretace mění formální logický systém v systém sémantický, tzn., že každý výraz zde má svůj definovaný význam. Provádí se prostřednictvím sémantických pravidel označování (definovaným přiřazováním významu), a pravidel pravdivosti. Požadavky potvrditelnosti pak mají pragmatický charakter.

Už u F. Bacona jsme konstatovali, že ověření na základě indukce je neúplné, neboť se může vždy objevit případ, který se pod obecný výrok nebude moci přiřadit. Například induktivní (zevšeobecnující) poznatek vyjádřený výrokem: „Všechny labutě jsou bílé.“ - platil ve své obecnosti jen do té doby, než pozorovatelé objevili první černou labuť. R. Carnap proto formuloval princip částečné verifikace - částečné potvrditelnosti. Mluví o stupňovitě rostoucím potvrzování zákona. Rozlišuje pak potvrditelnost (víme, za jakých podmínek je věta potvrzována) a testování (reprodukuje se ony podmínky).

Logika vysvětlení...

C. G. Hempel analyzoval tzv. logiku vysvětlení. Jádrem metodologie se tak staly **modely** vědeckého vysvětlení (explanace), zahrnující deduktivně-nomologickou explanaci, při níž dedukujeme závěrečné tvrzení (explanandum) na základě výchozích podmínek a vědeckých zákonů (explanans). Explanace faktu se převádí na logický vztah mezi tvrzeními. Zkoumanou událost vysvětlujeme tím, že ji podřadíme pod obecné zákony, tj. ukážeme, že nastala v souladu s těmito zákony v důsledku realizace určitých specifikovaných počátečních podmínek. Podřazení jevu pod obecný zákon, který přímo uvádí v souvislost pozorovatelné charakteristiky, je pouze prvním stupněm. Vyšší stupně vysvětlení vyžadují užití více či méně abstraktních teoreticky konstruovaných objektů, které fungují v kontextu nějaké obecné teorie. Vysvětlení vyššího stupně tak zahrnuje také vysvětlení celé třídy teorií.

Deduktivně nomologický model slouží také pro explanaci samotných zákonů. V tomto případě je explanandum vědecký zákon, který potvrzujeme prostřednictvím jiných vědeckých zákonů.

Později Hempel zahrnul do svých modelů i indukci, a sice na základě vysvětlení pomocí statistických zákonů pravděpodobnosti. V takových případech vysvětlení poskytuje pouze vysoký stupeň pravděpodobnosti.

Ústřední myšlenkou novopozitivistů také je, že základní metodologická pravidla a vztahy mají platit obecně jak pro přírodu, tak i pro přírodu člověka. Podle C. G. Hempla například obecné zákony fungují v dějinách i v přírodních vědách analogicky. Jedinečná událost je kladena do přímého vztahu k určité obecné hypotéze pravidelnosti, která se pak může potvrdit jako zákon. Hempel ovšem vzbudil v kruzích historiků spíše kritiku. Také Popper, k němuž se dostaneme za chvíli, odmítl uplatňování zákonitostí v historii a ve vědách o společnosti. Ti, kdo je uplatňují, zmocňují se nepřipustným způsobem reality a ve svém důsledku omezují svobodu společnosti. Postmoderní obraz o konci velkých vyprávění, chápaných právě v oné redukci na pouhou zákonitost vývoje, pak znamenal definitivní rozchod s touto ideou novopozitivismu.

O novopozitivistické či logickopozitivistické metodologii vědy se zde rozepisujeme zejména pro to, abychom dobře pochopili tento model poznání. Vědy o člověku vždy vzhlížely k

přírodním vědám jako k ideálu vědeckosti, přitom vědci v těchto oborech mohou mít o této metodologii zkreslené názory. Logickopozitivistická metodologie věd znamenala u Hempela dosažení určitého čistého tvaru. Zopakujme:

- v centru zájmu je hledání zákonů, pod něž bychom všechny empiricky pozorované jevy podřadili;
- nejde o metody (metody objevu), ale o logiku vysvětlení a uspořádání vědeckých výroků;
- základním metodickým postupem není indukce, jak si představovali vědci v předchozím období a jak si představují (a nic jiného jim ani nezbyvá) vědci v sociálních vědách a humanitních disciplínách, kde je v centru zájmu člověk se svým svobodným rozhodováním, ale dedukce;
- k objevům, stejně jako k stanovování hypotéz, které pak testujeme na základě logicky odvozených důsledků, se dochází intuitivně nebo na základě pomocných technik (heuristik), to znamená, že tato oblast vůbec nepatří do přísné vědy.

Vědy, v nichž figuruje člověk, nikdy nemohou dostát těmto požadavkům. Vzhlížet k přírodním vědám v této klasické a čisté podobě je nedorozuměním. Medicína je o člověku, o Já, ne jenom o kusech masa, kostí a střev.

Hempel přinesl čistý tvar logickopozitivistické metodologie a věřil, že platí obecně, pro jakoukoli vědu. Sami pozitivisticky orientovaní metodologové však tento tvar svým uvažováním překračovali. Prvním z nich byl K. R. Popper. V souvislosti s ním mluvíme o kritickém racionalismu.

Nic než domněnky!

Popper důsledně vymýtil z teorie vědy indukci. Zamyslíme-li se nad tím, jak hluboce je idea indukce vědou prorostlá, musí nám být jasné, jak podstatný zásah to byl.

Popper si v prvním období svého života, kdy se nachází svými názory blíže k logickopozitivistické metodologii, klade za cíl podat logickou analýzu postupu, při němž vědec předkládá tvrzení či systémy tvrzení, a postupně je testuje.

Problém demarkace (oddělení toho, čím je smysluplné se vědecky zabývat, tedy hranice mezi vědou a nevědou) vidí Popper v nalezení kritéria pro rozlišení mezi empirickou vědou na jedné straně a tautologiemi (logikou, matematikou) nebo metafyzikou na straně druhé. Problémem je, že celá dosavadní přírodní věda je podle Poppera založena na indukcích, a tím i na metafyzických spekulacích. Vědecké poznatky nejsou podávány v logicky přesných tvarech hypoteticko-deduktivních teorií, a i tam, kde tyto teorie existují, existuje okolo nich omáčka, jejíž pomocí je vyprávěn zprostředkující **příběh**, jímž je teorie uváděna do běžných kontextů.

V mnohých přírodních vědách to však vypadá, že ani uprostřed této omáčky není žádné logicky modelované jádro typu hypoteticko-deduktivní teorie, takže zbývají jen ta velká

vyprávění, jako např. darwinismus. Používají se empirické generalizace (zobecnění). Popper proto navrhuje demarkační kritérium na základě dohody, na základě rozhodnutí podpořeného racionální argumentací. Racionální argumentace vyplývá z analýzy logických důsledků uvažovaného rozhodnutí, kterými jsou plodnost a síla osvětlovat problémy. Právě tento prvek racionální úvahy činí z původního logického pozitivismu novou podobu teorie vědy, kritický racionalismus.

Kritérium demarkace musíme vybrat tak, aby bylo možno připustit v oblasti empirické vědy i ta tvrzení, která verifikována být nemohou, a přitom vyjít z testování zkušeností. Jediným vyhovujícím kritériem je proto **nikoliv verifikovatelnost, ale falzifikovatelnost**. Empirický vědecký systém musí dovolovat své vyvrácení zkušeností. Testovat na požadovanou potenciální falzifikaci přitom lze i tvrzení či teorie, které jinak nejsou verifikovatelné.

Popper ztotožňuje epistemologii, logiku vědeckého bádání a teorii vědecké metody. Teorie pravidel (norem), která zajistí testovatelnost vědeckých tvrzení prostřednictvím falzifikace (falzifikovatelnost) je podle Poppera metodologií. Logičtí pozitivisté měli za metodologii vědy její logiku. Jinou alternativou metodologie by bylo studium skutečného chování vědců či toho, jakým způsobem věda skutečně postupuje (naturalistická a historická metodologie vědy - viz dále Latour). Popper je však především analytik, z pravidel (norem), které si svým analytickým rozumem ukládá, vytváří systém (hierarchii), a tím i teorii metody. Většina problémů teoretické filosofie je podle Poppera reinterpretovatelná právě jako problémy metody. Například princip kauzality neplatí podle něj vůbec, ale právě jen jako racionálně postulované metodologické pravidlo. Takové tvrzení ještě i dnes u některých ortodoxních zastánců přísné vědy zní jako kacířství.

Základní tvrzení (nahrazující protokolární věty) je výsledkem rozhodnutí či konsensu. Dospívá se k němu prostřednictvím řízení se pravidly. Souhlasu o přijetí základních tvrzení se dosahuje při příležitosti aplikace teorie, která se předkládá k testování. Na otázku, jak to, že máme při svých rozhodováních takové štěstí, že výsledné zákony fungují, Popper odpovídá, že je to tím, že již pozorování experimentátora je teoretickou prací (je kontaminováno předchůdnou teorií). Teorie dominuje experimentální práci od jejího plánování až po poslední kroky.

Při alternacích teorií dáváme přednost teorii, která si nejlépe vede v soutěži s ostatními, která je přirozeným výběrem nejodolnější. Teorie se vybírají též na základě stupně jejich testovatelnosti či falzifikovatelnosti. Upřednostňuje se teorie s nejvyšším možným empirickým obsahem (informací).

Věda, zvláště v pozdějších Popperových pracích není vědění. Nikdy nelze prohlásit, že dosáhla pravdy, nebo její náhražky - pravděpodobnosti. Můžeme jen hádat, a naše hádání je vedeno nevědeckou, metafyzickou vírou v zákony, pravidelnosti, které můžeme odhalit, objevit.

Naše zkušenosti si sami děláme. Formulujeme otázky přírodě, a opět si sami na ně odpovídáme. Postupujeme k nekonečnému objevování nových, hlubších a obecnějších problémů a k podrobování našich vždy zkusmých odpovědí stále obnovovaným a přísnějším testům.

Ve svých činech se spoléháme na existenci nějaké reality, jež není zcela chaotická, avšak jde o nedokazatelnou víru. **Lidská povaha se z tohoto pohledu jeví jako v podstatě**

iracionální, neboť jsme hluboce přesvědčeni o něčem, co není dokazatelné. Racionální je naopak převést všechny psychologické nebo subjektivní pojmy (víry) na pojmy objektivní (víru na výroky či explanační teorie, vjemy na výroky o pozorování, atd.). Všechny zákony nebo teorie musíme přitom dále považovat za hypotetické či přibližné **domněnky**.

Podle Poppera máme každý svou filosofii, bez ohledu na fakt, zda o tom víme, nebo bez ohledu na to, za kolik stojí. Dopad našich filosofii na naše činy a naše životy je však často zdrcující. Hledáme pravdu, avšak nevlastníme ji, pouze se jí přibližujeme. Metoda vědy je objektivizovanou, racionální procedurou **přibližování se pravdě**.

Cílem vědy je **růst pravdě-blízkosti** (verisimilitude).

Popper rozlišuje tři Světy. Svět 1 je fyzikální svět, na který většina ortodoxních fyzikálních naturalistů a většina realistů jakýkoliv svět redukuje. Svět 2 je světem vědomých zkušeností jednotlivců, stavů vědomí, mentálních stavů, nebo behaviorálních dispozic ke konání, který se většina ortodoxních mozkačů s pilkou v ruce snaží zcela eliminovat, zatímco psychoušové jsou tady doma. A konečně Svět 3 - svět **objektivních** obsahů myšlení, především vědeckých ale i poetických myšlenek a uměleckých děl, uložených většinou v knihách a dalších médiích a nosičích, nebo se nacházejících mimo tento fyzikální svět (například v hypotetickém morfogenetickém poli), také svět obecnin a universálií, svět matematiky a vůbec všech struktur, svět idejí, svět platónského nebe, tedy svět, který ortodoxní novopozitivističtí metodologové rovněž vytěsňují, roztrušují jej do světa fyzikálního, sypou ho tam jako jíšku na koláč, a navíc neuznávají (mimo matematické a další struktury) ani jeho objektivitu. Přitom jen ve Světě 3 existují teoretické systémy, problémové situace (vznikají zde nové problémy), kritické argumenty, a výsledky diskusí. Nikoliv ve Světě 1 – světě fyzikálním! To vzkazuje všem ortodoxním mozkačům jeden z největších teoretiků vědeckého bádání ve 20. století, Sir K. R. Popper, **kritický racionalista**.

K vysvětlení problému racionality a lidské svobody používá Popper metaforu mraků a hodinového stroje. Podle představ fyzikálního determinismu jsou všechny mraky hodinami, jen naše neznalost je příčinou toho, že vidíme mraky a ne hodiny (Newton). Podle Ch. S. Peirce však existuje v hodinách vždy jistá nepřesnost, daná nahodilostí (nepořádkem), a to již na molekulární úrovni. Do jisté míry jsou všechny hodiny mraky. Respektive: **Existují pouze mraky s různou mírou mrakovitosti**.

Všechny organismy jsou neustále nuceny řešit problémy, jsou to problémy v objektivním slova smyslu. Metodou řešení těchto problémů je metoda pokusu a omylu. Neúspěšné formy jsou eliminovány. Kritická či racionální metoda nám umožňuje, aby byly zničeny naše hypotézy místo nás samých. Vědomí může fungovat jako systém kontroly nebo eliminace chyb.

Poznání je naším produktem, vyrábíme je, konzumujeme je jako včely med. Konzumovat poznání však znamená **kritizovat je, přetvářet, ničit a nahrazovat novým**. Dějiny světa, dějiny života na zemi a dějiny člověka a našeho poznání, to jsou současně i kapitoly našeho poznání. Poznání dějin poznání je poznáním o poznání, je teorií o teorii, teorií o růstu teorie.

Vědci zkoumají vědce...

Po Popperovi se začala metodologie zkoumat z jiných pohledů. Objevil se **naturalistický a historický pohled**. Poznávání už není děj, který má jednu danou strukturu. Tato struktura se mění. Takže nejen výsledek (to co poznáváme), ale celý způsob našeho vidění a to nejen daného problému, ale i sebe, svého konání a postupně celého světa se s časem proměňuje. Paměť vyhasíná spolu s životy pamětníků, takže současná generace je vždy zahrnuta ve svém **paradigmatu**, kterým může otřást jen paradigma nové, patřící příští generaci, nezatížené světem starců. Pojem paradigma přivedl ve známost teoretik vědy **Thomas Kuhn**.

Pod termínem **paradigma** rozumí Kuhn soubor názorů, hodnot a technik, které sdílejí členové dané vědecké komunity. Paradigmata jsou jak obecná, filozofická, tak i vysoce specializovaná. Skutečnost je nesmírně složitá, a právě paradigma určuje výběr na únosnou míru. Paradigma představuje systém víry v každé oblasti studia, určité apriorní přesvědčení, jež je východiskem dalšího zkoumání. Paradigmata jsou nezbytná pro vědecký pokrok, obsahují však také moment petrifikace (zkamenění).

Později Kuhn doplnil svou koncepci o obvykle používaná symbolická zobecnění, metafyzické myšlenkové modelové pozadí, hodnoty, jako požadavky na výzkum (přesnost, preference, tolerance, elegance).

Podle Kuhna existuje v počátečním stadiu vzniku věd koncepční zmatek, soutěž různých názorů a hypotéz, ze které se vynořuje dominantní paradigma. Po jeho všeobecném přijetí a nastolení vládne tendence zaměřovat jej za přesný popis reality. Vládoucí teorie se tak místo modelu začíná považovat za realitu samu.

Kuhn rozlišuje období tzv. normální vědy a období vědecké revoluce. V období normální vědy se projevuje normativní vliv paradigmatu, který určuje dovolenou oblast problémů, přijatelné metody a standardy řešení. Normální výzkum má kumulativní povahu.

Vědeckou revoluci ohlašuje období pojmového chaosu - období abnormální vědy. Jakmile jednou nějaká vědecká teorie dosáhla statusu paradigmatu, nebývá prohlášena za neplatnou, pokud není k dispozici životaschopná alternativa.

Ve stadiu abnormální vědy jsou vědci ochotni obrátit se k filosofii a diskutovat o základních předpokladech, což je nemyslitelné v období normální vědy. Projevuje se rostoucí krize, selhávání starých pravidel a hledání nových. Vznikají vážné komunikační nebo jazykové problémy mezi stoupenci soupeřících škol. Staré termíny jsou v rámci nového paradigmatu zásadně redefinovány, dostávají nový význam. Změna paradigmatu znamená změnu celého problémového pole, redefinování problémů. Změní-li se paradigma, změní se i svět, který vědci vidí. Používají nové nástroje, dívají se do nových míst, pozorují jiné věci a vnímají dokonce i známé objekty ve zcela novém světle.

Po změně paradigmatu lze v jistém smyslu považovat starou teorii za speciální případ nové, musí však být k tomuto účelu přeformována.

Další z velkých teoretiků historického pohledu na metodologii byl **Imre Lakatos**. Vědeckému poznání přiznal čas jeho vznikání, tvorby a třibení. Racionálně založené vznikání vědeckého

poznání vtělil do představy **vědeckých výzkumných programů**. Ty jsou již založeny podle určitých pravidel, a teprve **následně**, jakmile přinesou vlastní výsledky poznání, je možné důsledně rozpracovat jejich vlastní metodologii.

Vědecký výzkumný program obsahuje tzv. tvrdé jádro, které se skládá z různých tvrzení vědeckých disciplín o skutečnosti, a metafyziky (filosofie). Je přijato na základě konvence, a považuje se pro daný program za pravdivé. Okolo něj se rozvíjí ochranný pás, který je tvořen pozitivní a negativní heuristikou. Negativní heuristika tvoří systém pravidel zakazujících použití formálně-logických pravidel falzifikace vůči tvrdému jádru. Pozitivní heuristika tvoří systém metodologických pravidel, které usměrňují rozvíjení vědeckého výzkumného programu, určují výběr problémů, způsoby jejich řešení, a také kritéria rozvíjení ochranného pásu.

Kritikou ortodoxního logického pozitivismu je znám **Paul Feyerabend**. Obraz vědy je v této metodologii podle Feyerabenda jiný, než skutečný historický obraz vědy, v mnohém jsou v rozporu. Uplatňování metodologických principů a norem v duchu logického pozitivismu vede k neproduktivnímu dogmatu a brání skutečnému rozvoji vědy. Dobrý empirista pracuje spíše s různými alternativními teoriemi. Pokud nejsou tyto alternativní teorie k dispozici, je naší povinností je vypracovat.

Význam tvrzení je zcela určen danou teorií. Z toho vyplývá, že jeden výrok o pozorování může nabývat různých i protichůdných významů podle teorií, jejichž prostřednictvím je interpretován, a v jejichž kontextu významů nabývá. Každá nová teorie má svůj vlastní kontext významů a proto nelze dost dobře hovořit o tom, že nová teorie zahrnuje starou, neboť zároveň došlo k reinterpretaci významů pojmů a výroků staré teorie kontextem nové teorie.

Podle Feyerabenda existuje jediný princip, který je možno bránit za všech okolností a ve všech etapách vývinu lidstva, a sice **všechno jde**. Právě tato silná formulace a podtitul jeho knihy vedly k onálepkování Feyerabenda za metodologického anarchistu a k představě, že jím končí jakákoliv metodologie. Zároveň heslem anything goes, jako podvratným, subversivním, anarchistickým heslem byla onálepkována celá postmoderna.

Uvedený princip přitom Feyerabend chápe ve vztahu k neomezování lidské tvořivosti. Tuto svobodu lze podle něj zcela využít ne jako způsob úniku před skutečností, ale jako nutnou vlastnost objevu, a možná že i změny světa. Feyerabend zdůrazňuje úlohu neobyčejných metafyzických idejí, které vždy představují průlom stávajícího dogmatizmu. Jejich evidence a rozpracovávání jejich kontextuálních významů znamená pohyb poznání. Bez nich se stává poznání mrtvým systémem. Věda je bez metafyzických idejí na nejlepší cestě k proměně na dogmatický metafyzický systém.

Pro mnohé přijatelnější podobu metodologie, modifikaci konceptů Kuhna a Lakatose, přináší současný americký filosof a metodolog vědy **Larry Laudan**. Závěry svých analýz považuje Laudan za aplikovatelné ve všech disciplínách. Za hlavní část vědy považuje řešení problémů. Problémy jsou základními ohnisky, kolem nichž vznikají teorie. Teorie se rozvíjejí jako odpovědi na otázky po snížení mnohoznačnosti a redukování nepravidelností. Laudan se zabývá cestami, jimiž lze dosáhnout efektivnosti při řešení problémů. Efektivitu teorií spatřuje v oblasti řešení problémů (empirických i konceptuálních), a v tom také vidí klíč k vědeckému pokroku. Cílem vědy je podle něj **maximalizovat množství vyřešených problémů a minimalizovat rozsah empirických anomálií a konceptuálních problémů**.

Francouzský filosof vědy a sociolog **Bruno Latour** zakládá svá pojednání o vědě na pozorování a popisu práce vědeckých týmů při jejich práci. Hledání metod práce vědců se uskutečňuje na základě sociologického a etnografického přístupu. Konstrukce vědeckých pravd, kterou sleduje, není podle něj záležitostí ani jen logiky vědeckého výzkumu (vědecké metodologie) ani jen sociální konstrukcí, ale účastní se na ní široká a dlouhodobě utvářená **sít' spojenců**, síť různých prvků přírody i společnosti. Vedle vědeckých postupů a logiky vědy jsou takovými spojenci sociální a psychologické aktivity lidí, známosti, finanční zdroje, souhlasné teorie jiných oborů, ale také různé fakty a artefakty, jako jsou náčrtky, záznamy, reálie experimentů apod. Navenek síť zajišťuje odolnost teorie vůči protiargumentům, uvnitř této sítě se však odehrávají politické procesy (například hlasování či popravky), v nichž vítězí určitá vědecká teorie a získává postavení vědecké pravdy.

Sociologický pohled na vědce, vědeckou komunitu a vědeckou činnost nás uvádí do oblasti, kde se v zorném poli výzkumu ocitá člověk se svým myšlením a svou činností, vedenou intencemi (zaměřeností), hodnotami, idejemi, významy, smysly a také svými institucemi. Sociologie jako věda o společnosti má nejbližší k pohledu přírodovědeckému, neboť bývá často na společnost nahlíženo jako na složitější přírodu. I zde byl proto často uplatňován ideál přísné vědy založené na zákonech a měřeních (matematice). Člověk jako součást objektu však přináší do problematiky vědeckého poznání něco nového. Uplatňuje totiž svou subjektivitu a vyžaduje respekt při zkoumání jevů, jež vědomě či nevědomě ovlivňuje, reflektuje či myšlenkově přetváří. Pro takovou vědu, založenou na přísném uplatňování zákonů a dedukcí se ukázaly prostředky přírodních věd jako nevyhovující a nedostačující. Mnohým přísným přírodovědcům se proto zdá, že to ani není ta pravá věda. V anglické terminologii například ani nepatří pod pojem science. Ale to už je další, specifický příběh.

3. O VĚDĚ – NEVĚDĚ

Tak trochu jiná věda.

Byla jednou jedna Věda. Zrodila se v novověku ze svého uvědomění. Začala si namlouvat, že je něco víc, než všechny dosavadní pokusy o poznání. Začala o sebe dbát, začala se o sebe starat. Měla své krédo, své principy a zásady. Vyjasnila si mnohé a na vyjasněném trvala jako na věčném. Pořád měla pravdu, i když se ta pravda stále měnila. Odhodila vše, co k ní nepatřilo. Zamilovala se sama do sebe. Dosáhla mnohého. Dosáhla to tím, že začala podle svých pravidel, zvyklostí a možností vytvářet nové věci. Byly lepší, funkčnější, užitečnější, krásnější, efektivnější, než věci ostatní. Obmyslela po svém celý svět. Celý svět by měl být lepší, užitečnější, krásnější a efektivnější. Měl by zavládnout věk rozumu, přísného vědeckého učení a přísně vědecky zkonstruovaných a vytvořených výtvorů/výrobků. Co k ní nepatřilo, stalo se jen doplňkem. Ona byla ta pravá a vyvolená, ona měla cenu, jí patřila budoucnost. K ní všichni vzhlíželi, jí se poměřovali, jí se chtěli podobat. Teprve když to nešlo, hledali vysvětlení své jinakosti, svých principů, svého kréda. Ale takového, které by se vyrovnalo krédu Vědy.

Následující kapitola je příběh vědy, která není Vědou a která nemá jednoduše ani své jméno. Je to příběh vědy, respektive vědění o všem, v čem má prsty člověk. V čem mám prsty já. Nebo Já?

Než se objevila Věda, vystačil si člověk s Moudrostí (Sofia), a také s láskou k moudrosti (Filo-sofia). Jak se objevila Věda, stalo se z části Moudrých a z části Filo-moudrých aktivní křídlo pokroku. (To Věda přišla s vyprávěním o pokroku.) A toto aktivní křídlo dříve moudrých a milců moudrosti se chtělo Vědě vyrovnat. Buď to půjde tak, nebo tak. Buď se převzmou všechny manýry Vědy a z Moudrosti se stane Věda exaktní, tedy přesná, anebo to nepůjde a Moudrost se promění ve Vědu Jinou.

O čem je řeč? Dnes se tomu říká společensko-vědní základ nebo sociální vědy, také společenské a humanitní obory, nebo nověji kulturní vědy (ale pozor, neplést s kulturními disciplínami) a někdy narazíme i na starší tvar duchovnědy, či duchovní disciplíny. Tahle věda-nevěda nemá své jednoznačné pojmenování. Má mnoho různých ambicí, obrací se na mnoho různých stran, pokukuje po kdečem, a v této své bohaté rozrůzněnosti a množství různorodých ambicí ztrácí svou jednotu, kterou snad ani nikdy neměla, neboť sama pochází ze zdrojů velmi různých. Ztrácí tak své přehledné uspořádání, ztrácí možnost nějaké společné metodologie, společných idejí, nemá jen jednu filosofii, proplétá se s Vědou, proplétá se s ne-vědou, proplétá se s každodenní praxí, vstupuje do našich životů, naléhá na nás tu z jedné, tu z druhé strany. Je o nás, je naše, jsme to my sami, to co máme na mysli, to o čem uvažujeme, to o čem sníme, co zkusíme, co vytváříme, s čím se ukazujeme, co předáváme, to, pro co máme své důvody, co odhadujeme, na čem nám záleží, pro co žijeme, bez čeho se neobejdeme, k čemu vzhlížíme, v čem se ubezpečujeme, o čem pochybujeme, co dobře známe a čím jsme přesto neustále znovu překvapováni.

Je to náš svět. Ne svět čtyřrozměrného časoprostoru, který zkoumá Věda, ale svět, v němž jsem Já se všemi svými přesahy, intencemi (obsahy a zaměřenými), idejemi, hodnotami, důvody, významy, pravidly, normami a všemi svými individuálními a kolektivními výtvy. Se svými myšlenkami a svým dílem. Všemi akty, událostmi, děním, zjevováním, se všemi svými možnostmi i svými nedostatečnostmi a omezeními.

Jako člověka mne zkoumá Věda. Ale já nejsem jen člověk v čtyřrozměrném ontickém prostoru, člověk na způsob hýbající se a proměňující se věci, která případně na svém hardwaru nějak myslí, protože má jistý software. Nejsem člověk – entita, který je jen odkázán reagovat na nějaký podnět nějakou reakcí, nebo jehož role na tomto světě se dá popsat funkcí, zákonitostí, zákonem. Jsem já, s dobrou vírou ve svobodnou vůli a s dobrou vírou, že mám vlastní rozum.

Věda nezná Já, zná jen objekty. Ale Já nejsem objekt. Jsem sice jako člověk mezi lidmi společenský, ale mé Já je privátní. Mám **své důvody**. Kdo chce něco dělat s mým tělem, musí se v první řadě vyrovnat se mnou. I mé tělo jsem Já.

Dvě kultury

V roce 1959 uveřejnil C. P. Snow knihu Dvě kultury. Jedna z kultur je všechno to, co se běžně jako kultura označuje: výtvarné umění, krásná literatura, hudba, divadlo, film, a

částečně i filozofie a společenské vědy, kultura vzdělance v klasickém pojetí. Druhá z kultur je oblast sciences – Vědy. V té době bylo zřejmé, že význam vědy zasahuje do běžného života natolik, že nutně vytváří samostatnou kulturní sféru. A bylo také zřejmé, že je mezi oběma kulturami mezera. Autor předpokládal, že další vývoj umožní, aby mezera byla překonána, a literární vzdělanci spolu s vědci vytvoří cosi, co bude představovat třetí kulturu. Jako třetí kultura byla označena popularizátorská činnost přírodovědců založená na vyprávění, zatímco vyprávění humanitních vědců, byť oděná do roucha vědeckých pojmů a teorií jsou ze strany přírodovědců neustále brána často se soucitným úsměvem.

Myšlenka, že můžeme porozumět lidskému Já je přitom velmi letitá. Dnešní sociální a humanitní obory vznikly transformací původních pokusů o rozumění. Šlo o uplatňování racionality novověku, která kladla důraz na vědecký přístup, přesvědčení se na vlastní oči a díky svému rozumu nebrala v úvahu nic, co nelze vidět čili dokázat, tzn., oprostila se od spekulací a od metafyziky. Empiricky ověřené světské a systematické poznání se stalo základem vědění někdy už v 16. století. Přírodní vědy, v nichž dominovala newtonovská fyzika a karteziánský dualismus, se distancovaly od tzv. druhé kultury, v níž zůstalo božství, metafyzika, morálka, politika, gramatika, rétorika a logika. Pro vědu byly dominantní zákony a myšlenka pokroku stejně neomezeného, jakým se neomezený zdál být fyzikální prostor, a jakým se užitečným zdálo být zbavení se všech překážek na této cestě.⁹

Věda byla jasněji definována, než to co zbylo: svobodná umění, humanitní disciplíny, literatura a krásné písemnictví, filosofie, kultura. Tyto obory neměly žádnou společnou soudržnost a nenabízely společné praktické výsledky.

Postupně došlo k obnově universit na novém základě. Svě místo si zachovala lékařská fakulta, jako sféra aplikovaného vědeckého vědění, přibyla svobodná umění a přírodověda. Všichni byli vedeni vizí produkovat především praktické vědění. Později, ke konci 19. století chtěli získat podporu pro svá bádání historici a odborníci na klasická studia a národní literatury. Vtahovali proto přírodovědce k sobě. Tradice Francouzské revoluce se projevila tlakem na politickou a sociální změnu a k tomu by se hodilo transparentnější pojetí společnosti na způsob přírodních věd a jejich zákonů. Objevil se požadavek na manažerský přístup k sociálním skutečnostem, které jsou chápány de facto jako přírodně-historický proces, podléhající stejně jako příroda určitým zákonitostem či možnostem normativních manipulací.

Během 19. století se vyprofilovalo vedle matematiky a experimentálních disciplín (vědecké křídlo) a zároveň i mimo humanitní obory, filosofii a umělecké formy (humanitní křídlo), také studium sociálních skutečností jako určitý mezistupeň, aspirující na označení věda.

Sociální věda obsahovala původně obory: historii, sociologii, politickou vědu, antropologii a orientalistiku. Na poli historie se odehrál zápas o to, zda jde o vědu idiografickou, zachycující jedinečné události, nebo také nomotetickou, tedy zda lze mluvit o nějakých zákonitostech, pravidelnostech. Oproti dřívější historii založené na vyprávění o panovnících a jejich rodech byl příklon k vědeckosti patrný v orientaci na fakta a zdůrazňování neutrality vědce. Hledání zákonitostí bylo rozporuplné, existovaly a existují tábory teoretiků s různými názory.

---

⁹ V této části čerpáme mj, z Wallerstein I.: Kam směřují sociální vědy. Zpráva Gulbenkianovy komise o restrukturalaci sociálních věd. Sociologické nakladatelství, Praha 1998

Převládající proud tušil, že přílišná orientace na zákony by vedla ke zkreslení a proto i institucionálně historie tíhla spíše k humanitním, nikoliv sociálním vědám.

Sociální věda se dále profilovala jako právní věda, politická ekonomie, statistika a administrativní vědy. Ve všech těchto odvětvích má rozhodující postavení normativita, neboli jak to správně má být. Rovněž zákony, zákonitosti, pravidla, metody, mají podobu nikoliv zákonitostí, které známe z přírodních věd, založených na tvrdých faktech, ale spíše pravidel, vyplývajících z určitých právních či na základě teorie zkonstruovaných ustanovení (idea státovědy, směsi ekonomické historie, jurisprudence, sociologie a ekonomie.)

Postupně docházelo k různým posunům. Například politická ekonomie odhodila slovo politická, čímž dávala najevo, že ji má jít o svobodná individua, která vstupují do ekonomických vztahů nikoliv na základě nějaké politiky, ale na základě vlastních preferencí.

Sociální vědy dostaly své označení a jejich tradiční složení se ustálilo v období pozitivismu (ekonomie, sociologie, politologie, znovu se kvůli své prestiži přidávající historie, naopak kvůli své přísné normativně zůstala stranou právní věda).

Devatenácté století je podle Gadamera¹⁰ stoletím sebezamyšlení humanitních věd, které stejně jako rodící se sociální vědy hledají vzor ve vědách přírodních. John Stuart Mill, který je považován za jednoho z tvůrců sociologie, argumentoval použitím induktivní logiky. Podle Gadamera však nejde o to, uznat nějakou speciální vlastní logiku humanitních věd, nýbrž o to ukázat, že induktivní metoda (ve smyslu stanovení předběžných závěrů, které je nutno stále ověřovat) je základem všech věd, základem veškeré zkušenostní vědy.

Comte považoval sociologii, založenou na faktech, za královnu věd. Stranou tak zůstaly zbývající svobodnější disciplíny, zejména klasická studia (literatura, dějiny, zejména antické a umění), které se pokoušely o novou jednotu na základě volnějšího esejistického stylu a rozvíjení idejí hermeneutiky (nauky o rozumění). Přistoupila k nim i orientalistika jako studium hodnot a praktik společnosti, která není orientována na pokrok.

Avšak do žádného z těchto seskupení se neintegrovaly: geografie, právo a psychologie. Geografie se svým zájmem o hranice znamenala pro sociální vědy problém v tom, že se toto pojetí střetávalo se sociologovou společností, ekonomovým národním hospodářstvím a historickým národem. Každá z uvedených sociálních věd mohla vznášet na geografii svého pojetí poněkud odlišný nárok.

Neintegrovanou zůstala právní věda. S přírodovědou ji nepojí zákony. Svá normativní ustanovení odvíjí od určitých idejí spravedlnosti a od empirického materiálu, týkajícího se dávných tradic, zvyklostí, dohod, aktů.

Stranou sociálních věd zůstala také psychologie, tradičně se formující v blízkosti přírodních věd v medicínské oblasti. Psychologie musela vybojovat svůj zápas od chápání člověka jako objektu, k jeho chápání jako také subjektu, a nebylo to bez problémů. Do současné doby existují paralelně různé podoby psychologie a prakticky orientované psychoterapie, trápící se často dilematem duše a těla, respektive vždy po svém se s ním vypořádávajícím.

¹⁰

Hans-Georg Gadamer: Pravda a metoda I., Triáda 2009

Z pohledu metod a metodologie jsme při svých uvažováních dospěli k následujícímu obrazu. Existují zde přírodní vědy (Věda) a jim odpovídající nomotetická metodologie (založená na vysvětlení pomocí zákona – viz předchozí pojednání). Dále zde existují nově vzniklé sociální vědy, snažící se rovněž o nomotetickou metodologii. Avšak ta původní byla založena na faktech v souřadnicích čtyřrozměrného časoprostoru. V případě sociálních věd se bude muset najít jiné řešení. Také pojetí zákonitosti prodělává vývoj. Od nomotetického zákona se dostáváme k dalším prostředkům výkladu a rozumění, jakým jsou figury, typy, vzory, a různé další struktury.

Ponechme stranou čistě normativní právní oblast. Zbývají nám historie a humanitní disciplíny orientované buď na lidskou produkci (písemnictví, umění), nebo na člověka v jeho subjektivitě. Ale takto orientovaných disciplín jak vidět nám už moc nezbývá. Rádi bychom sem zařadili psychologii, nebo alespoň její část. Částečně tento propad věd o Já může suplovat filosofie, nebo oblast teorie vznikající v uměnovědách a při literární kritice. Nově se o své slovo hlásí disciplíny interpretující, vykládající a rozumějící lidským artefaktům (výtvorům) a to včetně lidské historie a zejména historie těchto artefaktů. Společná je jim hermeneutika. Spíše než o metodu jde o strategii rozumění, ovšem takovou strategii, která není dána zvenčí, ale která je přirozeností každé chápající a rozumějící osoby. A společná je jim také příběhovost (narativita), jako určitý způsob prezentace rozumění a toho, co se k rozumění nabízí.

Než se vyprofilovala výsledná podoba hermeneutiky, ovládal náhled na metodologii humanitních disciplín pojem ducha v teorii a filosofii umění. Zde je také jádro toho, proč jsou často humanitní, a nakonec i sociální vědy považovány za vědy nepřesné, protože něco jako duch nelze objektivně vědecky definovat ani evidovat.

Koncem 19. století odborníci hovoří o dvojím druhu indukce, a sice o indukci logické a indukci umělecko-instinktivní (odkaz). První používají přírodní vědy a je založena čistě na rozumu. Druhá je typická pro uměnovědné teorie a humanitní disciplíny vůbec, a zde jde o indukci spíše nevědomou. Přestože z formálního hlediska mezi oběma indukcemi není rozdíl, to, co činí umělecko-instinktivní indukci odlišnou, je vědomé prožívání rozhodování se na základě vkusu, taktu, citu, soudnosti a jistých dalších duchovních schopností a ctností, zejména erudice, paměti, uznávání platnosti určitých autorit, klasického vzdělání a romantické víry v individualitu. Klíčová je přitom erudice, pěstování uměleckého citu, smyslu pro krásné, vznešené, ušlechtilé, povznášející, a orientace na soustavné vzdělávání a kultivování těchto schopností a ctností. V této souvislosti se volá po novém Kantovi: je třeba uvažovat o novém kategorickém imperativu dějinnosti. Později se toto pojetí upřesní pojmem duch. Tak se stalo, že oděním indukce do uměleckého hávu humanitní vědy ztrácejí svou metodu zcela. Nejsou si ji vědomy.

V druhém táboře – táboře scientistů zatím pokračuje dobrodružství formulování metod a metodologie, které mají být platné pro vědu vůbec, pro každou vědu, pro každou disciplínu, která chce o sobě tvrdit, že stojí na vědeckém základě. A tak tedy přichází hermeneutika, nauka o rozumění, která supluje tento propad. Zprvu se nemluví ani o metodě, tento pojem je vyhrazen scientistům a vysvětlením spočívajícím na podřazení jednotlivých případů pod nějaký zákon. Přírodní zákony jsou v humanitních a sociálních vědách podle Kanta nahrazeny dobrovolným podvořením se praktickým zákonitostem a příkazům, které mají

povahu převážně normativní. A dnes bychom doplnili: mají podobu výslednice uplatňování různých norem a svobodných rozhodnutí, kde hrají rozhodující úlohu důvody, významy a smysl, byť sociálně motivované, přesto prožívané především individuálně. Klíčovým pro rozumění je prožitek, a poté i prožitek prožitku, kterému máme rozumět. To on je pravdou umění, a má se tedy stát i pravdou odkrývanou humanitními disciplínami vůbec. Dříve však, než si povíme o hermeneutice víc, provedeme ještě jeden krok, který se nám, lidem 21. století, nabízí.

Naše doba stále ještě oslavuje přírodní vědu a nutí nás tak dívat se na vše jejíma očima. Zamysleme se proto nyní nad fakty, a nad prostředky vysvětlení, výkladu a rozumění, které se vyskytují v té které podobě sociální či humanitní vědy, nebo disciplíny aspirující na vědeckost.

Existuje sociální nebo humanitní fakt?

Pojetí faktu se váže na prokazatelnou a vykazatelnou vnější skutečnost, na níž se všichni shodneme, a již lze vykázat empiricky sledovatelnými a vědecky zaznamenanými postupy. Fakt také vyžaduje jednotu myšlení, jazyka a samé skutečnosti. Někdy se v souladu s původem latinského výrazu *faktum* interpretuje fakt jako *cosi*, na čem má člověk podíl svou aktivní přetvářecí činností. To, co člověk sám učiní, co přetvoří, na čem se podílí, u toho také má svou evidentní jistotu, že to tak je. V analytické filosofii 20. století označujeme jako fakt tu část skutečnosti (*reality*), neboli to, čemu jako myšlenkový či jazykový výraz, tedy jako určitá reprezentace odpovídá nějaké pravdivé tvrzení (výrok, propozice).

Svět není souhrnem věcí (předmětů, objektů), ale faktů, tvrdí Wittgenstein, a po něm opakuje celá analytická filosofie. Fakty nejsou entitami (věcmi, jednotlivostmi), jež pojmenováváme **jmény** (neboť to jsou právě věci, předměty, objekty), ale entitami, které tvrdíme či popisujeme výroky. Mají základní subjekt-predikátovou podobu (podmět a přísudek). Jde tedy o entitu složenou z věci a nějakého **atributu** nebo **vztahu** k jiné věci. Věcí může být například jablko, ale faktem není jablko, nýbrž to, že je (existuje), že je kulaté, že má stopku, že je jíme apod. Faktem společenskovedním (jedním druhem takového faktu) je i to, že nám chutná, nebo to, že v pohádkách ho nese na bodlinkách ježek (oproti přírodovědě, kde toto tvrzení je nepravdivé, neboť mu ve skutečnosti neodpovídá žádný reálný fakt). Fakt je to, co činí větu pravdivou.

Pohybujeme-li se v čtyřrozměrném časoprostoru, který zkoumají přírodní vědy, je pojem faktu méně diskutabilní. Vědecké evidování skutečnosti je v zásadě založeno na empirii (evidenci prostřednictvím našich smyslů) a logickém (rozumovém) usuzování, jehož pravidla dnes již velmi dobře známe. Říkáme „v zásadě“, protože dnes stále větší roli hraje ona druhá část, logické usuzování, a u některých přírodovědných teorií máme proto pocit, že s empirií (poznatelností na základě smyslů) již nemají skoro nic společného. Na druhé straně jsme si v kapitole té a té řekli, že z metodologických zkoumání vyplývá, že všechny přijaté vědecké (přírodovědecké) teorie a zákony mají v podstatě charakter dosud nefalzifikovaných hypotéz, jež proto máme za pravdivé (viz K. R. Popper) a dále to, že k tvorbě hypotéz neznáme

žádnou bezpečnou vědeckou metodu. Hypotézy nás nějakým způsobem napadají, jako řešení nějakých problémů, nesrovnalostí, nejasností atd. Celá skutečnost, kterou zkoumají přírodní vědy, tedy vlastně stojí na nápadech, které se nám dosud nepodařilo vyvrátit!

Přírodní vědy mají jednu velikou přednost před vědami společenskými a humanitními. Zkoumají časoprostorovou skutečnost, o níž máme za to, že ji všichni důvěrně známe, že v ní žijeme. Na pojmenování věcí, stromů, živočichů či orgánů v těle i jistých pochodů, odehrávajících se v těle (dýchání, nadýmání, vidění) jsme se dávno shodli, protože je používáme ve svém každodenním životě. Vědecké výrazy (respirace, meteoritismus, percepce) jsme jako vědeckými definicemi upřesněné přiřadili k těm našim nevědeckým, a nemáme problém ani s tím přijímat další a další výrazy přírodních věd jako vědecké, a přitom označující něco z oné čtyřrozměrné skutečnosti přírodních věd. Chápeme je jako výrazy, o něž se bez problému může náš slovník rozšířit, které jsou odbornou veřejností většinou bezrozporně přijaty a které se dají odvodit z naší vlastní empirické zkušenosti ve spojení s vědeckými teoriemi, nebo vyplývají z dalších nápadů vědců (např. struny), jež jsou zabudovány do pletiva logických vztahů a usuzování o tom, co již nepochybně víme a co tedy nepochybně existuje.

Sociální a humanitní disciplíny však nemohou pracovat s entitami v čtyřrozměrném časoprostoru. Naše přání, intence, významy, důvody a instituce sice jakoby také působí v čtyřrozměrném časoprostoru, avšak jejich vyjádření a tím i jejich základ (podstata) je abstraktní, nečasová a obecná. Mluvíme-li o rodině či škole, nemáme na mysli nějakou konkrétní rodinu a školu, dokonce ani rodinu či školu obecně, tedy kteroukoliv rodinu a školu. Hlavně nemáme na mysli rodinu jako množinu fyzických osob, ani školu jako soubor budovy, osob různého postavení a různých charakteristik, máme na mysli nečasové (synchronní) abstraktní vztahy mezi lidmi, které tvoří základ takové instituce. Přestože existují různí naturalisté, kteří se snaží vše převést na časoprostorové souřadnice, ukázala se jejich cesta, jako neplodná, morbidně složitá a v praxi nejspíš neuskutečnitelnou. Sociální a humanitní vědy se přesto vydaly na tenký led faktů, které se sice přírodovědným faktům podobají, s nimiž je sice jako s přírodovědnými se vši vážností zacházeno, avšak která nemohou být tak tvrdá, tzn. časoprostorově ukotvená, jako fakta přírodních věd.

Společenské vědy se pohybují na jiném terénu než vědy přírodní. Ne že by se nejednalo o terén, který známe z vlastní zkušenosti, ne že by to nebylo o nás. Naopak. V každém společenskovědním faktu je kousek našeho já. Avšak v tom je také náš problém. Já je privátní, osobní, intimní oblastí našeho prožívání. O mnoha pocitech, myšlenkách či nadějích nejsme zvyklí hovořit vůbec. O mnoha hovoříme, ale pokud zrovna nepapouškujeme nějaké klišé, nejspíš z nějaké mimovědecké oblasti (ucítil jsem vibrace, dostal jsem se do tunelu), těžko hledáme slova, tápeme, při podrobnějších analýzách nebo jen konfrontacích mezi sebou zjišťujeme, jak **zoufale jinak** každý z nás rozumí tomu kterému slovu, nedostává se nám slov přesvědčit druhého nebo mu sdělit co opravdu máme na mysli, prostě najednou můžeme zjistit, v jak jiných světech navzájem žijeme i mezi svými blízkými, natož jaké propasti jsou mezi světy různých kultur, různých časů, různých zkušeností. A chceme-li se opřít o vědecké pojmy, často ucukneme mnohem dříve, než chceme-li proniknout do života delfínů nebo kvantové fyziky. Šíře a často neslučitelnost různých částečných vědeckých pohledů a jejich slovníků nás většinou rychle odradí. Jakousi jistotu čerpáme pouze ze zlidovělých výrazů zjednodušených podání středoškolských učebnic a z toho, co se jako klišé a vyprázdněné fráze ozývá z úst všudypřítomných žurnalistů.

V úvodu jsme nastínili situaci okolo sociálních věd na jedné straně a humanitních disciplín na straně druhé. Sociální vědy jsme si popsali jako ty, které se snaží vyrovnat vědám přírodním svou uplatňovanou metodologií, požadavkem na intersubjektivní sdílení a vědeckými metodami ověřování nepochybných faktů. Základem pro uznání nějaké skutečnosti jako sociálního či společenského faktu je **zaznamenateľné působení** tohoto faktu na kteréhokoli z nás, a dále jeho sociální povaha, vyplývající ze **sociálních vztahů**.

Další zvláštností je, že o sociálních faktech můžeme uvažovat jako o primárních a sekundárních.

Primární sociální fakta jsou vztahy, které zažíváme na vlastní kůži, například já chodím do školy, tatínek do *zaměstnání*, kde za svou práci dostává peníze, kromě toho rád chodí na houby, maminka je doma. Už celý měsíc jsem nemocný, takže z toho skoro cvokatím. To, co označují vyznačená slova, můžeme samozřejmě naturalisticky popsat jazykem přírodních věd. Dokonce někdy je to zvykem, např. nemoc jsme zvyklí skoro výhradně popisovat z pohledu přírody. Zároveň to však jsou fakta sociální, neboť v nich jde o vztahy našeho já k různým institucím, či sociálním pozicím. Instituce mají většinou právně upravenou svou činnost (škola, rodina, zaměstnání), pozice nikoliv, nebo jen rámcově, nebo spíše jen v určitém dílčím právním aspektu (chození na houby, být nemocným, cvokatět). Obojí jsou typy sociálních vztahů, neboť jsem tu já a také ty či oni, neboli jiná já, která se na těchto vztazích podílejí. (Kdybych byl na světě odvdždycky jen já jediný, nemohl bych cvokatět, nebylo by s čím poměřovat, byl by to prostě můj život, forma mé existence).

Sekundární sociální fakta jsou vztahy, jak je popisují vědci té které vědní disciplíny. Jako zajímavost uvedme Maussovou ideu totálního sociálního faktu, zahrnujícího aspekty ekonomické, estetické a právní. Podle něj taková totální fakta mohou uvést do pohybu celou společnost. Je však jasné, že obecně vzato k jednomu sociálnímu faktu primárnímu mohou existovat různé popisy různých vědních oborů. Avšak Řekli jsme, že fakty netkví v jazyce, ale ve skutečnosti, která činí věty našeho jazyka pravdivými. Skutečně existuje několik různých sekundárních faktů k jednomu primárnímu, nebo jsou to jen různé popisy téhož faktu? Zde musíme trochu předběhnout ke kapitole o jazyku. Dozvíme se, že jazyky jsou nástroje, které různým způsobem popisují a rozdělují (parcelují) pole světa. V oněch parcelách však není všechno z původního pole, to si jen my tak představujeme. V případě jazyka je tam jen to, co tam sami vložíme. Jen to, co tím kterým jazykem sami popíšeme. Jazyk zeměměřičství nám řekne něco o rozměrech a ploše, řekněme 13 ha. Jazyk chemie nám může říci o chemickém složení půdy a o procentickém zastoupení chemických látek. I kdybychom slepili všechny přírodovědné jazyky a jejich tvrzení, hovořily by ve svém souhrnu o poli? Nikoliv, hovořily by jen o poli jako přírodovědné skutečnosti, a to jen ze všech výslovně uvedených pohledů. V budoucnu se může objevit nějaká přírodovědná disciplína, dosud neznámá, která nám o poli řekne něco dalšího, něco co ještě nevíme, něco, o čem nevíme, že to nevíme. Přesto si nyní myslíme, že už víme vše. Ale to je jen klam.

A teď sociální a humanitní realita. Jazyk práva nám řekne o dvou bezpodílných vlastnicích. Jazyk ekonomie o ceně půdy. Antropologický a historický jazyk nám může říci o půdě, v kterou naši předci vkládali své naděje a datum, kdy je vkládat přestali, neboť tu byla postavena dálnice. Jazyk básnický nám vypoví o lásce k rodné hroudě a jazyk literární teorie tuto větu bude interpretovat jako rurální klíšé. Stále mluvíme o tomtěž poli? Ano, ale z reality

vypichujeme to, na co jsme v tom kterém pohledu zaměřili svou pozornost. A opět, dovedeme si sice představit souhrn všech dílčích pohledů, ale ten je v nedohlednu, jako ideál konečného vědeckého poznání. Zatím se musíme spokojit s tím, že sekundární fakta sociálních věd (fakta různých vědních disciplín) nereferují k témuž poli. Referují jakoby k témuž poli, ale ve skutečnosti vždy jen v aspektu, na nějž se zaměřují. Tento aspekt budeme také nazývat objektem. Objekty různých vědních disciplín jsou různé, přestože se snaží, aby různé nebyly, nebo ještě lépe řečeno, přestože předpokládají a hlásají, že se váží k téže jediné skutečnosti, realitě, která je jen jedna a je objektivní. Považovat realitu za jen jednu a objektivní je **strategií** vědeckého i filosofického **realismu**. Touto strategií otřásla postmoderna se svým antiesencialismem, ale předtím již také ve filosofických kruzích jádro kontinentální filosofie, stále uznávaná fenomenologie (pro tu je skutečnost subjektem konstituovaným korelátém toho, co se mému já jeví) a v anglosaském světě filosofie analytická a pragmatická, hovořící o ontologických závazcích teorií (Quine), nebo o světátvorbě (jazykem).

Sociálními fakty, o kterých jsme právě uvažovali, však ještě složitost faktů sociálních věd zdaleka nekončí. Zvláštní skupinu hodnou zřetele tvoří takzvaná **potenciální sociální fakta**. Vědci sociálních a humanitních disciplín se rádi chytají Descartova kréda, budovat vše na zelené louce, nikomu, kdo něco řekl nebo napsal přede mnou nevěřit a vše prověřovat vlastním rozumem. Vtip je v tom, jaké modifikace se dostalo v sociálních a humanitních vědách empirickému a nezpochybnitelnému, v každém případě intersubjektivně sdílitelnému ověření, tak říkajíc na vlastní oči. Badatelé prostě náhle vidí něco jiného, než všichni ostatní před nimi. Je to totéž a není to totéž. Musí se přidat nějaký ten nový termín, nová teorie, a za chvíli se musí předělat všechno. Evidentní to může být i pro vědeckou komunitu, nebo alespoň pro její podstatnou část. Pak se problém jen rozroste, protože zatímco původně to viděl jeden jinak, postupně to vidí všichni jinak. Tedy, zjišťují, že se to dá vidět tak i tak, a že co bylo dříve evidentní jedno, nyní je evidentní dvě nebo více. Samozřejmě, že to podnítl další badatelskou aktivitu: dedukcí odvodíme důsledky a budeme je testovat. A ouha, potvrdíme si to i ono. A tak to jde dál, dokud... co? Dokud novou teorii nefalzifikujeme? Ale to je potíže. I falzifikace je založena na nepochybné empirické evidenci. A my evidujeme to, co nám náš jazyk, naše pojmy, naše konstrukce evidovat umožňují. Onen parciální aspekt. To, že převládne spíše jedna představa než jiná, je spíše výsledkem mnoha dalších faktorů: konsenzu vědecké komunity, který zas závisí na vzájemných sociálních vztazích badatelů (vzpomeňme Latourovu síť spojenců!).

Jsou-li teorie používány prakticky, pak se může prostě některý pohled ukázat jako méně produktivní. Ale ani to není jednoznačné, závisí to na vkladu já, tedy na praktické interpretaci dané teorie. V pragmatickém významu vědění vždy závisí více na umění jak dané vědění použít, než na tom, zda jej někdo považuje za realistické, či nikoliv. Přísně vzato z vědeckého metodologického hlediska, ještě vždy lze falzifikovat. Pro skeptické křiklouny máme připravenou větu: Už se na tom pracuje, co nevidět to věda sama vyřeší, objasní podstatu dosud nevysvětlených jevů, atd.

Je ještě jeden přístup, o který se můžeme opřít. Není třeba falzifikace, protože nejde o to potvrdit nějakou hypotézu. Ono už nejde o hypotézu. Stvořili jsme něco nového, a ono to funguje. Je to náš výtvar (artefakt), a nejde už o reprezentaci skutečnosti, vždyť pohledte, toto je jeho prezentace! Dodejme, že v takovém konstruktivistickém pohledu se opravdu spojuje teorie s praxí tak, že zdánlivě mizí jejich původní rozdělení, mizí celá novověká

racionalita a objevuje se racionalita nová. A neplatí to jen pro sociální a humanitní obory, ale třeba pro vytváření virtuální reality, konceptuální umění, srazy a akce stoupenců dříve jen fikčních světů apod.

Potenciální sociální fakta zprvu vystupují jen jako termíny spjaté pouze s teorií určitého badatele, ale naleznou-li vhodné podmínky pro své pragmatické projevení, stávají se novou realitou.

Zvláštní postavení mají **historická fakta**. Pro objektivního historika je historický fakt vždy spíše objektivním datem, přístupným i dalším interpretacím. Postmodernisté tyto přístupy, založené na velkých vyprávěních (například o pokroku, o emancipaci) kritizovali, vyhlásili jejich konec a otevřeli možnost vytvářet příběhy, kterým nejde o rozumění dobovým skutečnostem, ale o tvorbu nové jiné historie (viz např. hollywoodské pojetí antických mýtů).

Největší zvláštností sociálních a humanitních věd je to, že jejich fakta zahrnují to, co si lidé myslí. Jde tedy o **reflexní vztah**, myšlení o myšlení, vědění o vědění, hodnocení hodnot, zvýznamňování významů, atd. Tato reflexe může být a často i je vícenásobná. Jelikož výsledky bádání vstupují do myslí, které jsou předmětem bádání, ovlivňují myšlení a chování zkoumaného a to buď ve smyslu spolupůsobení ve směru, jaký vyznačuje badatelský výstup, nebo naopak paradoxně ve směru opačném. Dochází k samonaplňování, nebo naopak samopopírání explanací (vysvětlení) a predikcí (předpovědí). Pojem faktum jakoby ztrácí půdu pod nohama, pozornost se přesouvá ke vztahům badatele a jeho objektu bádání a k prostředkům rozumění a výkladu, které použije.

Nejjednodušší by bylo držet se **fakt**, týkajících se a referujících o **propozičních postojích**. Sama antropologie je zčásti biologická, z jiné části filosofická. Antropologická evidence propozičních postojů přitom může prolínat různými disciplínami sociálního a humanitního bádání. Takový fakt má podobu: ten a ten věří, je přesvědčen, myslí si, doufá, atd., že to a to. Je to jakýsi převodový můstek, který se často používá při výzkumech, jež mají o sobě představu, že dělají přísnou vědu. Převádí se jím to, o čem se zdráháme vypovědět jako o faktu na to, co se jako fakt v čtyřrozměrném časoprostoru tvrdit dá. Takto zaznamenaná fakta však většinou neberou v úvahu několikanásobnou reflexi a proměny chování pod vlivem reflexí, které jsou ovšem pro sociální a zejména humanitní vědy klíčové. Tuto problematiku ještě rozkryjeme dále v souvislosti s prostředky rozumění a vysvětlení.

To, co bychom mohli označit jako **fakta narativní** v sobě může spojovat všechny druhy faktů výše uvedených, primární i sekundární, antropologická propoziční, potenciální i sociální (durkheimovská), přičemž se vytváří něco jako holistická přidaná hodnota, kterou je **rozumění příběhu**, jenž se odehrává v modelové realitě a jako takovýto výtvar má svůj osobitý ontologický status. Takto vytvářený příběh je věcí o sobě a zároveň věcí pro nás s nejkompexnějším polem působnosti, neboť je otevřen ze všech stran. Od jeho vzniku se na něm podílí jak já, tak ty, tak i oni. Vstupují, nebo mohou do něj vstoupit všechny světy, všechny pohledy, všechny disciplíny, všechny kontexty. Na straně výstupu se může proměnit opět v různé teoretické, interpretační i praktické dění. **Smyslem této tvorby a tohoto dění je to, že má velký potenciál možností a že má smysl.**

Prostředky vysvětlení a rozumění

Po faktech se vrátíme k metodám. S metodami přírodní vědy už jsme se seznámili v předchozím příběhu, a také jsme se dozvěděli, že metodologie není ani tak o jednotlivých metodách, jako o tom, co tvoří jejich komplex a co vytváří uspořádání vědecké práce a jejich výsledků.

Vědecké vysvětlení – explanace – přitom bylo v metodologii přesně charakterizováno a definováno. Jeho základem jsou vědecké zákony. Vědecké zákony však nejsou zdaleka jediným druhem **pravidelností** nebo zdrojem **uspořádání**. Abychom postoupili dál, musíme pojetí tohoto základu rozšířit, tak jak to už před námi udělala sama vědecká a metodologická praxe.

Co jiného než zákony či zákonitosti se nabízí k porozumění či vysvětlení lidského chování? Jádro každého bádání tvoří **teorie**. Obecně vzato se skládá především z **pojmu** (konceptů) a jejich významů (sémantiky), **základních vět** (teorémů) a z **konceptuálních schémat**, která jsou jakýmsi modely, které se teprve postupně v praxi potvrzují.

Mezi vysvětleními v sociálních a humanitních disciplínách je někdy uváděna vysvětlení **dispoziční**, kdy nějaké jednání člověka vysvětlujeme tím, že má k tomu dispozice, že je prostě takový. Obsažnější schémata však uvažují s motivacemi a racionálním uvažováním, a jsou proto označována jako **motivačně racionální**.

Obecně vzato však jde o různé **struktury** uspořádání zde zahrnutých prvků, charakterizovaných pojmy. Vědecké zákony můžeme chápat jako jednu z těchto struktur, jako jednu ze syntaxí pojmů a teorémů, jež jsou v teorii zahrnuty či konstituovány. V sociálních a humanitních vědách jde však o struktury jiného rázu. Může se jednat o tzv. **povrchové struktury**, neboli struktury I. řádu, respektive struktury systémové, sestávající z propojení prvků systému a definování těchto vazeb. V krajním případě jde jen o **paralelní**, vedle sebe stojící pojmy (prvky), jaké získáme na základě třídění či škálování, takže mají charakter výčtu, rozdělení, roztřídění, typologie. Spíše však jde o označení nějaké **hierarchie, kauzálního, dispozičního či motivačního** působení, vyznačení nějakých **funkcí, zpětných vazeb, klasifikace** různých druhů vazeb apod.

Jinými jsou ovšem struktury **hlubinné** či hloubkové. K těm se vědec dobere analýzou souboru různých případů, u nichž hledá to, co mají společné,.. Tyto struktury jsou plodem filosofického a metodologického klasického strukturalismu (francouzského). Ve své době představovaly velmi účinnou alternativu přírodním zákonům, avšak bylo jim vytýkáno, že nezahrnují vývoj. Vzorem takových struktur byl původně jazykový systém, v němž je význam každého prvku ovlivněn rozdílem od významu ostatních prvků.

Pokusem o dynamicky proměnlivé a **vývojové struktury** je pojetí filosofa J. Piageta a některé pokusy spojit vývoj se zákony dialektiky. Také tzv. kybernetika II. řádu se zabývá takovými vývojovými strukturami, když mluví o samoorganizujících se systémech (autopoiesis).

O **diskurzivních a narativních strukturách** jako explanačních schématech pojednáme v samostatné kapitole.

Neznámějšími strukturami jsou ovšem struktury **matematické**. Jsou také nejdéle známými strukturami a je jim beze vší pochybnosti přiznávána objektivní povaha. Máme za to, že jejich odkrytí nemá podobu vynálezu, ale spíše objevu něčeho, co tu bylo od vždycky a bude navěky. Platón je jako ideje umístil do zvláštního světa. Analytická filosofie podobně uvažuje o celé oblasti matematiky a logiky. Francouzští strukturalisté své struktury rovněž umístili do třetího světa a podobné pojetí najdeme i u kritického racionalisty a klasika novodobé vědecké metodologie K. R. Poppera. Novověká věda, tedy přírodní vědy profilující se za doby osvícenství si dala matematiku a měření spolu s experimentem do svého štítu. Kvantitativní vztahy se staly znakem vědeckosti a dodnes jsou vyžadovány, zejména proto, že je lze vyhodnotit s ohledem na jednoznačně stanovená kritéria. Prostřednictvím matematických rovnic se vyjadřují přírodovědné zákony a prostřednictvím statistické indukce se zobecňují závěry hromadných jevů. Tyto kvantitativní metody prorostly do všech odvětví vědeckých zkoumání, a proto se s nimi setkáme i v sociálních a humanitních vědách. Tam, kde nejde něco změřit přímo, vynalézají se způsoby, jak oklikou dospět k ryze kvantitativním vztahům. Přitom se často zapomíná na řadu zamlčených předpokladů.

Použijeme-li pro zkoumání lidské činnosti ryze **kvantitativní metody**, např. dotazník, zamlčujeme to, že přistupujeme k člověku na základě předpokladu, že nějaký podnět vyvolává nějakou reakci. Předpokládá se, že tentýž stimul má pro každého účastníka (zkoumanou osobu i výzkumníka) tentýž význam. Nerespektují se odlišné zkušenosti, odlišné pozice, ani odlišné komunikativní dispozice a schopnosti. Dále se nerespektuje to, že významnost otázky může být pro každého jiná. Nebere se v úvahu ani vzájemné ovlivňování aktéra a výzkumníka, tedy to, co i fyzika pro oblast mikrosvěta popsala jako princip neurčitosti a komplementarity, spočívající v tom, že i každé pozorování je zásah do skutečnosti a že nikdy nepozorujeme skutečnost jako takovou, ale vždy pozorujeme systém pozorovatel-pozorované. Dalším nedostatkem je to, že aktér může něco jiného vypovídat, něco jiného myslet a nějak jinak se chovat. Předpokládá se také určitá stejná úroveň rozumění dané situaci, zejména co do hodnocení. Pro některé osoby se například může zdát normální zabezpečit svou rodinu běžným okrádáním a podvody. Výzkum však dělá z respondentů stejné experty na všechno. Kvantifikace vždy konstruuje svým způsobem novou realitu.

„Sociální realita je zredukována na soubor statisticky ověřitelných vztahů mezi operacionálně definovanými proměnnými, tj. na soubor výchozích hypotéz, které mohou být ověřeny nebo zamítnuty, ale nic více. Kvantitativním výzkumem nelze vlastně zjistit nic více než to, co jsme kvalitativně předem věděli, ale o čem jsme pouze nevěděli, jak je to v populaci rozloženo, distribuováno.“¹¹

Kvalita místo kvantity?

V posledních desetiletích však zároveň byla přiznána svébytná role v sociálních a duchovních vědách také **kvalitativnímu výzkumu** a kvalitativním metodám, jako alternativě kvantitativních přístupů. Neznamená to, že namísto tvrdých dat nastoupí data měkká a celá zkoumání se tak stanou méně přesná, méně exaktní, méně vědecká. Neznamená to však ani to, že použitím kvalitativních metod na kvalitativní vztahy dosáhneme stejné stupně exaktnosti jako použitím kvantitativních metod na vztahy kvantifikovatelné. Kvalitativní výzkum se liší v jiném zásadním bodě: Zatímco kvantitativní metody prostupují všechny fáze bádání vyjma objevu, který zde není zahrnut (jde o klasické Popperovo schéma vědecké metody, jehož využití je především v přírodních vědách). Kvalitativní výzkum se naopak zabývá v první řadě onou logikou objevu s tím, že výsledná hypotéza (zde zvaná teorie) je průběžně testována (kotvena) vzhledem k výchozím empirickým datům.

Badatelé v sociálních a humanitních disciplínách se vrátili k indukci a k tvorbě hypotéz a vypracovali postupy, které povýšily pomocné heuristické postupy na vědecké metody tím, že jimi byla ustanovena jistá závazná pravidla, a také tím, že se hermeneutickým kruhem (o tom za chvíli) neustále testují (zakotvují) vzhledem k empirickým datům. Zde je také největší slabina těchto postupů, neboť k těmž datům se takto vypracované teorie váží jako k výchozím a zároveň mají představovat kritérium pravdivosti (verifikace). Znamená to, že se vytvářejí teorie omezeného použití, silně zatížené chybou indukce. Jiný empirický materiál může vést k jiným teoriím. Dokonce tentýž empirický materiál může na základě různého čtení, tzn. různého výběru a stanovení empirických dat vést k odlišným výsledkům. Znamená to, že teorie nemusí mít znaky vědecké teorie, která platí obecně.

Kvalitativní výzkum přináší jako výsledek celou škálu, celou kolekci různých vysvětlujících mechanismů, které sice nejsou použitelné k předpovědím, ale jsou použitelné k vysvětlení všude tam kde se to hodí.

Kvalitativní výzkum je vhodnější pro sociální a humanitní obory, zejména z následujících důvodů. Umožňuje **respektovat různá teoretická východiska**, a o různost v sociálních a humanitních oborech není nouze, naopak, zásadní rozdíly jsou nejen mezi jednotlivými disciplínami, ale velké rozdíly jsou i uvnitř každé z nich. Jedná se o rozdílné, často matoucí zvláštní názvosloví, rozdílné výchozí předpoklady, rozdílné základní věty, rozdílná vysvětlující schémata, rozdílná podání a vyjádření, rozdílné tradice a konečně i rozdílné zkušenosti badatelů. Někdy se zdá, že už větší rozdílnost ani nemůže být.

Kvalitativní výzkum dále zohledňuje či zahrnuje všechny možnosti účastenství výzkumníka na pozorovaných jevech a tak umožňuje zachycovat i ta, která obsahují různé reflexe a hodnocení jak badatele, tak toho, o kom bádá. Nezřídka se ani vysokých úrovní zobecnění, což je tradiční sféra filosofie nebo filosofických základů jednotlivých oborů. Kvalitativní výzkum zahrnuje kromě přímého posouzení chování, motivací, důvodů, významů a smyslu, také posouzení všech těchto antropologických proměnných prostřednictvím lidských výtvorů, zejména dokumentů všeho druhu. Jako antropologická data může využít i publicistické a beletristické zdroje. Dokonce umožňuje převádět veškerá pozorování a účastná zjišťování právě na tento typ zprostředkování, například může vše, včetně pozorování či účasti na

chování aktérů, převést na formu dokumentu či textu, a dále použít všechny prostředky rozumění, typické právě pro rozumění textům.

Spolu s potřebou vyhodnocování efektů vložených prostředků do nejrůznějších projektů (evaluace) byly rovněž rozpracovány na poli kvalitativního výzkumu rozsáhlé evaluační postupy. Svou roli zde hraje princip adekvátnosti, poprvé jako požadavek vznesený v tzv. etnometodologii. Podle něj by měly být výsledky výzkumné práce vedeny nebo přeloženy, v krajním případě přiblíženy každodennímu jazyku aktérů, kterých se týkají. V době evaluace projektů nastoupila tvrdá ruka administrativní mluvy, již jsou přinuceni používat jak aktéři, tak evaluátoři. Podobně je úředním způsobem dosahováno principu konsensu badatelské (evaluátorské) komunity. Přestože v hodnoceních ex-ante (tedy před provedením projektů) se mnozí vědci vyslovují k nedostatečnosti a nízké vypovídací hodnotě indikátorů (ukazatelů plnění programu), ve výsledném hodnocení už o takových věcech hovořit by bylo z pochopitelných důvodů neslušné.

Dalším je princip souladu se zdravým rozumem, kterým by měla být zajištěna vazba na myslí aktérů. Vzhledem k neustále probíhajícím reflexím a interakcím je nakonec i tento soulad zajištěn. V těch případech, kdy aktéři nejsou zainteresováni na výsledku shodně s posuzovatelem/badatelem je třeba orientovat výzkum více na vzájemný dialog, takže výsledek má přesně v duchu specifiky sociálních a humanitních oborů charakter nově vzniklých výtvorů.

Vidíme, že dosavadní úvahy nás vedou směrem k významné roli lidského jazyka jako osobité nově utvářené reality, a k významu výtvorů lidského chování, rovněž zprostředkovaných či zaznamenávaných v jazyce. Jazykové realitě budeme věnovat další pojednání.

Vraťme se nyní ještě znovu do 19. století, kdy se humanitní a sociální vědy snažily vyrovnat vědám přírodním. Pokud nemohly dostát stejně exaktním kritériím, obrátily svou pozornost na vlastní způsob metodologického náhledu, který by tvořil důstojnou alternativu nomologickému přístupu přírodních věd a garantoval jejich opravdu vědecký charakter. Tímto široce protežovaným přístupem byla hermeneutika. Posudme nyní její metodologickou roli.

Metoda, strategie nebo dialog života?

Hermeneutika po dlouhá staletí znamenala nauku o porozumění textu, specificky vzato textu Písma svatého, Starého a Nového zákona, tedy Bible. Aby se mohla stát univerzálním přístupem humanitních a sociálních věd, garantujícím nezpochybnitelný opěrný bod, bylo třeba ji proměnit v univerzální metodu humanitních a sociálních věd, nějakým způsobem ji kodifikovat a uvést do provozu. To se povedlo jen částečně, a zejména po té, co se ve 20. století hermeneutikou začali zabývat filosofové, nelze již hovořit o metodě, ale spíše o určité **strategii**, celkovém pojetí, možná paradigmatu apod.

Významným zlomem v chápání hermeneutiky bylo v 19. století její pojetí jako **umění rozumět**. Základní úloha rozumění spočívala v převedení toho, co bylo řečeno či napsáno zpět na to, co měl autor řečeného na mysli. Výchozím bodem, ale také jediným objektem hermeneutiky, byla v tomto pojetí **řeč**. Umění rozumět bylo možno pojmut jako určitou techniku, která má svá pravidla. Nerozumět je přirozené, proto rozumět je nekonečným úkolem, neboť znamená zpětnou konstrukci smyslu. Snaží se porozumět stejně dobře jako autor, nebo dokonce i lépe. Alternativní cesta k pravdě je hledána skrze **dialog** s tím, **co** nám sám **text** odpovídá na naše námitky. Jednotlivý projev lze objasnit z hlediska celku, jímž je jednak literární druh (gramatické hledisko) a jednak skutek tvůrce. Rozuměním textu rozumíme skutku tvůrce, skrze skutek tvůrce rozumíme textu. Logická podoba tohoto vztahu: abychom mohli rozumět textu, musíme rozumět skutku tvůrce, ale abychom mohli rozumět skutku tvůrce, musíme rozumět textu, zakládá **paradox**, který je později označován jako **hermeneutický kruh**. Řešení tohoto paradoxu spočívá v opakování **dialogu s textem**, který tříbí a prohlubuje rozumění.

Toto romantické pojetí hermeneutiky bylo pak vystředáno **historizmem**, kdy každý jednotlivý jev měl být pochopen nikoliv jen z kontextu textu, ale z kontextu celé **epochy**. Tento požadavek přinesl dilema: jak je možná přísná věda o čemsi dějinném, jestliže i náš současný pohled je zatížen dějinnou perspektivou? Zároveň se objevuje požadavek po zpřísnění tím, že se odstraní jakýkoliv kruh či paradox. Tento požadavek na vědeckost v duchu přírodních věd a matematiky však jde přímo proti specifické humanitních a sociálních věd, kde, jak jsme si již řekli, tkví v samém základu zkoumání kruh, respektive násobná reflexe, to že zkoumáme chování aktérů, kteří reflektují a interpretují své chování a reflektují a interpretují také všechny jeho reflexe a interpretace. Patří to ke specifické povaze faktu v těchto vědách a nelze od toho abstrahovat. Je to samým jádrem celého problému.

Dalším krokem je rozdělení věd na nomotetické (přírodní zákony) a idiografické (zaměřené na individua. Rozumnění, resp. hermeneutika se postupně soustředila pouze na idiografii, a stala se z ní metodologie dějin. Úspěšnost přírodních věd byla spatřována ve vysoké produktivnosti vědeckých metod. Proto i ve vědách historických mělo jít o překonání pouhého vyprávění příběhů tím, že dojde k shrnutí všech dosud používaných metod, k jejich systematizaci a vypracování jejich teorie. Nešlo tedy o zkoumání zákonů dějin, ale o zkoumání zákonitostí historického zkoumání. Aby se však historická zkoumání vyrovnala s požadavky (metodičností) vědy, bylo přesto nutné k dané empirii přistupovat z hlediska nějakého obecná, něčeho pevně daného. Tato opora je nacházena ve vyvíjejícím se celku mravních sil. Rozumění jednotlivému se uskutečňuje skrze celek dějinně etického vývoje, který supluje zákon či smysl. Tento dějinně etický vývoj, skrze nějž rozumíme jednotlivostem, směřuje právě k sebeuvědomění, sebezpochopení a sebezpoznání lidstva (a Boha).

Ve 20. století se však hermeneutiky chopila především kontinentální filosofie. **Filosofická hermeneutika** navázala na fenomenologii, a šlo v ní již o víc, než o výklad. **Martin Heidegger** zahrnul výsledky hermeneutických zkoumání a přednášek z 20. let do svého prvního velkého díla *Bytí a čas*. Lidské rozumění se podle něj nechává vést **předběžným** rozuměním, které vyplývá z dané situace. **Předrozumění** předchází výpovědi (řeči). Rozumění je základní **formou výkonu lidského bytí**. Zjednodušeně řečeno to znamená, že tady jsme právě proto, abychom rozuměli, orientovali se a zařizovali se podle toho. A také to znamená, že rozumění nepřijde jen tak samo od sebe, ale že si vyžaduje naše úsilí. Rozumění jako poznání a hlavně jako vypovídání o tomto poznání je až druhotné. Na prvním

místě je **umět si poradit**, tedy vnitřní schopnost člověka vypořádat se s věcmi, aniž by byly vnímány jako poznání a jako poznání popsány.

Každodenní rozumění se dá srovnat s používáním zdravého rozumu, náleží k našemu běžnému chování. Právě takové rozumění je spjato s lidskými starostmi, které jsou spojeny s neustálým obstaráváním věcí potřebných pro náš život. Rozumění má **rozvrhový** charakter, obsahuje všechna možná ohrožení a zároveň i rozvržení našich možností. Tyto rozvrhy si sami nevolíme, jsme do nich vrženi. To musíme brát jako fakt. Zároveň naše možnosti předpokládají nějakou předem danou perspektivu, nějaké očekávanou životní dráhu a nějaký smysl, který v ní vidíme.

Heideggerova podoba hermeneutického kruhu je následující: od rozumění jako faktu, přes jeho výklad (interpretaci) k zahrnutí tohoto výkladu do toho, co je faktem rozumění. Znamená to zkoumat sama sebe, tj. jak to normálně děláme, že se vyznáme. Tento náš návod je rozuměním sobě, vlastní činnosti, jejím motivům, důvodům, volbám, technikám, způsobům zvládnutí úkolů života. Výklad spočívá v projasnění či výkladu toho, co a čemu již přirozeně rozumíme. Dřívější podoby hermeneutického kruhu byly typu bludného kruhu, k porozumění potřebujeme výklad a k výkladu porozumění, nebo k porozumění konkrétnímu potřebujeme porozumění obecnému, a k tomu potřebujeme porozumění konkrétnímu či k porozumění části potřebujeme rozumět celku a k rozumění celku potřebujeme rozumět části. U Heideggera je hermeneutický kruh přirozenou ontologickou strukturou toho, jak se věci mají, jak se vyvíjejí a neodmyslitelně patří k našemu životu.

Opakem rozumění sobě je odcizení sobě, upadání, míjení sebe sama, ruinace. Při ní se člověk utápí ve svém světě, stagnuje, pohybuje se v bludných kruzích, přejímá výklad daný někým jiným, daný tradicí. V tomto smyslu je nové pojetí hermeneutiky destrukcí tradovaného výkladu světa, destrukcí sebeodcizení, je tím, co přináší povzbuzení a naději. Toho lze využít a také se využívá v terapeutické Daseinanalýze.

Jsou-li výsledkem výkladu (interpretace) nějaké věty, pak nejsou výpověďmi o nějakých existujících faktech, ale samy jsou fakty rozumění, a to v té míře, v jaké je sami uskutečňujeme. Hermeneutické pojmy nezobrazují skutečnost mimo sebe, ale jsou samy skutečností, jíž se naplňuje výklad sama sebe.

Výpověď (interpretace) přitom přináší určité zafixování původního hermeneutického vztahu, a stává se tak předmětem dalších možných úvah a výkladů. Při sledování každé výpovědi proto musíme brát v úvahu i původní přirozené mínění.

Naopak řeč, chápaná pouze tak, že zobrazuje skutečnost, že je prostředkem komunikace, jímž lze vše vypovědět vše vykalkulovat a řídit, nás sice přivádí k tvorbě nových světů, avšak za cenu ztráty původního rozumění samým sobě, tedy právě za cenu nerozumění si, odcizení se sami sobě, úpadku a ruinace.

Z Heideggerova příkazu sebepoznání vyplývá i to, že poznáváme vlastní omezení, vlastní hranice.

Hans-Georg Gadamer je znám především jako autor díla *Pravda a metoda* z r. 1960, a zároveň jako tvůrce univerzální filosofické hermeneutiky. Dobírá se vlastního pohledu na metody duchovních věd, metody alternativní metodám věd přírodních, metody, které by

povýšily duchovní vědy na vědy přísné. Avšak jeho výklad směřuje k tomu, že už sama **idea takové metody je mylná**.

Představa vědecké metody na způsob přírodních věd, aplikovaná v humanitních oborech, například představa historicismu, který se snaží odhalovat historické zákony, je jevem, který je sám historicky podmíněný.

Vlastní pojetí zakládá na Heideggerovi. Oproti předsudkům bránícím správnému rozumění staví ideu **vypracování předsudků či předběžného rozvržení vlastních možností**, jež se teprve mají ve svých praktických krocích potvrdit. Právě toto potvrzování je podle Gadamera trvalou úlohou rozumění. Hermeneutika se stává strategií podobnou základnímu bodu metody kritického racionalismu, formulovanému K. R. Popperem (viz předchozí pojednání). Podle Poppera je základem vědecké metody intuitivně vypracovaná hypotéza, již se máme v průběhu vědeckého bádání snažit falzifikovat (vyvrátit).

Podle Gadamera je základem života, a tím i základem duchovních věd, vypracování hypotézy o předsudečném pohledu na sebe sama. **V životě testujeme hypotézy o lidském jednání a myšlení, o motivech, důvodech, o hodnotách a významech. Celý život potvrzujeme nebo naopak zavrhuje uveřejněné předběžné představy. To je náplní našeho rozumění i náplní života samého.**

Jak ale člověk může dospět k takovým přiměřeným představám v případě, kdy zkoumáme cizí rozumění, v historii navíc časově vzdálené? Nelze to uskutečnit volbou žádného kritéria pro oddělení pravých a nepravých předsudků. Lze to udělat pouze v dějinném ohlednutí, kdy se ztotožníme se způsoby interpretací, jež se skutečně osvědčily. To, co v dějinném odstupu skutečně působí, ta interpretace či rozumění, které jsme schopni z časového odstupu vysledovat, působí nezávisle na nás, má objektivní povahu. Dějiny tak určují pozadí veškerého našeho hodnocení, poznatků i kritických soudů. Předsudky jsou dějinnou skutečností. Naše vědomí je dějinami způsobeno.

Rozumět textu (a zde je myšlen jakoby film celého našeho života a světa), znamená **získat z něj odpovědi na otázky, jež nás trápí**. Pojetí pravdy se navrácí k antickému aletheia – odkrývání či nezakrytosti smyslu. Novými setkáními se smyslem pak tento smysl modifikujeme a tříbíme. Rozumění je **výkonem dialogu**. Univerzalita hermeneutiky je založena na nikdy nekončícím procesu převádění do slov a hledání sdělitelné řeči.

Výkon dialogu používá nikoliv logické výroky, jak to činí analytická filosofie i základy přírodních věd, ale používá otázky a odpovědi. **Každé výpovědi lze proto rozumět jen jako odpovědi na nějakou otázku**. I v případě, kdy se nám zdá, že jen vyslovujeme výrok, přesto za tímto aktem vedeme v duchu řeč, dialog, tázání. **Člověk žije na způsob řeči**. Proto může rozumět svému životu, resp. životu jiných lidí, neboť život svůj i ostatních je životem na způsob řeči. A řeči se dá rozumět. Hermeneutika ve dvacátém století je hermeneutikou řeči. Rozumění je rozuměním řeči. **Metoda humanitních a sociálních věd může být jen na způsob rozumění řeči**. Tomuto fenoménu se budeme věnovat v příští kapitole.

Rozumění není jen metodologickým problémem, ale obecně filosofickým **znakem lidského života**. Nejde proto jen o zkoumání lidského života vědními disciplínami, to by bylo jen jako hledat diagnózu pro něco, co se stále mění a stále nikam nezapadá. Jde o vědomou spoluúčast na **převádění do slov** a na **umění si poradit**, neboť to jsou základní přirozené charakteristiky lidského života.

4. O JAZYKU

Jazyk v přirozeném světě

Byl jednou jeden svět. Všechno šlo jako po másle. Všichni se měli jako prase v žitě. Jazyk nepotřebovali. S nikým se nedohadovali, nic moc si nepamatovali. Plány žádné neměli. Když se najedli, vyspali se pod jedlí, a zemdlelí tam dosud dlí.

Nikdy nic nejde jako po másle. Ani u lidí, ani u zvířat. Z hlediska fylogenetického představuje žití živočicha ve svém světě žití v přirozeném světě živočicha, filosofové tomu říkají někdy Umwelt. Jeho svět je jiný, než lidský. Je vymezen životními možnostmi zvířete, možnostmi svých činností, jež jdou za uspokojováním přirozených pudů. Tento okolní svět otevírá jen velmi úzký horizont možností či kontextů, tedy možností způsobů života. Pro dospělého živočicha jsou způsoby života již většinou dány, fixovány a horizont nových možností (možností změn) téměř mizí, chybí povědomí o jakémkoliv širším celku, než jen ten, který je bezprostředně vymezen známým a opakovaným způsobem života. Jazyk zvířat má podobu vyjádření vnitřních hnutí na jedné straně a zaregistrování signálů, které o něčem vypovídají, či k něčemu odkazují na straně druhé. Člověk se od živočicha liší novou kvalitou, vztahující se ke svým životním způsobům. Touto novou kvalitou je vědomí rozsáhlého celku možností lidských činností, lidských způsobů života. Více možností znamená širší horizont možností. Zvětšování možností znamená rozšiřování horizontu, rozšiřování povědomí o těchto možnostech. Povědomí či známost je fixována jako určité schéma celku, představující optiku, již se člověk vztahuje ke svému přirozenému světu. Vyplňování schématu celku různými způsoby, znamená, že člověk je díky tomuto širokému horizontu možností oproti zvířeti tvorem svobodné volby určování směrů i způsobů svých cest. Na základě těchto cest ustavuje člověk svůj přirozený svět jako svět srozumitelných souvislostí. Nikdy tak ovšem nečiní sám, jako jednotlivec, ale vždy jde o spolubytí, o vzájemnost lidských jedinců.¹²

Přirozený svět, jako schéma, na různém stupni poznání a vedení způsobu života, prokreslené a prokreslující se schéma celku, je člověku dán předem. Je půdou pro zjevování se věcí. Toto vyplňování se odehrává jako drama víry ve zkusmo kladené a životem ověřované teze. Známe to, k čemu se vždy přibližujeme na základě nějaké intence, zaměřenosti na uspokojení nějaké potřeby či zaměřenosti na předmět zájmu (podobně jako živočich ve snaze o ukojení svých organických potřeb). Takto jednoduše známé postupně doplňujeme o poznání tohoto zdroje ukojení ze všech možných stran. Zkusmé kladení obrazu je neustále prověřováno, obměňováno, a tyto obměny zkusmo kladené opět konfrontovány v životních způsobech nakládání s tím, čeho obraz takto klademe, tedy s věcí.

Při této konstituci věcí se však souběžně s touto tendencí k nakládání s věcmi (manipulaci) rozvíjí ve vzájemném spolubytí zároveň i tendence k rozumění, resp. spolurozumění. Jde o to pochopit věci a být pochopen v jejich chápání, rozumět a být rozuměn. Spolupochopení,

---

¹² Tato část vychází z díla J. Patočky: Přirozený svět jako filosofický problém, In Fenomenologické spisy I. Oikoymenh 2008

spolurozumění, spoluprožívání, spoluchtění a spolurealizace jsou možné jen jako spoluzkušenosti (vzájemné průniky rozumění). Ty se ustavují a rozvíjejí na základě dialogické komunikace, jež vždy předpokládá něco společného.

V této vzájemnosti, kdy konáme do určité míry společné dílo, se vytváří celý svět. V tomto společném přirozeném světě, na společných cestách za (spolu)rozuměním se konstituuje **jazyk (resp. řeč), jako účinný nástroj této společné praxe**. Jazyk je zachycením skutečnosti, nástrojem kvalitativně nového stupně orientace v ní, její analýzy a syntézy, jejího (spolu)vypracování. Je předstupněm každé možné teorie, a sám je konstituován jako výsledek přirozeně vytvořeného modelu vědění.

Užití a rozvíjení jazyka (řeči) závisí na objevení moci logu, tedy možnosti shrnout různé rozsáhlé celky (spolu)zkušeností účinným způsobem do slova (resp. vy-ražením významu v podobě slova - logu). Řeč umožňuje rozběhnout se do nesmírnosti univerza a zpřítomňování nepřítomného. Spolu s tímto rozbíháním, abychom shrnuli, zároveň hledáme účinné způsoby tohoto shrnování, účinné způsoby vy-ražení významů, které se nám při každé (byť jen myšlenkové cestě) mění.

Jazykový výraz (vy-ražený význam) je čímsi konečným, co je při myšlení přítomno jako kritérium jasnosti a ohraničenosti. Naopak, to, co je vy-raženo, tedy význam, se v myšlence rozbíhá až k horizontu možného a zahrnuje v různé míře propojení se všemi jinými významy, a tímto svým způsobem shrnuje celý takto se odkrývající významový svět. Myšlenka je přitom zcela unikátním, novým vynořením se této významové celistvosti, a poté jejím uchopením ve výrazových prostředcích, jež mají potenci tuto unikátnost nějakým tvůrčím (novým) způsobem zvládnout. Při tomto novém zvládnutí se výrazové prostředky proměňují, jsou nalézány nové, adekvátnější a účinnější způsoby vy-ražení významů.

Mluvu však v předteoretickém světě nikdy zcela neovládáme, nýbrž máme ji k dispozici. Je děním, jehož cílem je jazykové porozumění věcem našeho okolí a zároveň působení na své blízké, vedení blízkých k tomuto společnému rozumění, zejména tím, že v řečové aktualizaci nepřítomného provádíme akcentování, neboli že přesouváme u adresáta jeho pozornost k něčemu pro nás významnému.

Jazyk má objektivující sílu, nepatří žádnému jednotlivci a proto vše, co je řečeno a druhý tomu rozumí, vypadá jako objektivně existující. Co je jazykově formulováno, je tu pro všechny. Jazyk je podle této představy souborem všech možných (potenciálních) forem (schémat) vyjadřovacích prostředků, jež mohou být aktualizovány v mluvě zasazením myšlených významů do myšlenkových a jazykových schémat.

Myšlenka je původně aktivní syntézou předmyšlenkové činnosti. Za přítomnosti jazyka se proměňuje v aktivní syntetické vědomí nějaké naplněné (později i nenaplněné) myšlenkové formy (soudu, kolekce, disjunkce). Myšlenkovým zpřítomňováním nepřítomného za přítomnosti jazyka jako nástroje analýzy a syntézy vytváříme myšlený svět. Výsledkem je vědění, jež má být aktivně vytvořeným systémem soudů, těchto disponovatelných významových jednotek.

Mluvení a naslouchání je neustálým očekáváním naplnění myšlenkových (později jazykových) schémat. Myšlení je pohybem této zaměřenosti (intencionality) v určitých formách a dimenzích, myšlenkových a jazykových. Jeho smyslem je přisvojování si světa a prostřednictvím jazyka jeho artikulování (vyrazení do slov).

Komunikativní situace

Klasické schéma **komunikativní situace** je založeno na rozlišení mluvčího (vysílače), kanálu (médiu) a posluchače (přijímače). Médium si v této souvislosti můžeme představit jako látku, u níž máme zájem na tom, aby vtiskování do ní a z ní bylo pokud možno identické (případně podléhalo nějakým operacím, námi určeným). Mluvčího a posluchače si však musíme představit jako složité systémy vyjadřující se a interpretující (chápující a rozumějící) významy, obsahy komunikace, intence (úmysly) a další okolnosti komunikace. **Jazyk**, který je naším hlavním tématem, zde představuje **mezi mluvčím a posluchačem sdílený způsob organizace médiem přenášených forem**, takový způsob organizace, **kteřý má z hlediska emitora i z hlediska recipienta význam (resp. smysl)**. Jazyk je systémem, použitelným jako základní prostředek komunikace. Komunikací však není pouhý přenos (či výměna) informací mezi účastníky komunikace, ale především **systém vzájemné interpretace významů** a na nich založeného **rozumění**.

Tři funkce jazyka

Psycholog **Karl Bühler**¹³ ve své Teorii jazyka (1934) zformuloval tři základní funkce jazyka: 1) sdělovací či zobrazovací, 2) expresivní a 3) konativní. Znak vystupuje podle tohoto schématu vůči skutečnosti jako její symbol, (odtud zobrazovací funkce jazyka). Znak vystupuje vůči mluvčímu také jako symptom či jeho výraz (odtud expresivní, neboli vyjadřovací funkce jazyka). A konečně znak vystupuje vůči posluchači jako signál, výzva (odtud konativní funkce jazyka – člověk na znak nějak reaguje, nějak koná).

---

¹³

podle Černý, J.: Dějiny lingvistiky, Votobia, Olomouc 1996, s. 349

skutečnost

zobrazení, symbol

ZNAK

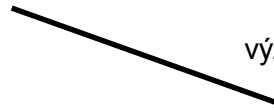
jako fenomén

výraz, symptom

mluvčí

výzva, signál

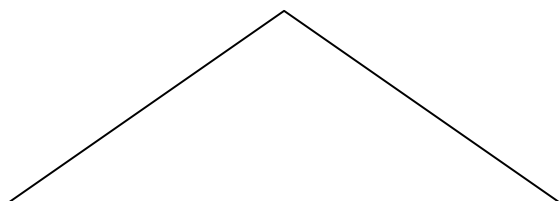

posluchač

Trojúhelník reprezentace

Mnohem známější a využívanější, i když v mnoha poněkud odlišných podobách je tzv. trojúhelník reprezentace.

Pojem
Koncept
Teorie
Způsob podání (danosti)
Smysl (podle Fregeho)
Význam

Slovo	Věc
Termín	Předmět
Výraz	Objekt
Znak	Denotát
Symbol	Referent

Slovy našeho jazyka (na schématu dole vlevo), termíny vědeckého jazyka, obecně vzato jakýmikoli výrazy slovními i mimoslovními (gesty, mimikou, činem) vyjadřujeme naše **pojmy** (nahore), koncepty, teorie, způsoby podání, reprezentace nějakých **věcí**, (dole vpravo) předmětů, objektů, obecně řečeno denotátů či referentů.

Vědecké vědění (stejně jako vědění obecně) je zpravidla vyjádřeno slovy, termíny, výrazy (například matematickými rovnicemi či logickými výrazy), grafy a jinými analogovými prostředky (i to jsou obecně vzato výrazy nebo znaky), avšak to, **co je takto vyjádřeno**, jsou nějaké pojmy, koncepty, teorie, nějaké mapy či obrazy ve vědomí, nějaké reprezentace, nějaké významy. Ty pak **odkazují na nepřítomné** věci, předměty, objekty, neboli obecně na denotáty, či referují o referentech, které nemusejí být nutně přítomné.

Venuše je jednou z planet naší sluneční soustavy. Je to věc, je to objekt, denotát. Dnes již víme, že jak Jitřenka (jitřní hvězda), tak i Večernice (večerní hvězda) jsou výrazy (slova,

termíny) používané pro též objekt, pro planetu Venuši. Venuše je denotátem jak výrazu Jitřenka, tak výrazu Večernice. Přesto představuje každý z obou výrazů **jiný pojem**, jiný koncept, neboť má jiný smysl (fregeovský smysl, smysl podle Fregeho) - pokaždé vypichujeme něco jiného, o co nám jde v první řadě. Jednou se nám Venuše dává (ukazuje) jako večerní hvězda, proto ji nazýváme Večernicí. Jindy jako ranní hvězda, které pak říkáme Jitřenka. To, že Večernice je večerní hvězda představuje určitý koncept, určitý výrok, který je pravdivý v daném kontextu, tedy určitý zárodek teorie. O teorii zpravidla mluvíme až u vnitřně sjatého systému pravdivých výroků. Tento poznatek (že Večernice je hvězdou na večerní obloze) je součástí našeho pojmu Večernice (jinou charakteristikou, vcházející do pojmu Večernice například může být to, že se jedná o nejzářivější hvězdu pozorovatelnou pouhým okem nebo to, že výraz Večernice se nachází v různých pohádkách a baladách. To, že se zároveň jedná o Venuši, vešlo do daného pojmu výrazu Večernice až po objevu tohoto faktu).

Problém vyjádření

Základní úkol badatele tkví v tom, jak se mu slovy (levá strana trojúhelníka), tedy něčím konečným, diskrétním znakem, na malé ploše podaří vyjádřit nikoliv věc, o které referuje (pravá strana trojúhelníka), ale pojem, tedy pojetí, které si můžeme představit jako nekonečně rozmanitou a rozestupující se výseč svého světa. Jde o to, nějakým vhodným a výstižným slovem shrnout či stlačit tuto výseč světa jak ho vidím já do nepatrného rozměru slova, několika slov či vět, případně do více, i mnoha vět. Jakmile je pojem slovně vyjádřen, mohu se pak tímto slovním vyjádřením na něj odkazovat. Stlačení pojmu do slovního vyjádření má ovšem dva aspekty, které nám na jedné straně vytvářejí potíže, na straně druhé jen díky nim se vyjadřujeme efektivně. Prvním aspektem je to, že slovo či slova jsou cosi odděleného, konečného. Druhým aspektem je to, že slovo či slova jsou něčím víceméně neměnným, zatímco pojetí světa se mění.

Stlačení světového dění, neustálých proměn a stávání se, do neměnného, konečného výrazu bylo ve filosofii sice řešeno, avšak více než podobné jiné filosofické problémy nedořešeno. Problém znaly dávné civilizace (například v Číně Lao'covo Tao) a už na úsvitu řecké klasické filosofie řešil tento problém třeba Herakleitos svým: Vše plyne. Pro Aristotela a po něm pro celou západní tradici se stala ústředním pojmem, substance, neměnná podstata. Představa objektivně pojatého světa je proto představou v zásadě neměnných podstat, jež jsou nějakým způsobem seskupeny, a jež se nějakým způsobem mohou přeskupovat.

Newtonovská fyzika počítá s tělesy a silami. Vše je odděleno od sebe a nějakým jednoduchým způsobem opět připojováno k sobě. Změnu či proměnu podstat a jejich vnitřní protikladnost jako zdroj pohybu, proměn a dění se snažila zachytit dialektika. Hegelova dialektika absolutního ducha však přinesla řadu spekulativních, v běžném životě nepoužitelných pojmů a podobně i marxistická dialektika. Vedly se spory o to, zda je dialektika jen věcí poznání, tedy zda rozpory, a na nich založený vývoj, je věcí subjektivního vnímání a jazykového uchopování člověkem, nebo zda je dialektika obsažena v samé skutečnosti. Dnes tento problém mohou mít především realisté, uplatňující strategii priority objektivní skutečnosti. Na opačné straně stojící antiesencialisté, konstruktivisté,

postmodernisté či poststrukturalisté, ti všichni zastávají názor, že o objektivním světě můžeme vypovídat jen prostřednictvím obrazů světa subjektivního, daného poznáváním, myšlením, a zakotveného v jazyce. Protikladnosti, vytvářející vývoj a proměnu světa, je proto podle nich nutné řešit jazykovými prostředky. Tím jsme se vrátili tam, odkud jsme vyšli, k problému jazykového vyjádření. Lingvisté a analytičtí filosofové, kteří k tomu mají co říci, se však dnes více zabývají produktem, tedy jazykovými výrazy a jejich významy, než vlastním aktem vyjádření, který dnes částečně zkoumají kognitivní vědy včetně kognitivní psychologie a psycholingvistiky.

Další problém stlačení do slova je ve zpětné reflexi, která ovšem přistupuje ihned, jak slova vyslovujeme, vnímaná nedostatečnost vyřčeného z hlediska možné neadekvátní interpretace. S tím, jak jsme to řekli, jsme často nespokojeni ještě před tím, než dořekneme větu. Musíme se hned opravovat, znovu formulovat, často se nám nedostává slov. Vnímaná sebeinterpretace a reakce na ni je v jádru společná problému interpretace u příjemce našeho sdělení, proto je pojednáme společně.

Raději nový jazyk!

Problémem **percepce** (nebo sebepercepce) je interpretace. Naše jazyky jsou mnohoznačné a pro mnohé vědce příliš nepřesné, mlhavé (vágní, matematici říkají fuzzy). Na počátku 20. století se seskupili vědci do tzv. Vídeňského kroužku s ideou vytvořit opravdu přesný a jednotný vědecký jazyk, oproštěný od všech nejasností a vágností. Chtěli tímto jazykem popsat všechno dosavadní vědění a vydat je ve formě mnohosvazkové Encyklopedie. To byl počátek rozvoje analytické filosofie. Ještě před Vídeňským kroužkem napsal svůj *Tractatus Logico-philosophicus* významný solitér Ludwig Wittgenstein.

Wittgensteinova zobrazovací teorie uvádí do vztahu svět, myšlenku a normativně pojatý jazyk. Svět je podle Wittgensteina nikoliv souhrnem věcí, ale souhrnem či celkem faktů. Fakta jsou entitami, které tvrdíme či které popisujeme výroky. Rozumět větě tedy znamená vědět, jak to je, je-li pravdivá. Jazyk je celkem (úhrnem) vět, a Wittgenstein poukazuje na jeho hranice. Poslední věta Traktátu proto zní: O čem nelze mluvit, o tom nutno mlčet. Nevyslovitelné existuje, ukazuje se, ale v jazyce se nezobrazuje. Mystické či nevyhovitelné existuje, ale za hranicí jazyka.

Vznik **Vídeňského kroužku** ve 20. letech byl etapou, kdy došlo k důslednějšímu zřeknutí se psychologismu a orientaci na logické formy. Počáteční zkoumání skladby (syntaxe) jazyka bylo později prohloubeno zaměřeností na významy (sémantiku) a logické struktury a z jazyka byly vymýceny všechny výrazy, které jsou podle těchto filosofů beze smyslu. Prakticky všechny dosud používané termíny klasické filosofie podle tohoto náhledu smysl postrádají.

Filosofové mimo analytickou filosofii se snaží běžné způsoby myšlení a vyjadřování (jazykem) nahradit takovým způsobem filosofického myšlení, systémem pojmů a použitím slov, které podle nich umožní hlubší popis skutečnosti. Analytik si však musí vytvořit zcela nový **ideální** jazyk tak, aby logická forma a pojmy byly jasné a jednoznačné. V tomto umělém jazyku lze pak uplatňovat postupy klasické analýzy. Tímto směrem se ubírala práce

na konstrukci kalkulů a formalizovaných jazyků pro specificky filosofické účely např. u Carnapa a jeho žáků.

Raději přirozený jazyk!

Mimo oblasti deduktivních věd však analýza jazyka selhala, protože za těmito hranicemi existuje velká rozmanitost přirozeného jazyka. Další podoba filosofie jazyka se proto zaměřila na tento **přirozený jazyk**, extrahovala z něj například různé logické figury a vytvářela jeho různé modely. Poslední podoba logické sémantiky se snažila vymodelovat logické struktury odkazování jednoho místa textu na jiný, předchozí, což je způsob, jakým se kontextuálně zpřesňují v přirozeném jazyce významy.

Jiným směrem bádání bylo chápání jazyka v jeho praktické roli, v komunikativní situaci. Filosofie přirozeného jazyka vhodně doplnila interpretativní přístup, který se začal praktikovat v sociálních vědách, proto její myšlenky uvedeme až na příslušném místě, u tématu interpretace.

Jazykové (řečové) hry

Ve zralém věku **Ludwig Wittgenstein** přehodnotil svůj přístup k jazyku a dosavadní logicko-analytický způsob označil za jeden z možných. Odpovídá určité **jazykové hře**, kdy si hrajeme na přísné logiky. Taková hra má samozřejmě své plné oprávnění, avšak není ani jediná, ani jediná správná. Jazykových (řečových) her existuje spousta a jsou dány životními formami, tedy různými druhy myšlenkové a praktické činnosti. Klíčový pojem jazykových her přibližuje Wittgenstein na následujících příkladech: rozkazovat a podle rozkazu jednat, popisovat nějaký předmět na základě vzhledu nebo podle měření, vymýšlet příběhy a číst je, hrát divadlo, zpívat kolovou píseň, hádat hádanky, udělat či vyprávět vtip, řešit slovní početní příklad, překládat z jedné řeči do druhé, prosit, děkovat, proklínat, zdravít, modlit se.

Jakým způsobem používáme slovo uvnitř komunikačního kontextu, uvnitř jazykové hry, to do značné míry určuje jeho smysl. Naše myšlenky jsou neoddělitelné od řečové situace, od způsobů použití slov při různých způsobech různých životních forem, do nichž jsou vpleteny, tedy od pravidel dané řečové hry. Pronášení řeči (řečová hra) je částí této životní formy. Nám lidem, na rozdíl od zvířat, jsou dány jisté předpoklady naučit se používání jazyka, a právě tyto předpoklady nás zavazují uznat pravidla jazykového použití v daném společenství života. Veškeré zkoušení, dokazování a vyvracení nějakého předpokladu se děje vždy již uvnitř nějakého systému. Jazyková hra stojí prostě zde, jako náš život.

Jak se konstruoval konstruktivismus

Německý filolog, spisovatel a diplomat **W. V. Humboldt** klasifikoval jazyky podle jejich struktury. Jazyky jsou podle něj různé, protože se v nich odráží mentalita jednotlivých národů, jejich národní duch. Různé jazyky představují různé pohledy na svět, specifické obrazy světa (významy). V Humboldtově pojetí hraje každý národ jakoby svou národní jazykovou hru.

Podle novokantovce **E. Cassirera** mají všechny formy lidské aktivity společný symbolický výraz. Všechny produkty lidské aktivity jako jazyk, mýtus, náboženství, umění a věda se vyjadřují prostřednictvím různých symbolických forem. Člověk žije v těchto světech symbolů, příslušejícím různým lidským aktivitám. Úkolem jazyka je tvarování světa. Tvarování světa se uskutečňuje ve vědě, v umění i v mýtu rozmanitým způsobem a podle rozličných principů tvorby. Výsledný produkt se ve všech případech nerovná původnímu materiálu. Jde o ražbu (zvýznamňování), kterou jazyk bytí vtiskuje, a skrze niž se pro nás bytí rozestupuje v různé oblasti a formy skutečnosti.

Aniž by znali práce W. v. Humboldta, dobrali se americký lingvista, antropolog, etnolog a kulturní historik **Edward Sapir** a jeho žák, chemik, inspektor pojišťovny a znalec indiánských jazyků a písem (zejména mayského písma, aztéckého jazyka nahuatl a arizonského indiánského jazyka hopi) **Benjamin Lee Whorf**, k velmi podobným závěrům, které se pak rozšířily jako jeden ze základních pohledů na spjatost jazyka, myšlení a světa (konstruktivismus, etnolingvistika, etnocentrismus)¹⁴. Podle Sapira je mateřský jazyk společenským výtvozem odrážejícím realitu, avšak jelikož jsme v něm vychováni od malička, ovlivňuje jazyk náš způsob chápání vnějšího světa tak, že výsledný svět je specifickou jazykovou variantou, která se liší od jiných světů jiných jazyků. Zatímco ve vyspělých evropských jazycích jsme zvyklí se řídit kategoriemi času a prostoru, v jazyce hopi jde zejména o události. V hopi jsou jinak uspořádány slovní druhy, evropským substantivům odpovídají např. adverbia či slovesa, mezi substantivy a slovesy není ostrá hranice. Jde o dva různé světy (mikrokosmy), lišící se chápáním, interpretací a kategorizací okolního světa, jež jsou založeny na konvenci a tradici. Tyto různé světy svými jazyky vytváříme a jsme v nich uvězněni. Různé jazykové hry vytvářejí různé vlastní skutečnosti. To již je základ **jazykového konstruktivismu**.

Podle rakousko-amerického filologa, filologa, experimentálního psychologa a psychoterapeuta **Paula Watzlawicka** je to, co nazýváme skutečností, v podstatě výsledkem komunikace. Vratká konstrukce našeho každodenního chápání skutečnosti je podle něj svým způsobem bludná, tuto konstrukci neustále podpíráme a vyspravujeme, dokonce i tak, že často překrucujeme fakta tak, aby neodporovala našemu chápání skutečnosti. Víra, že existuje jen jedna skutečnost, je nejnebezpečnější vírou, která nás může dovést k demagogii, mesianismu a násilí. Existuje bezpočet pojetí skutečnosti, které mohou být velmi rozporné a jež jsou všechny výsledkem komunikace, nikoliv odrazem nějaké věčné, objektivní pravdy.

---

¹⁴ shrnující sborník *Language, Thought, and Reality* vyšel v USA v r. 1956, jinak viz např. Černý, J.: *Dějiny lingvistiky*, Votobia, Olomouc 1993 str. 403 - 407

Člověk má tendenci chytit se prvního konkrétního vysvětlení, které rozpozná. Nachází řád i tam, kde žádný není. Nekontingence (neexistence vztahu) je ve vysvětlení nahrazena kontingencí (falešným určením vztahu a vírou v něj). Tak vznikají pověry. Emoční reakce, která doprovází vysvětlení je tak velká, že považujeme i nesporná fakta, odporující našemu vysvětlení raději za nepravdivá či neskutečná, než abychom jim přizpůsobili svá vysvětlení (retušování skutečnosti). Jakákoliv uspořádanost, ale i chaos nejsou objektivní pravdy, ale závisejí na perspektivě pozorovatele, jsou povahy sémanticko-interpunktivní. V průběhu událostí máme sklon hledat nějaký řád, a jakmile jsme jednou takový řád (interpunkci) přečetli, stává se naše vidění světa prostřednictvím selektivní pozornosti sebepotvrzujícím. Sémantická interpunkce (čtení světa) je navíc závislá na vzájemném ovlivňování, resp. na kalkulaci s tím, jakým způsobem vidí věc druhá strana, jakým způsobem druhá strana vidí, že ji vidíme my, jakým způsobem jedna strana vidí, že druhá strana vidí, že první strana vidí atd.

Schopnost žít ve světě relativních pravd, obklopeni otázkami, na které neexistují odpovědi, s vědomím, že nic nevíme, a s paradoxní nejistotou vlastní existence, může být podle Watzlawicka pokládáno za podstatu lidské zralosti a z ní plynoucí tolerance. Tam, kde tato schopnost chybí, vydáváme se všanc světu Velkého inkvizitora, žijeme jako ovce, tupě, bez jakékoliv zodpovědnosti¹⁵.

Podle **Bergera a Luckmana**¹⁶ je každé vědění konstrukcí. Konstrukce objektivního světa se uskutečňuje tím, že expresivní výrazy člověka se objektivují (manifestují v produktech lidské činnosti) jako objekty společného světa.

Jazyk také provádí rutinní údržbu, a v případě většího rozkolísání rovnováhy provádí i radikální krizovou údržbu. Udržování skutečnosti je systematickým procesem, jehož cílem je vědění a jeho distribuce ve společnosti. Realizují ho specialisté (intelektuálové) speciálními prostředky (médiá) a speciálními postupy (výchova, manipulace).

Konstrukce a **konstruktivismus** se staly ve 20. století v mnohém synonymem postmoderní a poststrukturalistické epochy západního myšlení filosofického a myšlení sociálních a humanitních věd. Konstruktivismus je tak dáván do protikladu k pozitivismu či novopozitivismu, tedy paradigmatu, v němž se odehrávalo vědecké myšlení přírodních věd.

Analytické koncepty interpretace

Vedle konstruktivismu je dalším důležitým tématem současné filosofie interpretace. Interpretací se rozumí především to, že účastníci komunikace, tedy účastníci společné jazykové hry, nesdílejí automaticky významy platné pro onu jazykovou hru: není zde žádné pevné přiřazování pojmů slovům, přiřazování významů znakům. Vychází se z toho, že každý účastník vždy znovu na základě situace a mnoha různých kontextů rekonstruuje významy řeči nebo skutků druhého, neboli vždy nějak interpretuje danou situaci z hlediska motivů, důvodů, významů, smyslu na straně protihráče, i z hlediska toho, co to momentálně znamená pro něj, jakým způsobem má na tah protihráče reagovat. Takováto interpretace byla již obsažena i u filosofů přirozeného jazyka.

---

¹⁵ podle Watzlawick, P.: Jak skutečná je skutečnost? Mylné představy, klamání, porozumění. Praha 1998

¹⁶ Berger, P., Luckmann, T.: Sociální konstrukce reality. CDK, Praha 1999,

Především jde o pojetí řečových aktů **Johna Langshawa Austina**. Něco říkat, znamená podle Austina vždy zároveň něco dělat, jde o **řečový akt** (správněji mluvní akt). Kromě toho, že něco oznamujeme nebo konstatujeme, zároveň tím i něco prikazujeme, před něčím varujeme, zavazujeme se k něčemu, a zároveň zamýšlíme i nějaké důsledky či účinky například že ten, komu něco říkáme, bude po naší řeči přesvědčen, odstrašen, překvapen či uváden v omyl.

Podle Donalda Davidsona musí mluvčí přijmout určité závazky ve vztahu k adresátovi. V případě, kdy mluvčí uspěje svou promluvou tak, že díky reakci adresáta si bude vědom svého úspěchu, a zároveň adresát vyrozumí z chování mluvčího, že pochopil správně, vytváří tato promluva mezi dvěma aktéry **precedent a posiluje důvěru**. Objevují se **sdílená očekávání**, že určitá slova, pronesená určitým tónem za určitých okolností budou užívána se stejným úmyslem. Podle **Davidsona** také přistupuje adresát k promluvě vždy s interpretační strategií, s tzv. primární teorií adresáta, kterou považuje za přiměřenou pro daného mluvčího. Během komunikace adresát vyhodnocuje nové informace, a přizpůsobuje jim svou interpretační metodu. Vzniká tak průběžná teorie adresáta.

V současnosti asi nejvlivnějším žijícím analytickým filosofem je **Robert Brandom** (v r. 2001 mj. navštívil i Prahu). Podle něj je mluva je záležitostí **jazykového chování**, které reaguje na jiné jazykové chování. Tvrdíme-li něco jako pravdivé, vytváříme tím určitou **normu**, jak to má být. Mluvčí se tak zavazuje k tomu, že toto tvrzení může být bráno za správné, pravdivé, upřímné. Bere za ně zodpovědnost, neboli musí být kdykoliv připraven odpovídat na otázku jak to myslel. Mluvčí zároveň dává partnerovi oprávnění používat tyto výrazy, věty či tvrzení v témže smyslu, v týchž významech.

Willarda Van Ormana Quine se mimo jiné vyslovil k tzv. neurčitosti překladu. Podle něj se překladatel snaží dobrat významu slov, nikoliv jejich spojením s věcmi, ale všímá si toho, jakým způsobem a za jakých okolností jsou užívány celé věty jazyka. Přitom **neexistuje** jediná pravá cesta překladu, jediné správné čtení, jediná správná interpretace.

Quine je také autorem metafory sémantického zdvihu. Různé kontexty (kontexty možností kam napřít své úsilí) umí náš jazyk vyzdvihnout. Jazyk vypichuje ze skutečnosti různé momenty a kontexty. Chceme-li je sdílet, musíme mluvit řečí stejně sdílených významů, vyzdvihovaných v průběhu promluvy.

Podle **Nelsona Goodmana** nemá svět podobu sám o sobě, získává ji až prostřednictvím jazyka. Existují různé verze světa a každá verze může být chápána jako správná v daném kontextu.

To, jak vidíme svět, je ovlivňováno našimi zájmy a potřebami. Formy a zákony našich světů v nich neleží hotové, čekající na objevení, ale jsou konstituovány, kladeny, vytvářeny verzemi světa, které utváříme např. ve vědách, umění, vnímání i v každodenním jednání. Často dochází k radikálnímu přeuspořádání (např. jako když plošné uspořádání mapy je přeuspořádáno do lineárního uspořádání trasy).

Naše vnímání a myšlení může zvládnout velké množství materiálu pouze vhodným uspořádáním a sdružováním. Struktury uspořádání nejsou nalézány ve světě, ale vestavujeme je tam my (např. rozčlenění dne na 24 hodin, každé hodiny na 60 minut atd.). Přitom **určité části světa vypouštíme a jiné masivně doplňujeme** (např. plynulost pohybu

na filmovém plátně), což platí nejen pro smyslové vnímání, ale pro jakoukoliv konceptualizaci nutnou pro myšlení, orientaci i praktické jednání.

Paměť věci upravuje ještě nemilosrdněji. **Přeuspořádaný svět musí odpovídat našim zvykům, hodnotám, účelům, celkovému obrazu**, který má pro nás hodnotu dominantního opěrného (bezesporného) bodu. I při sebeupřímnější snaze o objektivitu, neustále přetváříme, deformujeme a komolíme.

Poznání je objevováním toho, co a že do sebe zapadá. Kromě toho jde většinou o nárůst ostrosti vhledu či šířky rozhledu a nikoliv nutně o změnu přesvědčení. Jde o pokrok v porozumění. Celý proces světatorby je součástí poznávání. Fakta jsou konstruována, světy jsou ztvárňovány a objevování zákonů zahrnuje jejich načrtávání. Rozpoznávání pravidelností je povětšinou jejich vynalézáním a promítáním. **Chápání (tedy i interpretace) a tvoření jdou ruku v ruce.**

Za kontext promluvy či dialogu se filosofická analýza nedostala. Je třeba věnovat pozornost i jiným kontextům, které rovněž spoluurčují významy vět, a tedy i vzájemnou interpretaci. Této příležitosti se chopila sociologie.

Sociologické koncepty interpretace

Wittgensteinovy myšlenky o jazykových hrách uvedl do sociologie a sociální antropologie **Peter Winch**¹⁷. Pojem životní forma postihuje podle Winche plně povahu sociálního jevu (společenské skutečnosti).

Podle Winche můžeme být jednak spjati se zkoumaným komunikativním společenstvím životní formou a jazykovými hrami: pak k němu přistupujeme zevnitř. V opačném případě jde o přístup zvenčí.

Rozhodující je zaujetí vstřícné pozice. Teprve společná komunikace uděluje věcem společný význam a porozumět významům znamená žít spolu a spolupracovat při komunikaci. Znamená to ovšem i sdílet společné způsoby života.

Pokud nejsou sdíleny společné způsoby života, jsme v pozici zvenčí a zkoumáme tedy jeden způsob života hlediský jiného způsobu života, což může vyústit v určité vysvětlení, nikoliv však v porozumění.

Chtějí-li výzkumníci, ale platí to i pro lékaře, zkoumat sociální jednání někoho jiného, musí nejdříve zvládnout jeho svět významů. Jenom tak může pochopit smysl jeho jednání. Od fyzicky, smyslově vnímatelného chování, probíhajícího ve fyzickém, smyslově vnímatelném kontextu události je nutno odlišit sociální jednání, za nímž se skrývají významy aktéra jednání, jemuž se má připsat smysl. Popis fyzicky, smyslově vnímatelného chování v pojmech příčin a účinků se uskutečňuje v jiném řečovém žánru (odborném), než popis jednání aktéra z hlediska jeho významů. Výzkumník, atedy i lékař, má nejdříve zvládnout jazyk toho, koho zkoumá, nebo vyšetřuje, a pravidla, podle nichž uděluje smysl či význam.

¹⁷

Winch, P.: Idea sociální vědy CDK 2004

Problém dvojnosti je později **A. Giddensem** shledán v obecnější rovině jako typický pro všechny sociální vědy a označen jako **dvojitá hermeneutika**.

Předmět sociálních věd zahrnuje vždy nějakým způsobem člověka, který nějak rozumí světu. Vědec pak musí rozumět jeho rozumění. Přitom dochází k neustálému klouzání (slippage) od jednoho k druhému.¹⁸ Odpovídá to také primárním a sekundárním faktům, jak jsme je charakterizovali v předchozí části, nebo primární a sekundární realitě, o nichž se někdy hovoří.

Lékařova řeč přechází (klouže) do roviny pacienta, a do té míry, do jaké se jí daří takto prakticky uplatnit, naplňuje se a potvrzuje se zároveň její oprávněnost. Pacient ovšem, pokud k tomu najde odvahu, může lékaře opravovat a trvat na své verzi výpovědi. Lékař musí počítat s touto nepříjemností a snažit se domluvit s pacientem na takových formulacích, které jsou přijatelné pro obě strany.

Zygmunt Bauman si všímá toho, jak neustále znovu vyvstávají problémy porozumění, nebezpečí zmatení a zhroucení komunikace. Neustále se snažíme zabezpečit komunikaci před selháním prostřednictvím zmrazení interpretací. Prosazujeme přesné, jasné a závazné definice každého slova. Podle Baumana to nemůže pomoci, neboť uživatelé jazyka, mající své vlastní a lišící se interpretace, neustále do komunikace vnášejí různé soubory způsobů života. V komunikaci prodělávají významy často téměř nepostřehnutelnou, zato vytrvalou a nutnou proměnu. Slova nabývají nových zbarvení, začínají se spojovat s významy, k nimž mívaly dříve daleko, vytlačují významy dřívější.

Síly snažící se o uspořádání složité reality mají přirozený sklon zmrazovat a zamezovat nežádoucímu přítoku nového. Snaží se zapečetovat dosavadní stav, Moc uplatňovaná v jazyce se nazývá **diskurs**. Tématem moci ve spojitosti s jazykem se budeme zabývat v další části. Tam také probereme další pohledy na **interpretaci**.

Každá jazyková hra či obor myšlenkové a praktické činnosti či každý způsob života představuje osobitý samostatný kontext, v němž se speciálním způsobem přiřazují slovům a větám jejich významy, a kde se používají specifické slovníky se specifickými frázemi, metaforami i slovy použitými jako slovní vata, a kde jsou tyto slovní znaky spojeny se specifickými očekáváními, specifickým přisuzováním motivů a důvodů, a specifickými (očekávanými či přímo vybudovanými) reakcemi na tyto slovní znaky. Každý takový kontext má svůj jazyk a může být chápán jako svět sám pro sebe.

Problém interpretace se týká jak komunikace mezi různými způsoby života, tak i komunikace uvnitř způsobu jednoho. Později uvidíme, že interpretace je základní reakcí naší mysli na svět v jeho znakové podobě. Jazyk je nástroj společného praktikování interpretace, nástroj rekonstrukce významů a komunikace.

---

¹⁸ Giddens, A: The Constitution of Society: An Outline of the Theory of Structuration, Polity Press, Cambridge 1984, str. 372 (překlad a citace dle Petrušek M: Anthony Giddens. Teoretik strukturace a modernity, in Giddens, A: Důsledky modernity, SLON, Praha 1998, str. 182)

5. O ŘEČECH A O VYPRÁVĚNÍCH

Byly nebyly, vždycky tu byly nějaké kecy. Jedna z teorií jak vznikl jazyk říká, že jej vyvolala potřeba klepů a keců. Člověk-zvíře potřeboval druhému člověku-zvířeti něco nakecat o třetím člověku-zvířeti. Potřeboval ho pomluvit, a potřeboval se také odreagovat, jen tak se vykecat. Tak vznikly malé řečové žánry, z nichž vyrostly velké řečové žánry a tedy diskursy. Od počátku byly spojeny s mocí: moci někoho pomluvit, moci se jen tak vykecat bylo příjemné a možné. Ten, na jehož úkor to bylo, byl takovou mocí keců utiskován a nezbývalo mu nic jiného, než se do této řečové hry také zapojit. Některé diskursy slavily úspěch, a úspěšní hlavně byli ti, jež je využívali ve svůj prospěch, a tedy často proti ostatním.

Diskursivita (o řečech) - dialogické žánry a karneval

Nezávisle na Wittgensteinovi a časově možná i před ním se podobnou problematikou jako on zabýval ruský myslitel **M. M. Bachtin**, jehož práce však v anglosaském světě nebyly zprvu vůbec známy, a teprve s rozvojem zkoumání diskursivity byly přeloženy do angličtiny a se zájmem studovány. U Bachtina najdeme hned několik významných motivů budoucích teorií diskursivity a narativity. Mnohost jazykových kontextů, se navenek jeví jako různé dialogické žánry.

Co je diskurs

Bachtin nebyl v Evropě příliš znám, do širokého povědomí se dostal až v souvislosti s teoriemi **diskursivity**. Nejdříve si musíme objasnit samotný pojem **diskursu**. Mluvu si můžeme představit jako proud promluv či dialogů (ale také textů). Členění tohoto proudu na jednotlivé promluvy či texty je značně vágní a účelové. Odpovídá spíše subjektivnímu cítění aktéra mluvy, nebo naopak potřebám badatele. V případě diskursu jde o nějakou jednotku události mluvy, u které má smysl se zabývat její unikátní či typovou strukturou. Kromě toho má smysl zabývat se i jejím celkovým smyslem.

Později došlo k rozšíření tohoto pojmu tak, že zahrnuje nejen jazykové akty, ale i akty mimojazykové (jednání a chování člověka ve spleti složitých společenských vztahů - Laclau).

Metafory a metonymie jako dva různé diskursy

Jako první byly zkoumány nejrozsáhlejší struktury připisované diskursům v medicínské oblasti. **Roman Jakobson** zjistil, že existují dva typy afatických poruch (těžké poruchy řeči způsobené poškozením mozku). Podstoupí-li afatické test rychlých asociací, vybavují si v prvním případě slova na základě paradigmatických spojení, uchylují se k metaforám (např: černá - smrt, srdce - láska apod.). V druhém případě jsou slova spojena syntagmaticky či metonymicky (např. černá - vlajka, srdce - červené, papírové, živé). Jakobson z toho odvodil, že existují dvě nezávislé formy duševní činnosti, které se promítají do dvou různých diskursů. V **diskursu metaforického řádu** mj. najdeme lyrické písně, romantickou literaturu, filmové metafory, surrealistická díla apod. V **diskursu metonymického řádu** panují kombinace a spojitosti, v literatuře se týká hrdinských eposů, realistických románů, ve filmu stříhu, typickou doménou je také žurnalismus. Struktury, či pravidla jsou zde údajně určeny již strukturami mozku. Také vyprávění každého z nás má tendenci být vyprávěním metaforickým (ozvláštněným nečekanými obrazy, avšak celkově volnější stavby), nebo metonymickým, (s pevnou stavbou, kauzální osnovou, zápletkou atd.)

Diskurs je moc

Dnes je však diskursivita spojována především se jménem **Michela Foucaulta**. Diskurzy se podle něj stávají předmětem **mocenských omezujících procedur a** systémů vylučování nevhodných výpovědí. Moc vylučuje prvky náhodné, ne-řádné, ale především řád narušující. Děje se tak buď 1) přímým zákazem, nebo 2) označováním nevhodného za neracionální či šílené (nositelé režim ohrožujících výpovědí jsou zavíráni do blázince či jinak vylučováni ze společnosti a skandalizováni) a 3) předepisováním toho, co lze mít za správné a pravdivé (nositelé pomatených a nepravdivých výpovědí jsou opět vytěsněni). Kromě této vnější kontroly existuje i kontrola vnitřní, přímo zabudovaná do pravidel či řádu diskursivní formace. Spočívá v předurčenosti témat (některá témata jsou např. označována za neslušná, pod úroveň, nesprávně postavená smyšlená, nesmyslná), v předurčenosti způsobů vyjadřování (rovněž některé obraty a slovník nepatří do jazyka), v předepisování způsobů hodnocení, vylučování slov s jinými či pohyblivými významy i předepisování správných logických závěrů. Výsledná podoba výpovědi pak již nepřináší nic nového, postrádá význam, neboť původní významy se postupně vyprazdňují a zůstávají fráze a klišé.

Diskursivní mysl

Jiný pohled přinesli Harré a Gillett, kteří se prostřednictvím diskursivity pokusili tematizovat lidské myšlení. Navázali přitom na Bachtina, na Filosofická zkoumání L. Wittgensteina, na Austinovy práce o řečových aktech, na díla psychologů G. H. Meada, L. S. Vygotského a A. R. Luriji o funkci řeči při organizování psychického života, na některé myšlenky o holistickém charakteru poznání, známé z gestalt psychologie, a rovněž i na některé myšlenky kognitivní vědy, přičemž se pokoušejí o jejich reinterpretaci.

Autoři vycházejí z empirických (např. Lurijových) zjištění o tom, že základní kognitivní procesy jako vnímání, sémantická i epizodická paměť a jiné, jsou formovány vědomou **diskursivní aktivitou**. Kromě toho zpochybňují i předpoklad neměnnosti mentálních struktur. Jazyk řídí dokonce i to, jak události cítíme a prožíváme, jak integrujeme různé události do smysluplných celků, jimiž mohou být např. vyprávění, zdůvodňování našeho konání apod. Individuální mysl je dynamická, historicky, politicky, kulturně, sociálně a interpersonálně podmíněná, přesto však jedinečná. Obrat spočívá v pohlížení na psychologické jevy jako na podřízené normativním, avšak historicky a sociálně podmíněným diskursivním pravidlům. Mysl i subjekt (já) má základní povahu diskursivní. Myšlení je složitým pohybem účastenství na různých diskurzech¹⁹.

Konsensus nebo disensus?

Jiným směrem obrátil pozornost tvůrce postmoderní filosofie **J.-F. Lyotard**. Každá věta je podle něj tvořena podle určité skupiny pravidel, které představují její režim. Avšak sama událost diskursu je vždy **konfliktem** výběru (pokud je možný) mezi různými diskursivními žánry. Od Foucaulta víme, že tento výběr je omezován mocenským působením. Všimněte si například jakým způsobem se moderátoři v rozhlase či televizi vypořádají s někým, kdo začne mluvit nevhodně, mimo pravidla žánru. Například příliš zdlouhavě, s vulgárními výrazy, proti nedotknutelným osobám, ideologiím apod. Mají tu moc skočit mu do řeči a jeho řeč ukončit.

Myšlení, poznávání, politika, historie, bytí, to vše představuje podle Lyotarda právě to, o čem jde v navazování věty na větu. Politika je podle Lyotarda hrozbou různic. Je mnohostí žánrů, růzností účelů a otázkou jak navazovat. Různice jako hrozba, je sama uplatňována jako strategický nástroj k prosazování konsensu. Politické vyjednávání usiluje vždy o konsensus,

---

¹⁹ Harré a Gillett: Diskurz a mysl , Úvod do diskursivnej psychologie, Bratislava 2001 ... dále jsme čerpali i ze statí J. Plichtové, včetně předmluvy otištěné v tomto vydání

byť by byl vynucen hrozbou různic a obsahoval de facto opak konsensu, disensus. Slouží k tomu rétorika, způsoby argumentace a pseudoargumentace, apod. My všichni jsme v každodenním životě takovými politiky.

Náš život má diskursivní podobu, je pro něj charakteristické střetávání různých větných režimů a různých diskursivních žánrů. Má charakter rozepří, v nichž já o koze, ty o voze. Oproti tomu má vyprávění zprvu šanci zůstat v jediném zvoleném žánru, dokud se ovšem nepromění v dialog, jenž přináší žánry nové a jedna moc, a sice moc vypravěče, se promění v uplatnění moci partnera. S proměnou žánru dochází k proměně vidění a tím se zpětně mění i pohled na to, co bylo dosud odvyprávěno. To je podstata narativní terapie.

Chceme si opravdu porozumět?

V diskursu není možné se vyhnout konfliktu vyplývajícího z různosti úmyslů a cílů, ale zároveň neexistuje ani žádný univerzální diskurs, který by jednoduše umožňoval konflikty řešit. Takový věcný kontext diskursu o diskursu navrhuje ve svém rozsáhlém díle představitel frankfurtské školy **Jurgen Habermas**. Podle něj neexistuje žádné objektivní, obecně závazné poznání. Poznání má paradigmatickou povahu a závisí na sociokulturních, společenských, politických, vědeckých a morálních zájmech. Věda i životní proces se proto organizují konsensuálně v nepřetržité jazykové komunikaci. Svou teorii komunikativního jednání založil Habermas na teorii mluvních aktů a jejich čtyřech dimenzích: **komunikativní, konstitutivní, reprezentativní a regulativní**. Ty podle něj musí odpovídat srozumitelnosti, pravdivosti, věrnému zobrazení, důvěryhodnosti a morální správnosti. To vše tvoří **rozumnost**. Právě v těchto **etických imperativech** tkví jádro sporu Habermase s poststrukturalisty, neboť jeho pojetí komunikace je normativní, nikoliv reflektující pozitivně skutečnou pluralitu projevů komunikace, včetně všech nerozumností. Rozumná komunikace je podle Habermase normativní bází společnosti a celá západní společnost je proto v postmoderní situaci **ohrožena riziky disensu**. V současnosti se požadavky na rozumnou komunikaci zabývají teorie managementu a human resources a jsou zapracovávány do firemní kultury a etických kodexu firem. Habermas zkoumá obecné struktury komunikace, jejich dynamiku a fungování. Zajišťují podle něj možnost reflexivní sebekontroly procesu porozumění. Podle Habermase je to životní svět, který vytváří horizont procesu porozumění, kde se účastníci sjednocují či střetávají. Jeho strukturálními komponenty jsou kultura, společnost a osobnost, jež jsou vytvářeny kulturní reprodukcí, sociální integrací a socializací. Tím se vytváří vzory chování, výkladová schémata vedoucí ke konsensu v podobě platného vědění. Sociální integrace umožňuje sounáležitost a solidaritu. Socializace zajišťuje konformitu k platným normám a umožňuje interpretace. Měřítkem platnosti porozumění zde nejsou ani tak kritéria racionality, jako **kritéria solidarity a individuality**.

Interpret může odkrýt význam symbolických výrazů jen jako účastník procesu porozumění tomu, čeho se účastní. Performativní postoj interpreta se opírá o vnitřní struktury jednání

orientovaného na porozumění, tím se eliminuje eventuální možnost poškození předporozuměním. Interpret systematicky vztahuje vlastní životní svět k životnímu světu autora. Význam interpretovaného je pojímán zároveň jako věcný obsah toho, co je podrobováno kritické reflexi.

Komunikativní jednání se zakládá podle Habermase na **kooperativním ozřejmujícím procesu**. Interpretačními rámci jsou vztahové systémy objektivního, sociálního a subjektivního světa. V nich mohou jak mluvčí, tak posluchači rozpracovávat definice vlastních jednacích situací. Teprve když do problému platnosti výpovědi zasáhne druhý účastník komunikace, dochází ke skutečnému **dorozumění** (sjednocení na platnosti) a **srozumění** (intersubjektivní uznání nároku na platnost). Komunikativní akty jsou pro Habermase prostředky uplatňování různých typů nároků platnosti. Interpret proto musí umět správně začlenit svou promluvu podle typu nároku platnosti. Socializace zabezpečuje pak pro další generace zevšeobecněné schopnosti jednání.

Procesy dorozumění směřují ke konsensu, který se zakládá na intersubjektivním uznání nároku obou partnerů komunikačního procesu. Habermasovo zdůraznění etické dimenze komunikace bývá považováno za utopické, neboť předpokladem je tu **nedeforovaná a beznátlaková komunikace**. Habermas poukazuje na absenci komplexní teorie společnosti, ze které by bylo možné odvinout teorie rozumění adekvátnější skutečným sociálním procesům, zároveň se však staví proti postmoderním reflexím roztržitého a disensuálního stavu společnosti a věří dál v nalezení zákonitostí, které by veškerou pluralitu uchopovaly na nějakém nerelativistickém základě.

Souhrnný pohled

Podle **Paula Ricoeura se v** diskursu objevuje jednak 1) význam výpovědi, a jednak 2) význam mluvčího, se svými složkami: a) konstatování (lokuce) b) děláni něčeho touto promluvou (performace či ilokuce) a c) úmysl, aby partner něco pochopil. Význam výpovědi (1) může být dvojitý: a) o co jde (jeho fregeovský smysl, tedy ten aspekt, který chceme vypíchnout) a b) o čem to je (jeho fregeovský význam, tedy reference, vztahující se k věcem, k světu).

Kritéria diskursu se naplno projevují až v psaném jazyce, čili v **textu. V medicíně například při psaní chorobopisu**. Víceznačnost přísluší nejen slovům a větám, ale i celým částem diskursu (básně, eseje, vyprávění, diagnóza, prognóza). Psaní je plnou manifestací pravidel předem daných. V psaném diskursu se ztrácí lidský činitel. Diskurs v písemné podobě je víc než jen fixace diskursu mluveného. Je novým svěbytným **výtvořem**.

Dialogická situace zanikla. Veškeré funkce dialogu (odkazování na mluvčího a na svět - ostenze) přebírá text sám. Význam a mínění v nepsaném diskursu (dialogu) do jisté míry splývají. Psaný diskurs (text) je (potenciálně) určen kterémukoliv čtenáři, a tedy neomezenému počtu interpretací.

Diskursivní žánry jsou nástroji produkce diskursivních děl. Fungují podobně jako generativní gramatika ve vztahu ke konkrétní gramatické stavbě vět. Funkcí těchto nástrojů je produkovat nové útvary, které jsou delší než věta a tvoří organické celky, neredukovatelné na souhrn vět.

Texty nerekonstruují pouze určitou situaci našeho světa, ale rekonstruují celý nový svět. Cílem diskursu je projektování světa. Text je zároveň i novým přírůstkem reality, obsahující prvek pře-psání reality.

Psaný diskurs, text, ruší mezeru v živém dialogu vzniklou napsáním tím, že je interpretován. V Ricoeurově pojetí je **interpretace** souhrnným výrazem pro proces, jenž počíná **chápaním a předběžným rozuměním**, a pokračuje **vysvětlením** (např. vědeckou explikací, strukturální analýzou, obecně aplikací nějakých teoretických prostředků rozumění), na jehož základě se dobíráme **rozumění**. Tento proces se většinou opakuje. Tak, jak zdokonalujeme svá vysvětlení, dobíráme se hlubšího porozumění. Pochopit text znamená sledovat jeho pohyb od smyslu k referenci, od toho co hovoří, k tomu o čem hovoří. Text hovoří o možném světě, o možném způsobu, jak se ve světě orientovat.

Tematizujeme-li spjatost mluvy s životními způsoby, z Ricoeurova pojetí diskursivity vyplývá, že diskurs je místem střetávání různých způsobů života (různých světů). Prostřednictvím interpretace pak dochází k obohacování vlastního způsobu života (světa) o nové možnosti způsobů orientace v něm. Otázkou tedy není, zda pluralita či univerzalita světů, způsobů života, jazyků, diskursivních žánrů apod., ale **jakou výzvu pro nás znamená setkání, chápání, vysvětlování, rozumění, souhrnně interpretace diskursu, pro naši orientaci a rozvrhy možných způsobů našeho bytí.**

Život jako dění smyslu a jeho dekonstrukce

To, co se ukazuje v hloubce diskursivního pohybu, je **smysl** promluvy či textu. Nic není mimo Text, říká Derrida,²⁰ proto ani smysl života a smysl bytí nejsou mimo. Každá část Textu

---

²⁰ Derrida, J.: Texty k dekonstrukci, Archa, Bratislava 1993,

Derrida, J. : Gramatológia, Archa, Bratislava 1999,

(nikoliv jen literární, ale nyní již i sám proud života) je podrobována neustále novým čtením, novým interpretacím, ve snaze o dosažení soudržného celku, který však stále uniká. Neustálé rozebírání textu, ať už mluveného nebo psaného, nebo textu života samého, může vést k rozebírání vztahů mezi lékařem a pacientem jak z hlediska důvěry, tak z hlediska nedůvěry. Vždy je dosahováno nějakého momentu završení (sjednocení), kterým však text (život) není vyčerpán, takže následuje nové a nové čtení, snaha o novou interpretaci, snaha o konečný výklad, nalezení systému, principů, řádu. Při této strategii dekonstrukce jsou nalézány vnitřní konstanty jazyka i myšlení, jakými jsou např. sklon k dualitě (binárnosti opozic), sklony k myšlení buď/anebo, sklony hierarchizovat vše v podobě stromečku, vše zařadit, klasifikovat, přeznačit (onálepkovat), změřit, přisoudit předpřipravená hodnocení, říci něco elegantně, uplatnit symetrii, jednotnost, nebo naopak rozmanitost apod. Filosofická strategie dekonstrukce se dobírá **podstaty rozpornosti, proměnlivosti, zvrátů a toku dění v základech jazyka a myšlení.**

Narativita (o vyprávěních)

Jednou z diskurzivních forem je vyprávění. Vyprávěním (narací) se zabývá teorie vyprávění. Hledání příběhovosti v životě či díle člověka je narativita. Tím, co je nalezeno, je příběh (narativ). Příběh je diskurzivní způsob, jakým organizujeme a popisujeme, jakým rozumíme a jakým vytváříme význam. Příběh je dynamický proces, který utváří způsoby, jakými nejen organizujeme události a zkušenosti svých životů, aby nám dávaly smysl, ale jakými se také stáváme součástí utváření věcí, součástí samotných jevů, které se pokoušíme vysvětlit, včetně nás samotných.²¹

Strukturální naratologie

Původní podoba naratologie, tedy bádání o vyprávění je podoba funkcionální či strukturální naratologie, kdy se hledaly různé funkce a různé struktury, ve vyprávění obsažené. Jako předchůdce naratologie je uznáván **Vladimir Jakovlevič Propp**, který provedl již v roce 1928 systematický rozbor kouzelné ruské pohádky a je považován za zakladatele typologicko - strukturálního přístupu ve srovnávací folkloristice.²² **Tzvetan Todorov** si vytyčil

²¹ Anderson Harlene: Konverzace, jazyk a jejich možnosti. NC Publishing a.s. 2009, s.169

²² V „Morfologii pohádky“ uvedl 31 „funkcí“ jednajících postav (odchod, zákaz, narušení zákazu, škůdcovo vyzvídání atd.). Funkce vytvářejí přirozenou posloupnost, seskupují do dvojic (zákaz - porušení) a vytvářejí vlastní strukturu („jednotku míry“) pohádky.

za cíl dospět k obecné teorii narace. Snažil se o vytvoření modelu vyprávění, pojatého jako kontinuum řady mikrovyprávění. **Julien Algirdas Greimas** volil postup zcela jiný. Pátral po podstatě, kterou spatřuje v redukci významů obsahu díla na jeho významovou strukturu. Greimas redukoval vše na holou významovou strukturální kostru.

Každý text se neskrytě či skrytě vztahuje k jiným textům. Tuto skutečnost pojmenoval **Gérard Genette** textuální transcendencí. Všechna rozlišení, která strukturalista používá, jsou klasifikačními hledisky, podle nichž hledá difference. Jejich vzájemným porovnáním u souboru (korpusu) narací odhaluje strukturu, která stojí v pozadí. Sama klasifikační hlediska jsou tvořena analýzami narací, resp. jejich stavbou. Výsledkem analýzy je invariantní struktura. Strukturální analýza se soustřeďuje na vnější a vnitřní formy souborů, a odhlíží od individuálních konkrétních obsahů, které představuje jako naplnění variačních možností hlubinných struktur. Zaměřenost strukturální analýzy na formy (struktury) **vylučuje možnost tematizovat člověka jako subjekt**. Člověk je zde buď zapleten do sítí struktur, je jejich aktantem, anebo je předpokládán mimo strukturální rovinu, kde zůstává rovněž netematizován. Tematizován je naratee, modelový čtenář, což není skutečný čtenář, ale fiktivní obraz čtenáře vyplývající ze struktury díla, resp. tvořící její součást.

Postmoderna však přinesla obrát právě ke skutečnostem, od nichž strukturalisté jako Greimas nebo Genette abstrahovali. Výrazem postmoderního přístupu může být Teorie, speciální literární teoretický žánr, stojící rozkročen jednou nohou ve vědě a druhou v poezii. Je pokračováním vědecké metodologie a teorie vědy jinými prostředky, v oblasti proměnlivosti samého života, proměnlivosti významů, proměnlivosti stálých pravd, ve světě života chápaného jako Text, a každého textu chápaného jako život.

V postmoderním světě, kde byla zproblematizována a kde ztratila všeobecnou důvěru ona velká vyprávění o Pokroku, Pravdě, Racionalitě, Jednotě, Vědě a Věčných zákonech, takové věčné pravdy přinášely jen útisk. Namísto nich se zrodila spousta malých vyprávění (feminismus, queer teorie, rasová studia, postkoloniální studia, ale třeba i filosofie firmy).

V současném (postmoderním, nebo už post-postmoderním) světě je také dominující oblastí skutečnosti tvorba či konstrukce nových výtvorů člověka, mající charakter nové reality, která se uplatňuje na místo té původní a vytěsňuje ji (virtuální realita, webový hypertext, mediální hyperrealita). Také život člověka se stává stále více výtvořem. Otázka je, zda jeho vlastním, nebo výtvořem, který produkuje sama hyperrealita. K tomuto aspektu se vrátíme v další části.

Narace podle Teorie

Chceme-li zkoumat člověka s jeho privilegiem svobodného rozhodování, s jeho doširoka rozevírajícími se možnostmi různých horizontů, s jeho úmysly a vůlí, světy hodnot, idejí významů a smyslů, pak jednou z možných cest a to cestou podrobovanou dnes stále novým zkoumáním je cesta, kdy se zaměříme na lidské výtvoř, především na ty, které nám přímo i nepřímo vypovídají o lidských touhách a jejich naplňování. Tradičně šlo o oblast literatury se svou literární a kritickou teorií. Ta se nyní někdy píše bez přívlastku, jako **Teorie** a jako aplikovaná oblast jsou jí přiznána studia lidské kultury ve všech možných podobách, tedy **kulturální studia**.

Taková studia zpochybňují samozřejmé a nabízí nové pohledy a nové koncepty. Otevírají nové horizonty, vtahují čtenáře do nových kontextů. Nabízí analogie jednoho oboru pro obor jiný. Jsou kritická, proto spíše dekonstruuji, ukazují relativní podmíněnost věcí, jež máme za jednu dané, odhalují jejich meze a hranice. Umožňují nám lidské výtvoř, ale tím i sami sebe, spatřit v novém světle. Nepoužívají přímo vysvětlující (explanační) schémata, ale vedou nás k pochopení sebe a své situace z nových úhlů pohledu.

Co má pohled Teorie společného s námi a se světem vůbec?

Podle **Egona Bondyho** platí, že skutečnost sama není pevně svázána žádnými navždy platnými zákony ani zákonitostmi, ale celé univerzum samo má stejně jako jednotlivý lidský život charakter nepřetržitého **příběhu**.²³

O naraci a narativu

Základní konvencí příběhu je **hyperchráněný kooperativní přístup**. Znamená to, že účastníci komunikace spolupracují a vycházejí si vstříc, a že to, co jedna osoba říká druhé je důležité. Na základě toho recipient příběhu očekává, že to bude stát za to. Toto jeho očekávání bere autor v potaz a zařizuje se podle toho. Znamená to, že do příběhu vkládá nějaké náležitosti, které učiní příběh srozumitelným, zajímavým, překvapivým, rozšiřujícím

---

²³

Bondy Egon: Příběh o příběhu, DharmaGaia 2009

obzory, hrajícím na správnou strunu, podaným dramatickým způsobem apod. To vše jsou kvality, které příběh (vyprávění, naraci) činí odlišitelným od prostého popisu.

Ve vyprávění se objevují speciální **narativní tvrzení**, v nichž se dřívější událost popisuje z hlediska toho, jaký je výsledek. Tak se stane, že se dne toho a toho narodí velikán české hudby, nebo že jedna strana započne svůj vítězný boj apod.

To, co činí tuto příčinnou následnost od motivů, úmyslů a důvodů k činům a k jejich důsledkům či prostě k výsledkům, zajímavou, je **zvrát**, na němž může být založena **zápletka**. Samotný zvrát znamená navození nějakého očekávání a pak nečekaný přeskok do jiného, neočekávaného řešení, podobně jak to známe z anekdot. Jedinou strukturou, kterou musí příběh vždy zachovávat, jsou **vztahy udávání důvodu a výsledku, tolik důležité pro pochopení člověka a jeho jednání**.

Vyprávění (narace) je u nás přítomna od útlého dětského věku. Děti mají základní narativní schopnost. Dožadují se konce (pointy) vyprávění. Prostřednictvím příběhů se snaží pochopit události. Příběh je základní a univerzální vykládací a interpretační princip či postup a univerzální prostředek rozumění ostatním i sobě. Příběh je nejen o životě (z pohledu následného či předchůdného, děláme-li si plány), ale i přímo v něm (průběžně). V okamžiku jednání dojde ke spojení hrdinova vnímání jeho minulosti, přítomné situace i budoucích možností. Člověku je vlastní snaha zvládat životní situace a jejich komplikovanost tak, jako by to činil hrdina příběhu. Při lidském jednání se v mysli člověka neustále promítá toto vyprávění, tato sebeinterpretace. Vyprávění, utváření příběhu v naší mysli, jsou součástí motivů, úmyslů a důvodů našich činů. Člověk však může také žít v sebeklamě, nebo reinterpretovat následně svůj příběh, nebo dokonce žít několik různých interpretací (různých příběhů) podle toho, s kým nebo kde je sdílí. Příběhy jsou zároveň žité a zároveň konstruované.²⁴

Pokud vyprávění nemá vyprofilovaný některý z potřebných rysů, je úkolem komunikativního partnera, aby se pokusil vyprávění usměrnit vhodným způsobem tak, aby bylo požadavkům učiněno za dost. Příběhy legitimizují historicky nakupené události, dávají jim nějaký smysl. U některých příběhů je ideologie stavěna na odiv. Znamená to, že jako vysvětlující schéma určitých důvodů jednání aktérů se použije typologicky již zpracovaný motiv, zápletka, kauzální řetězec. Když někdo o sobě na začátku vyprávění prohlásí, že je moula, máme důvod interpretovat jednotlivé události v duchu tohoto moullovství, a nejen to, autor sám činí výběr a vyjádření těchto událostí v daném duchu. Na druhou stranu narace umožňuje rovněž rozbíjení takových schémat tím, že to opět nejdříve naznačí (ale všechno je jinak..., nebyl tak vzorný, jak vypadal..) a pak předpokládá, že interpretace dále uvedených skutečností se ponese v naznačeném duchu. Je paradoxem, ale zároveň velkou výhodou literatury i každé narace, že umožňuje obojí, jak postupovat podle očekávaných vzorů, tak i tyto vzory překračovat a vytvářet vzory nové.

²⁴

K tomu viz Fay, B. Současná filosofie sociálních věd, Slon, Praha 2002, kap. č. 9

Také lékař, zařadí-li si někoho do nějaké škatulky, má tendenci ho nadále interpretovat a reagovat na něj, jako by skutečně takovým byl, a nebyl už nikdy nikým jiným. A tak z unikátního lidského příběhu zbydou obvyklé stesky.

Smysl a významy v příběhu

V příbězích se neustále pokoušíme dát smysl světu a také sami sobě. Děláme to už od dob, kdy vznikly první mýty. Smysl příběhu není dán přímo v realitě, na níž je odkazováno, ale je vždy dán až v reflexi. Pokud reflexe je součástí reality, na níž příběh odkazuje, pak existuje dvojí reflexe. Jedna věc je jaký smysl aktér příběhu dává tomu, co žije přímo v průběhu těchto událostí, nebo přesněji řečeno v prolukách, zastaveních kdy se nad svým životem zamýšlí, a jiná věc je smysl, který mu dává, když jej jako příběh vypravuje. Tyto smysly se nemusí rovnat. Už proto ne, že smysl je otevřený a lze jej vždy nazřít z nového hlediska a přehodnotit.

Pravda, která se odkrývá v průběhu vyprávění, tato neustále přepisovaná a transformovaná pravda vypovídá o tom, jakým způsobem se její autor vidí, a vidí se takový jaký má být. Je to svým způsobem pokus nejen o vylepšování se v očích druhých, ale pokus o první krok ke skutečnému zlepšování se. Je to pokus o ctnost. Je to pravda mnohé odhalující avšak svou povahu naopak zahalující, je to narativní pravda.

Významem narace je její potenciál působit na toho, komu se příběh vypráví (nebo i kdo si jej vypráví), recipienta. Smysl příběhu je tedy ten, o němž předpokládáme, že jej posluchač zrekonstruuje na základě našeho vyprávění. Svým vyprávěním posluchači nabízíme, podbízíme, vnucujeme jisté čtení našeho příběhu. Je věcí další komunikace, zda se posluchač s tímto vnuceným výkladem ztotožní, nebo ne, a zda si to nechá pro sebe, nebo ne, zda bude nesouhlasit hned v průběhu vyprávění, nebo až bude po něm.

Posluchač přistupuje k vyprávění s nějakým očekáváním. Příběh je interpretován jako odpověď na otázky nastolené tímto očekáváním. Významy vyprávění jsou různé. Na úrovni příběhu jako celku můžeme rozlišit:

- významy intencionální, neboli jaké úmysly autor vkládá v uvedení právě těchto skutečností právě v této podobě a skladbě, co autor míní,

- významy příslušející vlastnímu textu (ty odkrývá například tzv. uzavřené čtení, při němž se přísně držíme pouze textu) a

- významy pragmatické (uvažovaný a skutečný dopad na posluchače)
- významy hermeneutické, příslušející posluchačovi a jím použitým prostředkům čtení.

Uvedené rozlišení je pouze pomocné, ve skutečnosti se setkáváme s konglomerátem, v němž jsou obsaženy všechny tyto typy významů jako různé roviny či řezy. Významy jsou čímsi komplexním a chceme-li se v nich vyznat, musíme je rozplést podle různých kontextů.

Významy jsou dány kontexty, samy kontexty jsou však nekonečné a bez hranic. Vždy se mohou objevit nové kontexty podle oborů myšlení a činností, nebo podle horizontů možností, které se nám otvírají k jejich prozkoumání, použití, tvorbě, cestě daným směrem. A rovněž každý kontext je neohraničený, neboť nikde nikdy není dáno, že nemůže přijít další interpretace v daném kontextu, která jej dále rozšíří. Užití kontextu znamená totiž jeho prohloubení, jeho posunutí dál, jeho obohacení.

Zřejmě nejobecnější pohled skýtá kombinace hermeneutických přístupů s významy, které nese přímo text sám (4 a 2). V hermeneutice se někdy rozlišují dva směry či obory, jednak hermeneutika rekonstruktivní při níž naše interpretace je shodná či navazuje nebo je slučitelná s evidentními či přiznanými úmysly tvůrce (1) a hermeneutika podezření (2), při níž autora načapáme na hruškách a v jeho textu odhalíme skryté záměry, kterých si sám autor nemusí být vědom, nebo není ochoten je přiznat. Často jde o zdroje motivů politické, sexuální apod.

Na text se můžeme dívat jako na kteroukoli jinou skutečnost, která je předmětem nějakého oborového či mezioborového bádání, a z druhé strany viděno, za text můžeme považovat nejen něco písemně fixovaného, ale i skutečnosti které fixovány dosud nejsou.

Znakovost rozumění, všudypřítomná a nekonečná interpretace

Nejen vyprávění je příběh, sám náš žitý život je příběh, a podle Bondyho dokonce celé universum je příběh událostí (eventů), které jsou zároveň fakty (čímsi objektivně daným) a zároveň i akty (čímsi vnímaným z pozice subjektu a jeho směřování, intencí). Zároveň celý náš život (a dost možná celé universum) je utkán ze samých interpretací. Lékař i pacient nedělají od rána do večera, od narození do smrti nic jiného, než že neustále něco nějak interpretují. K pochopení tohoto radikálního pohledu uvedeme nyní **Peirceho** pojetí znaku.

Známější je pojetí znaku de Saussura, spjaté s filosofickým strukturalismem. Znak tu má jen dvě komponenty: označující a označované. Poznali jsme také trojúhelník interpretace, kde vedle označujícího (znaku) bylo označované rozděleno na dvě odlišné části: věc, na kterou znak odkazuje (význam) a myšlenka nebo pojem (smysl). Peirceho pojetí vychází z amerického pragmatismu a má také tři členy jako trojúhelník reprezentace. Je však oproti předchozím dvěma dynamické a zachycuje tak dynamiku myšlení a reagování na jakékoliv podněty, které jsou v tomto případě vždy viděné jako znaky. Prvním členem Peircova pojetí je representant (nosič znaku, vlastní znak v jeho materiální podobě). Například ušmudlaná výloha se žlutou košilí. Proces dynamické proměny (semioze) se podle Peirce odehrává uvnitř lidské mysli. Působení znaku na mysl je tedy na první pohled ztotožnitelný s vnímáním znaku našimi smysly (košile), k nimž přistupují vzory našeho rozumu, které tyto vjemy modifikují, a dále to, čemu můžeme říkat parametry proměny toho, co do mysli skrze smysly a vnitřní vzory vstoupilo (parametrů může být hodně, například různé znalosti: na žlutou se chytá hmyz, nebo hodnoty: nemusím kupovat předražené věci, city: žlutá se mi líbí nebo obrazy sebe sama: jsem fešák!)

Representant (vlastní znak) je nějak rozpoznáván, identifikován, interpretován. Obsahu, který takto naše mysl identifikuje a danému representantu přisuzuje, říká Peirce objekt (tím je například jen ona hezká žlutá košile – tady lze ještě objekt připodobnit k věc i (významu) v trojúhelníku reprezentace. Je to to, na co je napřímena naše pozornost. Je to to, co naše mysl vypichuje jako podstatné, jako podstatný obsah sdělení, který nám vlastní znak přináší. Tento princip již známe z vyprávění o jazyku. Jazyk a myšlení mají mnoho společného, někdy se proto hovoří o mentálštině (mentalese) jako o jazyku myšlení. Obráceně vzato, má se za to, že podstata myšlení je jazyková, respektive diskursivní, respektive narativní, a proto také znaková.

Třetím pólem dynamiky znaku, tedy semiozy, je interpretant. Nejde o osobu (interpreta), jde o název vztahující se k činnosti mysli a k další reakcím člověka (pocení, zúžení zorniček, útek atd.). Pro zjednodušení můžeme také hovořit přímo o interpretaci. Znak je tedy proces, při němž vlastní znak odkazuje k nějakému námi vybranému objektu a jehož výsledkem je interpretace jako výsledek tohoto procesu. Výsledná interpretace se však stává novým znakem, který opět podléhá dalším a dalším interpretacím, a takto donekonečna (semioze ad infinitum), kdy se například od košile dostaneme ke kalhotám, po té ke společenskému oděvu a dále k návštěvě divadla atd.), Interpretace (interpretant) zahrnuje několik rovin.

- První interpretace nastává, když transformujeme původní objekt, neboli upřesňujeme, o čem to je. To dělá každý lékař i každý pacient, když má popsat příznaky nemoci. Novou podobu objektu ztotožníme s onou původní, předpokládanou. Jinými slovy, máme za to, že znak odkazuje k takovému objektu a tak, jak si jej jako výsledek interpretace představujeme. Lékař například popis příznaků pacienta interpretuje již ve svých odborných termínech. Tato představa se pak stává novým znakem, nebo součástí nového znaku. Tuto interpretaci provádíme vždy. Upřesňujeme jí náš svět. Lékař upřesňuje známé informace o chorobě pacienta.

- Druhá interpretace se týká naší celkové odezvy. Tu můžeme chápat behaviorálně, tedy jako akt konání či našeho chování, včetně našich fyziologických reakcí odkazujících k nějaké emoci, akt, který na základě podnětu (vlastního znaku) provedeme. Může to být i jazykové chování, tedy např. nějaká věta, celý proslav, gesta. Lékař například zajásá, když si je jist, že přišel na snadnou diagnózu, nebo se zachmuří, nebo se začne tvářit znechuceně nebo rozpačitě. Tato reakce se opět stává novým znakem, nebo součástí (složeného) znaku. Pacient vidí, jak lékař reaguje. Tuto interpretaci také provádíme vždy. Zasahujeme jí svých chováním (například zasmušilou tvář) do našeho světa a přijímáme odezvy tohoto nového znaku.

- Třetí interpretace se týká rozšíření původního vlastního znaku a můžeme ji (a nemusíme) provést v myšlenkové operaci reflexe (pohlédnutí na vlastní myšlení). Zamyslíme-li se nad tím, co jsme učinili, jsme schopni zpětně uvést důvody tohoto našeho činu, neboli zpětně určit onen složený vlastní znak, který právě takovouto odezvu vyvolal. Provádíme to tak, že původní vlastní znak, de facto text uvádíme do okolí textu, neboli do příslušných kontextů. Zde se naše parametry interpretace tzn. vědomosti, zkušenosti, city, úmysly atd., tedy vlastně vše, co tvoří obsah našeho já objevují jako různé oblasti (kontexty) do nichž zasazujeme náš znak (text), a de facto rozšiřujeme původní znak o tyto jeho vybrané kontexty, takže to, co vyvolalo jeho odezvu, náš čin, není původní znak sám, ale složený, značně strukturovaný znak, rozšířený o vybrané kontexty, v nichž lze spatřovat důvody naší reakce. Výběr kontextu a jejich hierarchizace je přitom nutná. Neprovedeme-li výběr nebo nesestavíme-li hierarchii kontextů (tedy motivů a důvodů, včetně posouzení naší schopnosti daným způsobem reagovat), dostáváme se do pozice Buridanova osla, jenž se nedovedl rozhodnout mezi dvěma kupkami sena, až pošel hladu. Znakem je to, co způsobilo náš duševní stav (veselost, ale nejistotu) a naše úmysly a činy (chystáme se pacienta poslat na další vyšetření). Už je tady složený znak: Uvědomujeme si, že vidíme stav pacienta jako vážný, a že nám svitne podezření na nějakou těžkou nemoc., Do původního znaku nyní zahrnujeme všechny jeho kontexty, které sehrály svou roli pro akt, tedy pro interpretaci č. 2.

- Čtvrtá interpretace se rovněž provádí v reflexi. Svě zamyšlení prodloužíme od nově konstituovaného složeného (a složitého), o kontexty rozšířeného znaku k objektu. Původní objekt jsme při první interpretaci proměnili a ztotožnili ho s objektem původního znaku. Nyní se nám znak také proměnil, to znamená, že proměněný objekt ztotožňujeme nikoliv již s původním objektem, ale s objektem rozšířeného znaku. Uvědomujeme si, že vidíme stav pacienta jako vážný, a protože nám svitne podezření na nějakou těžkou nemoc, je to důvodem, proč jsme nasadili vážnou tvář. V této interpretaci provádíme zpětné vyhodnocování motivů našeho rozhodování.

Dokud šlo o automatickou odezvu (interpretace č. 2), nemuseli jsme se zamýšlet, neprováděli jsme reflexi. Pro vědomé rozhodování naopak reflexi potřebujeme. Vyhodnotíme nejdříve vše, co hraje nějakou roli (interpretace č. 3) a poté co se skutečně rozhodneme,

vyhodnocujeme zároveň i to, proč jsme dali více na jedny argumenty a potlačili druhé (interpretace č. 4).

Uvedené schéma nekonečné semióze postihuje pochody naší mysli, ale zároveň může tvořit i základní pletivo příběhu. I když stavba příběhu, žánr a styl jsou dány diskursivně, tzn., že jsou člověku svým způsobem vnuceny jako zaužívané struktury, s nimiž jsou všichni srozuměni a jež mají za přirozené, přesto vypravěči tyto struktury umožňují naplnit je obsahem, v němž bude ztvárněno to, co hrdina prožívá, všechny jeho pohnutky, pocity, nápady, důvody jeho činů apod. Bude-li o sobě vyprávět pacient svým bližním, bude on tím hrdinou. Bude-li o tomtéž případu referovat lékař svým kolegům, bude zase hrdinou on. Problémem pro vypravěče však může být tvarování těchto pohnutek a pocitů. Jak podat neurčitý pocit, který se často vyskytuje ještě na jakési předjazykové úrovni. Jde vlastně o problémy překladů pocitů do jazyka myšlení (mentálština, mentalese) a poté do jazyka obecného. Jazykové vyjádření je svázáno jazykovými strukturami a také v mentálštině se zřejmě vyskytují obvyklé figury, do nichž jsou sváděny (kanalizovány) pohnutky a pocity. Vyjádření lze usměrnit vhodnými otázkami a podpořit tak sebereflexi. Vyjdeme-li z výše uvedeného schématu nekonečné semióze, pak půjde především o otázky typu:

- Co tam na místě v daný moment bylo? Co jsem viděl, slyšel, cítil? Čeho jsem si ještě povšiml? Jaké to bylo, popíši to. (složené znaky, resp. representanty)
- Co tam na mne zapůsobilo nejvíc, co mne zarazilo, co se mi líbilo/nelíbilo? Co mně proběhlo hlavou? Co mně utkvělo v paměti? Jak jsem si připadal? O čem to bylo? (objekty)
- Jak jsem situaci vyhodnotil? Jak bych to označil, pojmenoval? V čem byl problém? V čem byla rizika? Jaké byly vyhlídky? (interpretace 1)
- Co jsem pocítil? Jak jsem zareagoval? Co jsem chtěl udělat a co jsem udělal? K čemu mne to nutkalo? (interpretace 2)
- Když jsem se nad tím zamyslel, co vše jsem bral v potaz? Z jakých pohledů jsem o tom přemýšlel? Jaké souvislosti jsem hledal a našel/nenašel? Jaké jsou ještě možné další souvislosti (kontext)? Které jsem opominul? (interpretace 3)
- Jaké jsou důvody, že jsem takto rozhodl, že jsem něco udělal/neudělal nic? Jaké to může mít následky? Jaký bude výsledek? Proč se to podaří/nepodaří? (interpretace 4)

Takto formulované otázky jsou cíleny na můj příběh a můj podíl na událostech. Obdobně lze otázky přeformulovat směrem na jinou osobu (Co asi na něj zapůsobilo? Jak se asi cítil? Co udělal? atd.) Z mých odpovědí, týkajících se mne a z mých odpovědí týkajících se jeho (nebo

tebe) lze uplést příběh plný zvratů. Zvraty se týkají opět toho, jak daná událost působila, jak byla vyhodnocena, jaké plány posílila nebo zkřížila a jaké byly reakce.

Na Peircovo schéma ještě navážeme v kapitole o hledání smyslu života, kde si ukážeme jakým způsobem na uvedené interpretace mohou navázat hermeneutické interpretace které provádí badatel, výzkumník, lékař či terapeut (interpretace v odborném jazyce) a jak probíhá klouzání odborné mluvy do mluvy klienta, a že toto klouzání mluvy nestačí, že je nutné, aby klouzal sám partner.

6. O nejistotách

Nejistoty jsou jistotou!

Současná doba je stále složitější a plná nástrah. Proto i medicína je stále komplikovanější a mnohdy rizikovější. Mluví-li se o postmoderní době, zdůrazňuje se pluralita a relativita. Každý ale potřebujeme nějaké jistoty, o něco se opřít. Nejistotu pociťujeme v mnoha podobách. Když došlo v USA k tzv. black-outu, neboli vypnutí elektrického proudu a zkolabování všech systémů, které jsou na elektrickém proudu závislé, nejčastějším komentářem bylo: zavládl chaos! Přitom je jasné, že nešlo o žádnou relativitu poznání, ale o tvrdý, „hmatatelný“ fakt výpadku proudu, o cosi podobného přírodní katastrofě.

Jak je to vlastně s nejistotami a chaosem v tomto komplikovaném světě, jak je to s nejistotami a chaosem v medicíně? Je třeba si uvědomit následující. 1) Příroda je živel! 2) Společnost jako celek (a dnes už v globálních souvislostech) je živel! 3) Lidské poznávání a vědění jako celek je živel!

Přestože jde o živelný pohyb ve všech třech uvedených sférách, vždycky můžeme něco ovlivnit. Můžeme voperovat nové srdce nebo vykácet prales, můžeme zřídit nové úřady nebo komise, můžeme výsledky vědy odměňovat různými cenami, nebo naopak udělovat bludné balvany za „pavědu“. A přesto nás vždycky může překvapit něco, s čím jsme nepočítali. 1) Tsunami smete Fukušimu. 2) Dosud prosperující stát vyhlásí bankrot. 3) Dosud renomovaný vědec dosáhne „osvícení“ a začne psát knížky, ve kterých přesvědčuje o existenci Boha.

Jde o tři různé, ale propojené oblasti. 1) První bychom mohli nazvat **přírodně ontologickou**, jde o to, co běžně označujeme jako přírodu, včetně té přetvořené člověkem, tedy zahrnující města, dálnice, i ten elektrický proud. A také různé nemocnice se svými přístroji a se savci, kteří se pohybují okolo nich, kterým říkáme zdravotníci nebo pacienti. 2) Druhou sférou jsou **společenské instituce**, které nejsou už tak hmatatelné, neboť jak víme, například vláda není ani budova na pražském nábřeží, ani ministři v čele s premiérem, ale společenská

instituce plnící určité společenské funkce. Nesnadněji si pak představujeme třeba českou ekonomiku, nebo zákonem garantovanou lékařskou péči, nebo třeba zásadu lege artis. 3) Třetí sférou je **poznávání** a právě prostřednictvím této třetí sféry pozorujeme, hodnotíme, prognózuujeme a rozhodujeme se pro další postupy ve všech třech uvedených sférách.

Každá z uvedených tří oblastí je složitá a stále složitější. Každá z nich představuje rostoucí „komplexitu“, což je jiné slovo pro složitost z hlediska popisu propojených systémů. Rostoucí komplexita znamená rostoucí riziko, tedy možnost selhání. Lékař i pacient hledají oporu v řádu přírodně-ontologickém (péče o zdraví, prevence, léčení - avšak organismus se přesto může hroutit), v řádu institucionálním (ten také často kolabuje) i v řádu poznání, kdy si člověk vybere to, co se mu, jak věří, bude hodit a ostatní třeba hodí přes hlavu.

Chaos, o kterém teď přemýšlíme, tkví ve ztrátě podmínek nějakého řádu, v nekontrolované ztrátě části komplexity. Když je v Praze výpadek metra na jedné trase, znamená to výpadek složitosti dopravní sítě metra. Místo tří funkčních linek jsou rázem funkční jenom dvě. Chaos může být v rámci samoorganizujících a samoregulačních procesů potlačen. Místo metra začne jezdit náhradní autobusová linka. Neobejde se to bez „zmatku“, kdy se lidé pátrají po informacích, rozhodují se, zda vyčkat, zvolit náhradní autobusovou linku, nebo třeba úplně jiný způsob dopravy. Zvol-li náhradní autobus, musí nejdřív najít, odkud vyjíždí a také zvládnout ty davy ostatních lidí, které se tu už tlačí a nepřijít k úhoně. Přitom je takové nouzové opatření v případě výpadku metra ze strany dopravních podniků připraveno. V životě se však setkáváme se situacemi, na které se nelze předem tak dobře připravit, se situacemi výpadků mnohem rozsáhlejších složitostí. Buď se podaří obnovit původní stav, nebo častěji tyto vyrovnávající reakce mohou vést k hlubší přestavbě řádu. Stane se i to, že naopak zachvátí nekontrolovaně další vrstvy komplexity. Čím je komplexita větší, tím mohou být i její výpadky hlubší. Výpadek proudu například může způsobit ekonomický výpadek, výpadek dalších bezpečnostních systémů, výpadek dobrých mezilidských vztahů, výpadek sociálních funkcí, ale i výpadek biologických funkcí a celkový zánik systému nebo subsystému. To všechno se může odehrát i v systému medicíny a lékařské péče. To všechno se může odehrávat také v komplexitě zvané člověk, a pak jde o jeho zdraví.

Podobně také ve sféře lidských institucí může docházet k výpadkům komplexity, způsobeným například přílišným přerůstáním stanovovaných pravidel, zákonů, ustanovení, programů, výkazů, povinností nad úroveň faktického zvládnutí jejich dodržování.

A konečně podobné příklady si umíme představit i pro vznik chaosu ve sféře poznávání. Ke ztrátě komplexity dochází při tak zvaných vědeckých revolucích, nebo při všech druzích „vymývání mozků“, ale také u organického poškození mozku a k chaosu v poznávací sféře vedou také mediální tlaky. Oproti tomu tolik často zatracovaná postmoderní pluralita a mnohost názorů, poznatků a přístupů není v pravém smyslu chaosem. Můžeme ji buď ignorovat, nebo se pokusit rozdílné názory či přístupy skloubit, převést na společného jmenovatele, vzájemně vymezit sféry působnosti a podobně.

Nedělejme si iluzi, že poznání bude jednou dovršené. Zatím máme z historie tu zkušenost, že všechny naše představy, byť zaobalené věděním nejserióznějšího kalibru byly vždy

překonány nově se zrodilšími skutečnostmi, na nichž jsme se většinou sami podíleli. Vše se mění, všude roste složitost.

Uvedli jsme si, že pojem **chaosu** je spjat s trojím druhem rostoucí **komplexity**. Nyní přistoupíme k dalším druhům nejistoty, a ty se budou týkat už jen té třetí sféry, tedy sféry poznání. Jde například o **neurčitost poznání**, neurčitost předpovědi všeho, co se týká lidí. Vyplývá z jejich svobodné vůle, která snad podle slov astrofyzika Grygara v televizním rozhovoru, může souviset i s neurčitostí na úrovni kvantové mechaniky.

Vedle chaosu a neurčitosti je další nepříjemnou skutečností **nepřesnost**. Ta se váže k měření, kvantifikaci, k problematice kritérií, kterými oddělíme jednu skutečnost od druhé, tedy k třídění a zařazování do tříd a také k subjektivnímu pojmání hranic mezi sousedními kategoriemi, pojmy, hodnotami.

Konečně tu máme i **vágnost**, která má co dělat právě s posledním uvedeným případem třídění, ale váže se spíše k vyjadřování jeho výsledku. Zde je parketa matematikova a jeho fuzzy množiny a fuzzy logika, jimiž se na základě pravděpodobnosti, týkající se hromadných jevů dá odhadnout s určitou mírou přesnosti a naopak s určitou chybou či nejistotou, výsledek, jímž snižujeme riziko selhání, chyby či kolapsu.

Avšak **dvě rány boží**, dvě čáry přes rozpočet těm, kteří tyto nepřesnosti vydávají za jistoty, jsou: 1) člověk se svými důvody, proč udělá to či ono oproti běžnému očekávání, 2) společnost, resp. společenská fakta, která představují objektivně se vyskytující tlaky, jež neumíme zcela předpovědět, neboť v nich opět hraje roli člověk se svými mnoha důvody, včetně iracionálního rozhodování a různého davového chování. Matematik může zvládnout procentickou pravděpodobnost, ale to ještě na určité hladině pravděpodobnosti. Jedinec si však umí postavit hlavu.

Proti nejistotě jistotu změny.

Jedinou jistotou je: všechno bude jinak. Změní se i nejistoty. Existuje nějaký recept jak z toho všeho ven? Můžeme se opřít o **intuici**? Jde vlastně, jak si ukážeme později, o uvědomělé ponechání působení našich přirozených instinktů. Ano, musíme dělat, a také děláme to, co už dávno umíme, co tkví v naší přirozenosti, na co máme (pokud jsme jej ovšem neotupili) jistý „čich“.

Vedle těchto instinktivních působení však na úrovni rozumu používáme hojně **indukci**, o které jsme již několikrát mluvili. Indukce je zevšeobecnění. Několikrát pozorujeme tutéž situaci s tímtež výsledkem a hned z toho děláme závěr, že to tak bude vždycky.

Připomeňme, že z vědeckého hlediska má indukce vždy charakter předpokladu, neboli hypotézy. Nikdy z ní nemůžeme činit zákon. K zákonům se dobíráme mnohem složitějšími cestami, a podle některých hlasů ani základní přírodní zákony nemusí být neměnné. Jediná přesnější indukce je statistická indukce, kde závěry učiněné na nějakém vzorku rozšiřujeme na závěry celku, neboli základního souboru, ovšem s vědomím určité pravděpodobnosti a chyby. Umožňuje nám to statistická pravděpodobnost, vyskytující se u hromadných jevů. S úsudky typu indukcí tedy musíme postupovat obezřetně, nikdy je nebrat za bernou minci s konečnou platností. Vždycky je co prověřovat a ověřovat.

Indukci je velmi blízká **abdukce**. Troufáme si tvrdit, že je dokonce nejběžnějším logickým postupem, který používáme snad nejčastěji, a přitom o tom ani nevíme. Při indukci vyvozujeme z konečného množství případů „zákon“ (respektive jen jeho hypotetickou podobu, jak jsme si právě řekli), který nám má ukázat, že jde o jev obecný, o jev, který nastane vždy, nebo alespoň s určitou pravděpodobností. Oproti tomu abdukce je takovým logickým pochodem, kdy pro různé skutečnosti, různé údaje či data, která se nám zprvu zdají jako spolu nesouvisející, najdeme určité vysvětlení. Nejbanálnějším případem je určení diagnózy. Od indukce se však abdukce liší tím, že toto vysvětlení nemusí být jediné. Může existovat třeba i několik nebo vícero vysvětlení jiných. K tomu, abychom dosáhli přiměřenou jistotu, musíme daný případ prověřovat. Nejčastěji používáme **dedukci**, další formu usuzování. Při ní vyvodíme logické důsledky z hypotézy, ke které jsme dospěli abduktivně, a tyto důsledky jako určité prognózy testujeme, porovnáváme se skutečností. Tak to aspoň má chodit v ideálním případě. Ve skutečnosti nemusíme mít k takovému experimentování prostor a jednat musíme okamžitě, tedy intuitivně, na základě dosavadních zkušeností, tedy vlastně za použití indukce.

Není syntéza jako syntéza.

Jak je to s analýzou a syntézou, které jsou také často uváděny jako základní myšlenkové pochody? Analýza je zaměřena na rozklad složitého problému na problémy dílčí nebo elementárnější a následuje ji řešení těchto nově viděných problémů. Například při logické analýze se snažíme převést situaci na takovou úroveň, která nám umožní formulovat logicky přesně a závazně jádro problematiky tak, abychom na tomto logickém tvaru mohli uplatnit dedukci. Dedukcí postupujeme k vyvození závěrů a tyto závěry nám slouží jako hypotézy, které máme dále ověřovat. Proto se také mluví o hypoteticko-deduktivním postupu. Analýzu tedy provádíme vždy již z nějakého úhlu pohledu, za nějakým účelem. V případě formálně logické analýzy známe „jazyk“, do kterého problém máme přeložit (je to jazyk logiky), známe pravidla vyvozování, a také víme, proč chceme uplatnit právě tento typ logické analýzy. V případě, že nepoužijeme „překlad“ do formálně logického jazyka, neznamená to vůbec, že bychom neměli ctít logická pravidla usuzování. Naopak, logika tvoří vždy jádro jakékoliv úvahy či úsudku a často se v ní chybuje, protože ji často máme za věc samozřejmou a blíže ji nezkoumáme. Tak například M. Disman ve své učebnici „Jak se vyrábí sociologická znalost“ upozorňuje na následující „zkreslení“, která jsou způsobena právě oslabením

logického základu úvah v případě, kdy jej blíže nezkoumáme a důvěřujeme příliš tomu, že tak jak jsem dosud uvažoval vždycky, tak je to správně.

Při nepravé korelaci například usuzujeme na nějaký vztah mezi dvěma skutečnostmi, ale ve skutečnosti jde o ovlivnění obou nějakou skutečností třetí. Při chybném úsudku, který se týká vývojové sekvence, odhalíme sice příčinu jevu, ale opomeneme to, že i tato příčina je způsobena příčinou primárnější a důležitější pro řešení případu. Při jiném typu chybného usuzování naopak přeskakujeme střední člen úvahy a z řetězce příčin bereme v úvahu jen začátek a konec. Jiný chybný případ se týká opomenutí dvojí příčiny.

Obecně má platit zásada, že analýza má logickou hodnotu tehdy, kdy dva lidé dospějí nezávislou úvahou k témuž konečnému výsledku. Z toho je zřejmé, jak velké pole působnosti často přenecháváme úvahám, které s tímto standardním logickým jádrem mají málo společného. A tady je třeba upozornit na dva druhy odchylek. Jednak může jít o chybné úsudky, a jednak může být neshodnost výsledku dána složitostí případu, který lze jen těžko převést na jednoznačnou logickou strukturu, kde lze uplatnit dedukci. Jak jsme již poznali, nejběžnějším postupem je abdukce a indukce, nejběžnějšími závěry jsou „pouhé“ hypotézy. Logická dedukce se však nezabývá pravdivostí nebo pravděpodobností platnosti výroku, nýbrž dedukuje z jedné tvrzení jiná tvrzení za předpokladu jejich platnosti. Z toho vyplývá důležitost uplatnění mnoha dílčích hypoteticko-deduktivních postupů pro každou z objevených hypotéz a kombinací různých hypotéz.

To, čemu říkáme syntéza je vždy více či méně jen dílčí syntézou. Vždy záleží na dílčím úhlu pohledu analýzy, kterou jsme uplatnili. Každý závěr, ke kterému jsme dospěli hypoteticko-deduktivním způsobem je takovou „malou“ syntézou. Každý pokus o vyvození závěru z dílčích závěrů je pokusem a „větší“ syntézou. Pokud neumíme prokázat, která z variant hypotéz platí, je i syntéza omezena na hypotetické celkové závěry. Pokud prokážeme nějakou hypotézu za potvrzenou, slouží nám jako nástroj k tomu, abychom se dostali dál. Syntéza je proto vždy buď „chudá“, drží se jen toho, co bylo jednoznačně prokázáno, nebo naopak může být „bohatá“, kdy pracuje více s hypotetičností svých závěrů a dává tak podněty k další vědecké práci. Jiným případem je ovšem celostní „konsilientní“ syntéza syntéz, o které si povíme později. Na tomto místě ukončíme naše úvahy tím, že syntézy, ke kterým naše poznání dospívá, obsahují vždy řadu nejistot, vždy řadu předpokladů známých i neznámých. Vyrovnat se s těmito nejistotami lze buď intuitivně (zásada opatrnosti), nebo formalizovanými způsoby (analýzami rizik a řízením rizik). V praxi je nutno uplatňovat v rozumné míře způsoby oba.

Důvěřovat si

(Intuice je grunt i špunt běžného i vědeckého poznávání.)

Roli intuice v poznání se věnoval francouzský filosof H. Bergson. Podle něj představuje intuice základ, na němž je teprve možné vytvářet jakékoliv poznání, zvláště to vědecké. Je úzce spjata s postupy analýzy a syntézy. Doslova je jakoby obaluje. Jak víme, při analýze jde o to nějak rozložit celek předmětu našeho poznávání či problém, na který narazíme, prozkoumat jednotlivé části, a při syntéze opět složit tyto kousky do jednoho celkového obrazu. Intuice nám přitom říká, co máme analyzovat, kdy a jak, jaké další postupy použít, jaká kritéria vzít v úvahu, jaké cíle a záměry přitom sledovat. Intuice je neodlučitelně spjata s naším předběžným rozuměním věci, neboli předrozuměním, jak také v hermeneutice, neboli učení o rozumění, říkáme. Náš život je impregnován dohady a domněnkami a vědecká práce je impregnována hypotézami, teoriemi a vůdčími idejemi. Má to co dělat s tradicemi, zvyklostmi, libůstkami, stereotypy a návyky, s dosavadními přístupy a postupy řešení problémů a přistupování k věcem, a s celkovým paradigmatem doby (celkovým náhledem a sdílenými vzory rozumění, chápání, výkladu či postupu), tedy s tím, co se označuje jako založené na současné vědě, ale nyní už také s tím, co je chápáno, že existuje v postmoderních podmínkách. Dogmatici ovšem tu postmoderní část současného paradigmatu neuznávají, mají ji často za falešnou ideologii, aniž by si uvědomili, že oni také ať chtějí nebo nechtějí, žijí svůj život v téže celkové atmosféře jako ostatní.

Další prostor intuice nachází po té, co na základě analýzy máme dojít k nějakému závěru. Syntéza je sklad. Ale jak ho provést? Ten, kdo bude chtít uplatnit pouze dedukci a opírat se jen o to, co je bráno za přísně vědecké, dobere se pouze k tzv. analytickým pravdám. Ty vyplývají nutně z předpokladů (premis), ale de facto nepřinášejí nic nového. Často tyto postupy mnozí exaktní vědci používají, ale všimněte si, že i oni s nimi jen tak jednoduše nevystačí. Kromě dedukce, jak jsme již dříve uvedli, vždy používáme a mnozí z nás v převažující míře, abdukci a indukci. Ty nám přinášejí nové závěry, ale zato nikdy se 100% jistotou. Většinou neumíme změřit tuto nejistotu a nepomůže nám ani statistika se svou statistickou indukci a úvahami na jaké hladině pravděpodobnosti se pohybujeme. Přesná vědecká práce s matematikou, dedukcemi a počty pravděpodobnosti tvoří vždy jen určité, byť tvrdé jádro vědeckého poznání, které je vždy obaleno mnohem méně exaktní oblastí abdukci, indukci, domněnek, hypotéz, všelijakých dalších neproověřených a dosud nevyzkoušených nápadů. A tady se neobejdeme bez intuice, neboť ona nám tyto abdukce, indukce, domněnky, hypotézy a nápady zprostředkovává. Ostatně intuice je podle Bergsona pro člověka totéž, co pro živočicha instinkt. A jak víme, instinkty fungují, i když nevíme jak. Intuice jsou uvědomované instinkty člověka, který oproti jiným živočichům žije ve světě zprostředkovaném strukturami umožňujícími vratné operace. Takovými strukturami jsou například jazyk, čísla či abstraktní vztahy a obrazy, zkrátka jazykové, matematické a logické struktury.

Medicinmane bubnuj!

Ještě než medicinman začne bubnovat a lékař léčit, ví už jak na to. Mezi medicinmanovo předrozumění patří to, co se dosud naučil, do čeho všeho byl zasvěcen, co praktikoval až dosud a také jakou představu má, o tom, jak to bude dělat teď. Teprve pak začne medicinman bubnovat. Někdo začne bubnovat, aniž by měl jakoukoliv předchozí představu, ale jednak si to jen tak myslí, ve skutečnosti už například viděl, jak jiní lidé bubnují, a hlavně, takový bubeník se nestane jen proto, že bubnuje medicinmanem. Zdravotník, ještě než přistoupí ke své práci, také oplývá různými principy a pravidly, jimiž se často řídí, aniž o tom ví. Takové vědění nazval teoretik vědy Polányi vědění tacitním, neboli skrytým. Polányi doporučoval, abychom se proto více učili tak, že věci odkoukáme od mistrů, kteří to umějí lépe než my, než jen z knížek, nebo v naší době třeba z internetu.

Tam všude jsou vědění složená ze slov, případně matematických symbolů a obrazů, tedy struktury s vratnými operacemi. Jenomže my se potřebujeme naučit, jak se tyto operace provádějí tak, aby nesli nějaké ovoce. Tedy jak se od vratných struktur dostat k těm nevratným, rozloženým v čase, jimž také říkáme diachronní.

Samotný postup, je-li zapsán jako sdělení na papíře nebo v nějaké elektronické podobě, je vždy v čase se odehrávající, nezvratný postup, který jsme se pokusili zvěčnit tím, že jsme jej zapsali, a celý ho od tohoto okamžiku budeme považovat za takovou jednotku, kterou lze manipulovat, provádět s ní operace, například ji uvádět v nějakém výčtu postupů, nebo ji různě doplňovat a podobně. Pokusili jsme se cosi živého, probíhajícího v čase „zmrtnit“ a přitom vydávat za věčné. A tak jako takovéto zmrtnělé struktury se v lékařově životě a tedy i v jeho mysli nacházejí různé modely chorob, různé modely či schémata jak s nimi nakládat, včetně oné EBM, které jsme se věnovali v prvním dílu. Ale protože je lékař také jen člověk, tak spolu s nimi najdeme u něj i všemožné předsudky, a na druhé straně vlastní zkušenosti, různé úspěšně dosud použité figle a heuristiky, tedy všechny postupy vedoucí k cíli rychleji, než při použití metody pokusu a omylu. Co a jak použít, v tom opět hraje roli intuice.

Rozhodně přitom nejde o libovolný výběr. Když si hřebec vybírá z klisen, také to není jen tak libovolné. A přírodovědci by nám to vysvětlili i vědecky. K vysvětlení lidského rozhodování by se však museli sejít přírodovědci s vědci humanitních a sociálních oborů, a hlavně by se museli shodnout na něčem, co do sebe zapadá (to je ona už uvedená Wilsonova idea konsilience).

Pokročili jsme i my lidé?

Individuálně skutečně v praxi použitý postup, schéma, teorie či jenom pojem, označený třeba jen jedním slovem, je vždy již předem připravenou lidskou interpretací, neboť pouze interpretace se hodí k praktickému použití. Respektive právě jen určitá interpretace se takto hodí. A místo toho, abychom řekli, že to interpretujeme my, na základě našeho dosavadního poznání, nebo na základě vědeckého poznání, řekneme si, že je to intuice, neboli původně zvířecí instinkt, který jsme schopni si uvědomit, a jenž nás právě tímto jedním určitým směrem vede.

Heidegger měl strach z vědy a techniky (tyto termíny přitom musíme v jeho případě chápat co nejobecněji), která může překrýt tyto naše původní instinkty, překrýt náš přirozený život, a svést nás místo toho na cestu zaslepené víry v něco, co může být klamně. Snad všechna technika byla nahrazena jinou technikou s lepšími vlastnostmi a parametry. Tedy alespoň my si myslíme, že jsou lepší. Snad všechny vědecké teorie byly a jsou nahrazovány teoriemi novými, o kterých máme za to, že jsou výstižnější. Ale vedení Osvětami také mělo své teorie a své techniky, a v tom je to velké nebezpečí. Přesto jsme dosud téměř všichni věřili a v převážné většině asi věříme v pokrok. Postmoderní filosofie označila ideu pokroku v dějinách za velké vyprávění a upozornila na to, že tu existuje i množství jiných malých vyprávění, jimž má být dopřáno sluchu. Neznamená to napadat vědecké postupy, je to zřejmě stále to nejlepší, co máme. Znamená to ale ctít roli intuice, jíž Bergson považoval rovněž za postup, který k vědě neodlučitelně patří, neboť ta nás může mj. od oněch velkých vyprávění dovést k těm menším, například k vyprávění o člověku, o tom, kdo jsem já. Pokrok nesmí být jen věcí vědy a techniky, musí také znamenat pokrok nás samých, lidských bytosti, které mají každá svůj malý, ale pro nás přitom nejdůležitější příběh.

Pacient je vehikl!

Z hlediska triadické sémiotiky, tedy vědy o znacích podle Ch. S. Peirce je pacient pro zdravotníka vehiculum, nebo také representant, jednoduše řečeno materiální nositel znaku. Druhou náležitostí znaku je tzv. objekt, tedy ten předmět zájmu, který má zdravotník, když před něj pacient předstoupí na něm zkoumat, což bývá samozřejmě jeho nemoc a všechny zjišťované údaje relevantní pro léčení. Většina lékařů si všímá standardních charakteristik. Některým ovšem intuice napovídá přece jenom víc a některým méně, na co se mají zeptat, jaká vyšetření předepsat a jakým směrem postupovat. Třetí částí znaku je interpretace (resp. tzv. interpretant). Uvedli jsme už, že zdravotník oplývá předem připravenými interpretacemi (budeme je označovat jako PPI). Dokonce se někdy uvádí, že lékař si učiní názor na pacientovu nemoc a na to jak ji léčit během prvních několika desítek vteřin, když se s ním vidí poprvé. Výběr té jedné konkrétní PPI je obrazně řečeno rovněž v rukou intuice. Intuice však také napovídá, že by mohlo jít o nějaký pro lékaře nový případ, a rovněž i to, co

všechno je nutné provést nejen ze strany pacienta (podrobit se vyšetřením), ale i lékaře (najít správné informace a vědomosti, nastudovat dosud méně známou problematiku, kam pro tyto rozumy sáhnout apod.).

Interpretace se projevuje vždy nejméně ve třech rovinách. První rovinou je psychosomatická reakce lékaře, může například pocítit nával nové energie a radosti nad tím, jak si na takovém novém případě zgustne, nebo se naopak může až zarosit v předzvěsti panické poruchy, když ho případ zaskočí a ne on, doktor, ale jeho tělo na kratičký okamžik zapochybuje, že to hladce zvládne. Druhou rovinou je to, co to udělá s jeho myslí, tedy k jakým závěrům, k jakým postupům a k jakým názorům se jeho mysl dopracuje. A nepropadal panice nebo nesklouzával příliš do stereotypů. Třetí rovina představuje to, co skutečně udělá. Ve všech těchto rovinách se intuice uplatní. V první rovině zazní šůry hlas: Ovládej se! Kontroluj se! Zachovej klid! Mysli! V druhé rovině se mu v mysli (samozřejmě, že v tom lepším případě) vyrojí spousta myšlenek a nápadů a on si pak sestaví jakýsi itinerář, pokud jej zrovna nebude přerušovat například kručení v břiše či abstinenční syndrom kuřáka. Ve třetí rovině mu rovněž intuice napoví, co má udělat nejdříve, co potom.

Už slyšíme čtenáře, že nejde o žádnou intuici, ale že mu to přece řekne jeho rozum a stanovené postupy. Ano, rozum i postupy jsou přítomny. Přesto existuje tisíce cest, jak celou věc realizovat, a ono konkrétní provedení, které závisí jen a jen na člověku, a to, jak se skutečně v každou z nespočetného množství chvil zachová, když se rozhoduje, nebo třeba i bezmyšlenkovitě nějak koná, to jsou právě momenty, nad kterými možná vůbec neuvažujeme, ale při kterých se opíráme instinktivně v to nejlepší, co je v nás, a to je právě to, co Bergson označil jako intuici.

K intuici máme mít důvěru, stejně jako důvěřujeme larvě, že se zakuklí, a že z ní vylétne motýl. Jediná věc je na překážku, a to je stav kdy tento vzácný cit nekultivujeme, ale naopak ubíjíme mechanicky prováděnými stereotypy chování, rozhodování či používání navyklých postupů, aniž bychom projevili vůli účasti nad vkladem, který do věci máme dát právě teď, a nikoli se spoléhat na jednu provzdu dané. To je ten moment, kterého se Heidegger děsil. Nejde ani tak o vědu a techniku, jako o náš osobní vklad, jak s ní naložit.

Nekonečné dění znaků, nekonečná péče o pacienta?

Peirce, jehož znakové schéma jsme použili, upozornil na to, že interpretace se stávají novými znaky, a celé výše popsané dění se může do nekonečna opakovat (semioza ad infinitum). A tak při dalších a dalších interpretacích pacientova stavu a průběhu léčení se mění objekty zájmu, průběžně se mění i PPI a vedle rozumu a předpisů přichází nesčíslněkrát ke slovu intuice. Intuitivně se například můžeme rozhodovat i pro konzervativní či dogmatický postoj, pro to, čím se budeme a čím se nebudeme trápit, jak si budeme a nad

čím mýt ruce jako Pilát Pontský. Intuice nám napoví, kdy a jak se máme opřít o tvrdé exaktní vědecké vědění, o čísla, matematiku, statistiku, nebo o jaký předpis a postup, a především jak jej aplikovat a s jakou volností či přísností jej aplikovat. Jednoduše lze říci, že čím větší osobní vklad, čím větší míra lidství, tím důležitější roli bude intuice hrát. Paradoxně lze také říci, že čím více tvrdého exaktního vědeckého jádra a čím více matematiky a statistiky, tedy nikoli tím méně, ale zcela naopak, tím více bude intuice zapotřebí, aby tuto velkou porci dokonale obalila.

Tvrdé vědecké jádro si lze představit jako dobře zapnutý pás v automobilu. Měkký obal, v němž hraje intuice rozhodující roli, pak představuje ukotvení tohoto pásu. Ani bez jednoho se neobejdeme. Jako zdravotníci neděláme jen čistou vědu (ta představuje ono tvrdší jádro, ale i to je již kontaminováno měkkým obalem), ale především přicházíme v praktický vztah s pacientem, kterým je živý člověk, a i on má svůj rozum, své zvyky a svou intuici. Jiná metafora přirovnává vědecké aplikace k deštníku, který funguje, vždycky když neprší. Když ale prší, fungovat nemusí, může propouštět. Pak jej musíme naimpregnovat novými nápady, novými teoriemi a informacemi. Ten kdo se spoléhá jen na předpisy a na zaužívané postupy, dokonce i ten, kdo se bezmezně spoléhá jen na vědecké vědění, například typu EBM, to je člověk, který nám vychvaluje brilantní konstrukci a barvu deštníku, zatímco když deštník propouští, tak místo aby jej naimpregnoval, tak si těch pár kapek nevšímá, a dál nás přesvědčuje, že tak kvalitní látka propouštět prostě nemůže.

Důvěra v intuici?

Nejde o to jen slepě důvěřovat v lidskou intuici. Všude tam, kde je možno rozhodnutí a postupy kontrolovat, ověřovat nebo falsifikovat (ukázat na jejich nesprávnost), má se tak učinit, už jen proto, že jak jsme si řekli, falešná intuice může člověka dovést k tomu, aby na své intuice nedal, a držel se něčeho víc, než toho, co by mu jinak jeho svědomí napovídalo. A tak je to vždy cesta mezi dvěma extrémy. Intuici nesmíme zapudit, zadupat do země a přejet parním válcem předpisů a odkazů na tvrdou vědu. Zároveň ji však musíme používat jako podušku pro rozum a pro uplatňování ověřených vědeckých přístupů. Pacient si nemůže myslet, že lékař je neomylný. Deštník vždy znovu a znovu může propouštět. Ale také vždy znovu a znovu je třeba jej impregnovat. Na jiném místě jsme již ukázali, že lékař musí důvěřovat pacientovu příběhu, tak jak jej on sám vnímá a vyjadřuje, a jak jej vypráví. Zrovna tak pacient má věřit zdravotníkovi, ale ne slepě. Jeho víra se nemůže opírat jen o to, že lékař používá vědecké postupy a poznatky. I pacient musí zdravotníkovi přiznat lidský rozměr, a nejlépe se toho dosáhne tehdy, když pacient pozná, že lékař důvěřuje jemu, pacientovi. Tam, kde pacient tuto zpětnou vazbu vycítí, bude lékaři více věřit, že on dělá to nejlepší, co jako člověk umí. Pacient musí cítit lékařovu důvěru a to, že právě proto, že lékař důvěřuje pacientovi jako člověku, právě proto bude propouštějící deštník impregnován, nebo dobře zapnutý pás dobře kotvit. Důvěra je vždy zakotvena ve vztahu já-ty, nikdy ve vztahu já-oni, nebo dokonce já-ono. O tom nám svou zprávu podal filosof M. Buber, nebo z našich M.

Machovec. Mezi lékařem a pacientem tedy nemůže být jen vztah subjektu k objektu, obě strany musí recipročně cítit a důvěřovat tomu, že ten druhý jej ctí jako člověka, ne jako věc.

Intuice je odpovědnost!

Kromě toho, že intuice má být reflektovaným instinktem, používá Bergson ještě jednu charakteristiku, a sice že v případě intuice jde o *nazírání ducha duchem*. Co si pod tím představit dnes, když už si na *duchy* moc nehrajeme? Vyložit něco v *duchu zákona*, jak se dříve říkávalo, nahradilo dnešní *ve smyslu zákona*. Při intuici má *naš duch* nazírat nějakého jiného *ducha*. Naš duch, to je především *já*, které se opírá o nějaký soubor hodnot a přesvědčení, které nám říkají, co nám dává *smysl*, a co ne. Na druhé straně *duch*, který stojí před námi, tedy ten námi nazíraný duch se musí opět týkat nějakého druhého *já*, žádný duch nemoci asi neexistuje. Je to jen přenesení z onoho *já* na nějaký dílčí objekt, zde nazývaný nemoc. Ovšem když se ptáme, jaký *smysl* má ona nemoc, už vidíme, že se nemůžeme ptát jen takto obecně, ale musíme se vždy ptát, jaký *smysl* může mít ona nemoc pro ono *já*, k níž patří. *Duch nazírá ducha* proto vždy znamená, že *já* nazírá druhé *já*, tedy člověk člověka.

Člověk bezesporu vnímá nemoc jako něco, co jej obtěžuje, něco, čím trpí. Jiný by byl takový postoj, kdy bude nemoc přes všechny nepříjemnosti, které člověku přináší, vnímána jako cosi obohacujícího, jako zkušenost, která může posílit. A konečně třetí možností je i ta, že cesta nemoci člověka odvrací od cest jiných, mnohem nepříjemnějších (útěk do nemoci). Zhruba těmito třemi rozdílnými způsoby lze posuzovat nemoc, avšak interpretace lékařova na základě intuice nesmí být omezena, a většinou také omezena není, jen na jediný z těchto tří případů. Ve skutečnosti většinou jde o směsici všech tří aspektů, lépe řečeno pacientovo prožívání nemoci se může vyvíjet různými směry, kdy je přítomno více těchto aspektů. Proto také nelze pacienta jednoduše odbýt tím, ať změní své myšlení (druhý aspekt), nebo ať řeší jiné, „skutečné“ problémy (třetí aspekt). Je to zejména proto, že první aspekt se vyskytuje vždy, jinak by vůbec nenastal žádný problém s léčením a pacient by před lékařem nepředstoupil. I to se samozřejmě stává, ale ani to neznamená, že potenciální pacient nevnímá, nebo nevnímá obtěžující tlak nemoci. Z uvedeného vyplývá, že lékař musí v každém případě, tedy vždy vnímat pacienta jako člověka, který je skutečně obtěžován a trpí, nebo alespoň trpěl v okamžiku, kdy jej potíže postihly, nebo kdy se například seznámil se svou diagnózou. První aspekt je přítomen vždy a lékař jej musí také vždy vnímat, a samozřejmě s tím vnímat i možnosti druhého a třetího aspektu. Pokud mluvíme o celostní medicíně, měla by lékařova intuice nazírat všechny tři tyto aspekty v celkové jednotě. Teprve tato jednotu by mu měla *dávat smysl*. Nikdy by neměl pouštět ze zřetele ten aspekt první. Pokud nebudeme mluvit o celostní medicíně, měl by být vnímán vždy alespoň první aspekt. Na čem záleží toto vnímání *ducha duchem*? Jak už jsme řekli, závisí na hodnotách a přesvědčeních, které naše chování, myšlení i jednání ovládají, v jejichž jsme moci. A ty je nutno kultivovat. Jinými slovy vidíme, že intuice má přece jen cosi odlišného od zvířecího instinktu, a sice to, že za svá rozhodnutí neseme odpovědnost, a z to vyplývá odpovědnost

za kultivaci, tedy zušlechťování vlastních hodnot a přesvědčení, neboť v případě lékařově, právě na této kultivaci může záviset zdraví a životy těch, kterým má pomáhat.

7. MÉDIA

Člověk si všechno ulehčuje, jak jen může. Když vymyslel televizi, nemusí se už bavit s ostatními, nemusí samostatně o ničem přemýšlet, nemusí si klást žádné otázky a vymýšlet odpovědi. Stačí sedět a čumět do bedny. Na víc stejně není čas.

Když se objevil internet, mnozí teoretici zajásali, jak je interaktivní a jak to člověka podnítl - k čemu vlastně? K ctrl C, ctrl V. Napsat domácí úkol nebo rigorózní práci, aniž by člověk věděl, o čem je vlastně řeč, je hračkou.

Objevily se blogy, komentáře k článkům, sociální sítě - konečně bude dialog! To si pěkně sprostě zanadáváme! A ta aktivní role: vezmi pukavce a pojd' ho hodit!

Ještě že existují i seriózní aplikace, jakými jsou vědomostní databáze a umělá inteligence. Opřít se o takovou autoritu, to je záruka vědeckosti. Tak jaképak štráchy, už to mastím!

Nové náboženství?

Uvedli jsme už názor, že Věda se stala dalším religio (náboženstvím), které nás dodnes spojuje a je půdou pro naše životní úkoly. Dalším náboženským zlomem ve 20. století bylo nabytí moci novodobých sdělovacích médií. Ta jsou dnešním nejmocnějším religio (tím, co nás spojuje). Věda byla a je náboženstvím bez Boha. Náboženství zvané média je nejen bez Boha, ale odrazuje nás i od našich životních úkolů.

Co je postmoderní hyperrealita?

Tuto situaci popsal ve svém díle francouzský myslitel J. Baudrillard jako hyperrealitu či realitu simulací a simulaker. Hyperrealita je krásnější než krásná a zároveň ošklivější než ošklivá. Je svůdnější než svůdná, netečnější než netečná. Je akčnější než akční a romantičtější a veselejší než romantické a veselé. Taková se snaží být hyperrealita na pohledech, ve filmech, v televizi.

Simulace, v našem případě simulace vyvolaná především médii, překrývá vše do té míry, žedochází ke zhroucení smyslu a k přechodu do univerzální nezáživné pestrosti.

Stírání rozdílů mezi simulací a realitou dokumentuje Baudrillard mj. na příkladu z medicíny. Dříve se simulanti odhalovali a trestali. Dnes se chápe jejich problém jako psychosomatický. Již nelze oddělit předstírání nemoci od nemoci předstírání. Jiným příkladem je přepadení banky. Jakákoliv hra na přepadení není možná. Ochranné systémy jsou nastaveny tak, že jsou spuštěny za určitých podmínek, kdy nelze rozlišit simulaci a skutečné přepadení. Vždy jde o skutečný poplach. Z nerozlišitelnosti pramení hysterie, která je pro dnešní dobu charakteristická.

Dnešní postmoderní řád je šílený. Moderní společnosti se vymezovaly jako normální tím, že šílence vykazovaly za své hranice, uzavíraly je do ghett, stejně jako všechny ostatní nerozumné projevy (viz Foucault). Tyto hranice ghett však v postmoderní době podle jejich teoretiků padají. Není prý již rozdíl mezi šíleným a normálním. Šílené je dnes normální, neboť znormalizované. Nepředstavuje již nebezpečí. Nebezpečný by mohl být ten, kdo není řád, když se všichni radují a všichni řadí.

„Svádění“ je pro Baudrillarda poslední nadějí, posledním kouzlem, reverzibilní hrou, která ještě může hyperrealitu a simulákra učinit stravitelnými, Svádění ke hře je krátké, ale přináší svůj výsledek hned. Konečně jsem to já, kdo do hry zasahuje a ovládá ji. To je ovšem jen zdání, většinou jen házíme pomyslnou kostkou. Avšak je i jiné svádění. Baudrillard rozumí světu tak, že jako svůdce spoluvytváří jeho kouzlo. Takovou možnost má každý z nás. Naše životy mohou být plné kreativity a „hraní si“ s možnostmi, které se nám nabízejí. **Všeobecné zrychlování?**

Avšak tlačí na nás také hektičnost, která nás obklopuje a vtahuje do sebe, která nás nutí být stále rychlejší a výkonnější a tím i povrchnější. Pojem *dromologie* (nauka o rychlosti) pochází od Paula Virilia. Vytváří se uniformní styl, podřízený zrychlujícímu se tempu. Generují se stále stejné typy otázek a odpovědí, závěrů, slovních dominant. Mizí informace, neboť se nedozvídáme nic nového. Slova vyprazdňují své obsahy, neboť není čas se zamyslet nad tím, co vlastně znamenají. Odstašujícím důsledkem pak je, když je někdo vyzván, aby řekl svůj názor. Neví co odpovědět, k odpovědi používá vyprázdněných sloganů (a mnohdy navíc chybně).

Zrychlování nepochybně postihuje nás všechny a vede nás ke ztrátě schopnosti vyprávět svůj příběh tak, aby zaznělo autentické pojmenování toho, jak věci cítíme. Mediální diskurs nám vnucuje takové fráze, o nichž víme, že nevystihují to, co bychom rádi řekli. Náš autentický projev krní. Není kultivován, nemá prostor být kultivován. Dává lékař pacientovi či klientovi takový prostor?

A nejde jen o mediální diskurs, také lékař nám vnucuje své výrazy a obraty. Zkuste jen autenticky popsat nějakou svou bolest. Hned nám budou nabízena slova jako tupá nebo ostrá. Co když to není nic z toho? Nakonec se k nějakému výrazu přikloníme, co nám zbývá. Zkuste říci, že je bolest zelená? Budou to chtít vysvětlit. Ale nám přece také nikdo nevysvětluje, co je to bolest tupá. Na druhé straně je pohodlnější vybírat z nabídky výrazů, které nám lékař poskytuje.

Podobná je snaha lékaře po kvantifikaci, kterou pak vnucuje pacientovi, například má – li průjem. A kolikrát jste byl na záchodě? Já jsem tam seděl radši pořád. No dobře, ale kolikrát jste...? Lékař má pro kvantifikaci jistě pádný důvod, na druhé straně to nutí pacienta vymýšlet si kvantifikace, protože ta čísla prostě nezná.

Někdy se lékař naopak blýskne tím, že má snahu mluvit neoborně, nevnucovat nikomu své odborné termíny. Když mu řekneme, že máme zapálené a prosáklé hrdlo, zeptá se nás jak to víte? Správná odpověď pro pacienta je tato: Víím, že mám zapálené hrdlo proto, že mne pálí! Nemyslíte?

Ještě lepší je, když řekneme, že máme průjem, a byli jsme tam asi tak desetkrát, a doktor se zeptá: A jak to víte? Pacient v ten moment nemá ponětí o tom, že lékař mívá k pojmu průjem a že rozlišuje průjem a řídkou stolicí. Ač to zní jako anekdoty, tyto případy se skutečně staly. Jsou příkladem zvyšující se složitosti komunikace v době hyperreality a zrychlování.

Mediální tlak.

Náš jazyk tvoří naši skutečnost. Nedovedeme si představit skutečnost nezávisle na jazyku, kterým ji popisujeme a pojmenováváme. A média jsou novým jazykem. „Dnes si začínáme uvědomovat, že nová média nejsou jen mechanickými triky k vytváření iluzivních světů, ale novými jazyky s novými a originálními výrazovými možnostmi.“ napsal již v roce 1957 pln naděje a očekávání guru mediálního věku Marshall McLuhan. „Je-li masmédiem jazykem vynalezeným a používaným mnoha lidmi, potom každé nové médium se v jistém slova smyslu stává novým jazykem, novou kodifikací zkušenosti...“.²⁵ Ale už tehdy věděl, že

²⁵

Marshall McLuhan: Člověk, média a elektronická kultura. Jota 2000, s. 252

„Komunikační média mají sklon deformovat více než záměrná lež. Forma a tón jistých žurnalistických stylů může způsobit, že samotný pojem pravdy ztratí význam. Nejnáléhavější a nejdůvěryhodnější fakta podaná tímto způsobem se stanou karikaturou skutečnosti.“²⁶
Odkud pramení tak ostré výroky? Nejde jen o to, co se stane, objeví-li se a rozšíří-li se nové médium: „Každá technologická extenze představuje akt kolektivního kanibalismu. Nové prostředí spolkně staré prostředí a nově uspořádá jeho hodnoty, přičemž si vybere pouze ty, které jsou stravitelné...“²⁷

Jazyk zvaný médium mění cosi velmi podstatného. Již nejsme svobodnými tvůrci konceptů, jejich tvorba je v rukou malé skupiny profesionálů. A také se omezuje dialog. Již svůj svět netvoříme sami svobodně svým úsilím, je nám tvořen. A nejen náš svět, ale i my sami, naše nejdůvěrnější nevědomí je tímto způsobem formováno.

Vrstvení významů.

Média hojně používají tzv. sekundární sémiotické systémy, při kterých dochází k *vrstvení významů*. Často jsme například svědky toho, že mluva, která doléhá k našim uším, je plná frází, prázdných slovních spojení, stereotypů. Jelikož se jedná o jednostrannou nabídku, nezbyvá nám než ji přijmout. Po nějaké době se přistihneme, že fráze sklouzli i do našeho jazyka, a že i my se takto vyjadřujeme. Tyto **fráze a stereotypy** můžeme analyzovat jako sekundární sémiotické systémy. Posлуhač či čtenář se původním významem nezabývá, neboť vnímá tento větný člen jako celek a vnímá spíše celkový smysl použití takové fráze či stereotypu. Slyšíme-li někoho hovořit o *úzké spolupráci* či pak zase o *široké spolupráci*, pravděpodobně nebudeme bádát nad touto šířkou, ale budeme tyto obraty vnímat jako fráze, jejichž doslovný význam je již vyprázdněn, a jejichž smyslem je spíše slovní vata či navození nějaké atmosféry.

Zvláštním případem seskupení frází jsou „barthesovské mýty“. Například uslyšíme-li: Mělo by se přidat důchodcům, vyskočí nám ihned mýtus nedostatku prostředků: „Kde na to chcete vzít?“. A tak se při zjištěném nedostatku objeví mýtus „Selhal systém nebo lidský faktor?“ Přijde-li někdo s nějakými neobvyklými nápady, objeví se hned „To je snílek!“ A podobně to může fungovat i v medicíně. Laboratorní výsledky negativní – je to simulant. Léčitel mu pomohl – je to jen placebo.

Mýty pracují často na skryté úrovni samotného myšlení. Například je-li zvolen prezident tmavé pleti, bude sekundárním významem prezentace rasové snášenlivosti. Avšak

---

²⁶ Tamtéž s. 253

²⁷ Tamtéž s. 256

v momentě, kdy by někdo mohl namítat, že tmavý prezident byl zvolen právě z tohoto důvodu, lze to popřít a uchýlit se k prvotním významům, tzn. je prostě náhodou tmavý, ale nic víc to neznamená. Podobně v medicíně může fungovat mýtus „přesnosti“ tak, že se bude po lékařích požadovat stále přesnější dokumentace a vyplňování různých formulářů, aniž bude patrný význam jednotlivých údajů, aniž bude kdo schopen tyto údaje účelně vyhodnotit. Podle pravidla sekundárních sémiotických systémů pak lze argumentovat buď tím, že jde o údaj potřebný k tomu a tomu, nebo na sekundární úrovni argumentovat jenom tím, že jde o přesnější evidenci, a každý přece ví, že přesnost musí být požadována.

Sekundární sémiotické systémy jsou zároveň neodmyslitelnou součástí lidské komunikace. Naše řeč je vrstevnatá. Umožňuje nám to nebývalým způsobem rozšířit pole možností vyjadřování, sdělování, ale i cílového ovlivňování řečí. Řeč je produktem vývoje a jako taková nejen vytváří svým způsobem svět, ve kterém žijeme, ale zároveň nám slouží jako nástroj prosazení vlastních záměrů i získání komparativních výhod na úkor těch, kteří tak dovedně s tímto nástrojem nenakládají.

Vrstevnatost řeči umožňuje spojovat na různých rozlišovacích úrovních kooperativní a kompetitivní složky jazyka. Vždy jde o dosahování určité rovnováhy, neboť soutěž vždy musí ústít v nějaké uznání výsledků, a toho lze dosáhnout jen jako aktivity kooperační. Člověk nabízí svým řečovým konáním významy a vystavuje se tak odpovědnosti za ně. Jakákoliv neupřímnost může být odhalena a stát se pro svého nositele příznačná, což zajisté ovlivní jeho další spolubytí mezi ostatními. Uhýbání před odpovědností za klamavé úmysly je znakem, který demaskuje takové řečové chování.

Myslíme také ve “zkratkách”.

Sekundární sémiotické systémy mají mnoho společného s tím, jak myslíme. Nebývalým způsobem posunují primitivní myšlení k myšlení s úspornějším ekonomickým režimem, a zároveň umožňují, neboť přímo vyžadují, pochody abstrakce, idealizace a generalizace na jedné straně, a individualizace na straně druhé.

Sekundární sémiotické systémy bychom mohli také označit jako “odložené průhledy směrem k původním významům”. Na sekundární metaúrovni aktuálně nevidíme skrze různé výrazy směrem k jejich významům, ale jsme kdykoliv připraveni tento průhled uskutečnit. Myšlení, které operuje se složenými (sekundárními) sémiotickými systémy již neoperuje přímo s významy (a tudíž denotáty), ale se smysly větších skladebných sémiotických jednotek.

Zralé myšlení se vyznačuje propracovanou mohutností a připraveností k vnitřnímu výkladu původních primárních významů. Naopak pro nezralé myšlení je charakteristické, že využívá slova a slovní spojení jako fráze, tzn. byť jinak správně, přesto bez schopnosti vyložit jejich

vnitřní obsah, jejich průhled k významům. Měli bychom se zamyslet, zda opravdu umíme vysvětlit význam všech slov a slovních spojení, které používáme.

Co ztrácíme?

Mohli bychom nabýt názoru, že není rozdíl mezi tím, když myslíme, vnímáme a vyjadřujeme se zkratkovitě ve frázích, a tím, když plně rozvineme všechny možnosti významů, které nám situace (text) skýtá. Můžeme mít pocit, že opakovat něco, co notoricky známe je jen mařením času. Vyzýváme modlu efektivitu, proč myslet, chovat se, mluvit neefektivně? Proč něco opakovat. Jaký je rozdíl mezi tím, když půjdeme na túru a budeme se kochat vyhlídkou a tím, když na to samé místo, nebo jemu podobné pojedeme autobusem a aniž tento autobus zastaví a za jízdy pořídíme snímek. Anebo nikam nepojedeme a koupíme si obrázek. Anebo si ho najdeme na internetu. To ušetříme nejméně času a námahy, a výsledek bude stejný, že?

Samozřejmě, že v prvním případě budeme mít jiné zážitky než v druhém. Ale co z nich zbude? Co když se spokojíme zážitky z obrázků na internetu? Ten rozdíl mezi plným průhledem k významům a používáním "zkratk" je ještě v něčem jiném. Používání zkratk vede k jejich lineárnímu řazení. V krátké časové době zkonzumujeme dlouhou řadu takových zkratk a nabýváme dojmu velké obsažnosti. V médiích, kdy je tok znaků jednosměrný a možnost dialogu je výrazně omezena, jsme vydáni všanc dlouhým sekvencím znaků, aniž máme dostatek času je interpretovat. Musíme se spokojit s tím, že prostě víme, nebo máme za to, že jsou interpretovatelné, a že kdybychom chtěli, můžeme je interpretovat v jejich úplnosti. To je však většinou iluze, k těmto interpretacím nedojde. Nic neinterpretujeme nově, spokojujeme se s obvyklými, všeobecně známými interpretacemi. Pak ovšem ani nic nového nevymyslíme, špatné názory na nic si neopravíme, náš vklad do života se vyčerpává aktivitou zvanou "stihnout to". A to je všecko.

Oproti tomu při interpretaci se, jak již víme, vždy otevírají nové horizonty možností nových interpretací, a připomeňme, že i našich nových činů, neboť i ty jsou chápány jako jedna z úrovní interpretace. Postmoderní doba nás v linearitě času zahrnuje nadměrným (dromologickým) sledem dat, znaků, obrazů, stále hustěji řazených, takže není čas ani síla na jakékoliv zamýšlení se nad jednotlivostmi, není síla ani čas na samostatné myšlení, ustanovování či odkrývání hlubších řádů, dobírání se významových shluků. Jsme nuceni surfovat po vlnách signifikantů (materiálních nosičů znaků) a přijímat předem připravený řád. Počítáme s tím, že je vše na prvý pohled jasně identifikovatelné, že se nemusí moc přemýšlet. Znamená to, že přestože si myslíme, že tomu rozumíme, ve skutečnosti nerozumíme nic. Rozumění je výkon, a jaký výkon my vkládáme do takového rozumění? **Pro jednoho ztráta, pro druhého zoufalství.**

Také lékař pracuje se zkratkami. Jednou z nich je i diagnóza. Připsání diagnózy může někdy znamenat osekání všech nehodících se znaků a nazutí úzkého střevíčku nehodné sestřičce Popelky tak, že ji nadoživotí zmrzačíme. Zkratkovitá komunikace, tedy odkládání pruhledů k významům jako momentálně nedůležitých vždy znamená osekání rozumějícího dialogu, a dalších možných interpretací a tím i dopracování se změn (prověření, doplnění, vypuštění, přeformulování, popření, nového uchopení) uspokojujícího systému poznatků. Dialog může být významným způsobem omezen. Výsledkem je zabránění vývoji poznání a setrvávání na jednoduchém a zkresleném obrazu (zkratce). Opakem je rozumějící (hermeneutický) dialog, při němž spolu s partnerem vytváříme jakýsi společný model situace, který působí interpretačně na oba aktéry dialogu a otvírá nové horizonty, neboli nové možnosti dalšího postupu. Takový model je vždy unikátní, neboť je dán konsensem obou stran. Lékař přisuzuje pacientovi záměr buď uzdravit se, nebo naopak neuzdravit se. Pacient jako partner dialogu také přisuzuje lékaři záměr: automaticky mne odbyt nebo skutečně se snažit porozumět mým potížím. K tomu je zapotřebí něco víc, než markýrování rozhovoru. Druhým krokem je spolutvorba východiska, čili žádoucí pokračování pacientova příběhu. Co může pro jednoho (lékaře) být ulehčením (zjednodušením), může pro druhého (pacienta) znamenat propad v naději. Na obou stranách proto musí být přiměřená námaha. Všechna zjednodušení, všechny zkratky na úkor výkonu rozumění se ihned mohou obrátit v nerozumění. Pokud si lidé rozumějí, mají k sobě i důvěru, o kterou nám jde. Jsou to spjaté nádoby.

8. O SPOLEČNÉM HLEDÁNÍ SMYSLU ŽIVOTA

Kdo jsem vlastně já, člověk, ne pouhý objekt o kterém se mluví a s nímž se manipuluje. My jsme dnes už zapomněli se na takovou věc ptát. Zdálo se nám, že to nepotřebujeme. Zdálo se nám to možná směšné nebo triviální, anebo nezodpověditelné. Je-li to životní úkol, dobrat se odpovědi Kdo jsem Já, pak tedy před svým úkolem uhýbáme. Zdá se nám, že se nic neděje, nevěnujeme-li se mu.

Naše poznání se zrodilo za podpory čtyř M. Hledat odpověď na otázku Kdo jsem Já je jedním z nich. Dostalo se mu pojmenování mystika a tím i patřičného odstupu, jen abychom neviděli sami sebe. Zvláště v současném postmoderním světě si myslíme, že máme absolutní svobodu a že máme na výběr. Ale v tomhle nemáme žádný výběr. Já jsem, a tečka. To se nedá zpochybnit. Ale kdo jsem Já, to se týká každého z nás jednotlivě.

Dalším M byla mytologie. I ta se nás stále dotýká. Naše často ubohá ideologická či psychologická překlenování nevědomostí, ať již jde o jedince či o celé civilizace, to je naše mytologie. Bez ní neumíme žít. Bez ní nám chybí jistota celistvosti, a tu ke svému životu potřebujeme. Žijeme ve svých příbězích, a tedy ve svých mýtech.

Magie se dotýká samotného středu našeho života. Je bodem, kdy se vše dosud odvyprávěné proměňuje v cosi nového. Postmoderní doba byla charakterizována jako doba ztráty důvěry ve velká vyprávění, jakými jsou vyprávění historická, o pokroku, o osvobození, o emancipaci, také velká vyprávění epistemologická, zejména o pravdě a o pravém (exaktním, vědeckém) poznání a konečně i velká vyprávění metafyzická či ontologická, o světě, o bytí, o existenci. Všechna naše dosavadní vyprávění byla zpochybněna. A to vše proto, aby se uvolnilo místo pro nespočet vyprávění malých. Malé je hezké. V těch malých vyprávěních jsme spatřili sami sebe, a to tváří v tvář oněm nedůvěryhodným vyprávěním velkým.

Jenomže je-li něco nedůvěryhodné, neznamena to, že to již neexistuje. Velká vyprávění existují dál, a dál působí svou diskursivní mocí. Neustále narážíme na hradby Jediné pravé objektivní Reality, Jediného pravého vědeckého Poznání a Jediné Pravdy a Zákona Pokroku a Evoluce. Postmoderní myšlení přišlo s obhajobou malých vyprávění proto, že tito malí chtěli být osvobozeni a emancipováni. Jde o diskursy feministek, queer teorií, postkoloniálních studií, kulturních studií atd. Všechny tyto diskursy zastupují zájmy nějakých menšin na svou verzi světa, na svou pravdu, své poznání, svou verzi pokroku a emancipace. Z toho vidíme, že velká vyprávění nezmizela, jenom se proměnila. Dál jde o pokrok, o emancipaci, o konečnou verzi poznání a světa (ovšemže pokaždé jinak traktovanou). V otázkách pravdy a v ontologii nejde ani tak o relativitu (to je ošklivé slovo, slovo-nálepka), ale o perspektivitu. A na odlišné perspektivě se snad mohou shodnout všichni, i ortodoxní zastánci jenom velkých vyprávění. Postmoderním myslitelem W. Welshem nabízenou představu transverzálního rozumu, jako metaforu toho, jak se vyrovnáváme s růzností a pluralitou, by při dobré vůli bylo možno také přijmout obecně. Welsh říká, že s pluralitou, kterou přináší postmoderní svět, se máme vyrovnat stejně, jako se návštěvník galerie vyrovnává s růzností stylů děl vystavovaných tvůrců. Vedle klasických stylů tu návštěvník galerie narazí na styl impresionistický, kubistický, nebo třeba miróovský. Přesto, nebo právě proto, existují galerie a jejich návštěvníků neubývá.

Magie v postmoderním světě tkví v tom, že dovede jedince i menšinové komunity přivést ke skutečnému podílu na spolutvorbě světa. Magie je přímým účinkem myšlenky, a pomíneme-li lékařovo charisma a sugesci, které rovněž hrají v medicíně nezastupitelnou roli, magie jako přímé působení myšlenky se dostává do popředí například i tam, kdy se vyprávěný příběh přímo proměňuje v procesu společného hledání smyslu v sám život, o němž vypráví. To je řešení, které nám magie dnes nabízí.

Posledním M byla mystéria, předávání moudrosti budoucím pokolením. Dnes jim můžeme říkat komunity, v nichž si lidé navzájem naslouchají a v nichž dochází k novým vhledům na svůj život a svět. Takové tady byly vždy, a člověk se do jedné takové narodí. Měl by v nějakých takových i žít a zemřít.

Teorie negociace

Pro vztah lékaře nebo terapeuta a pacienta lze použít jednu z verzí teorie negociace,²⁸ a sice tu z oblasti kulturních studií, kdy jde o vyjednávání mezi sociálními menšinami a etablovanou většinou. Pacientství, ale i být lékařem lze chápat jako jednu z životních forem (viz dříve Wittgenstein) s osobitou řečovou hrou, resp. osobitým patientským či lékařským diskursem. Podle uvedené teorie půjde o neustálé vyjednávání, uskutečňované ve třech rovinách.

První rovinou je rovina institucionální. Na institucionální rovině jde z pohledu lékařů o integrování primárního minoritního patientského diskursu do primárního diskursu majoritního, tedy medicínského, kterého se dosahuje neustálým vyjednáváním o institucionální zastoupení minoritních (patientských) témat, pohledů, názorů, příběhů. Sledujeme to například tam, kde oficiální medicínská sféra dává prostor pro studium a praktikování alternativních (například východních) směrů medicíny, které jsou často k patientskému diskursu přívětivější než diskurs majoritní. Sem patří i holistická medicína, i narativní medicína, a vůbec kterákoliv medicína, která více dbá na životní formu a diskurs pacienta, než klasická západní medicína. Podmínkou, aby uvolnění prostoru pro tyto druhy medicíny bylo na institucionální rovině možné, je, že po nich existuje poptávka ze strany pacientů. Na druhé straně však víme i to, že nabídka sama poptávku vytváří. Z pohledu klienta pak jde i o to, zda bude řešeno, aby pacient měl vůbec možnost reagovat na texty lékařské, komentovat je, vyjádřit své postoje k nim, a aby tato činnost měla smysl, který by byl druhou stranou pocíťován a akceptován.

Druhou rovinou je rovina vlastního textu. Tím jsou míněny jak veškeré lékařské záznamy, tak i sled promluv lékaře s pacientem, dialog, který vedou, komentování tohoto přístupu, následné reflexe (debaty) a jejich záznamy apod. Jako efektivní se v teorii negociace ukázala ta cesta, kdy v samotném textu je obsažen průběh vyjednávání. Text má zachytit původní protichůdné nebo prostě míjející se pozice, jejich kontakt, reakce jedné strany na druhou, průběh tohoto vyjednávání i výsledek. Jde o transformaci původního modelového pacienta, tj. pacienta, který vyplývá jako předpokládaný z původního medicínského textu (resp. diskursu), na nový model pacienta, vyplývající z výsledného textu po institucionální i skutečně provedené částečné, větší či menší integraci diskursů přívětivých původnímu diskursu pacienta. Zatím však takové postupy předpisy pro lékaře a sestry, nepodporují. V přirozeném jazyce by mohlo jít tento požadavek zachytit nejnějněji.

Konečně třetí rovinou je rovina recepce, označovaná též jako rovina publika. Jde o to, jakým rozdílným způsobem, daným odlišnými typy diskursů (jaké mají například různé obory medicínské, ale i různí pacienti, vytvářející rozdílné diskursivní minority, vyplývající z postojů ke své nemoci), jak všichni účastníci procesu čtou text vyjednávání, a jaké odezvy v nich tento text vyvolává. S těmito všemi odezvami musí lékař, který daný primární text utváří,

---

²⁸

Viz např. Hall Stuart: Encoding/Decoding In: Hall eds.: Culture, Media, Language, London, Hutchinson

1980

počítat, a musí umět se s nimi vypořádat. Znamená to být v pohotovosti, reagovat na různé otázky, vyplývající ze zastávání uvedených dílčích pozic z jedné (medicínské) i druhé (pacientské) strany. Neměl by být předpokládán bezstarostný konzum primárního medicínského textu. Efektivní volbou je naopak prodloužení primárního dialogu lékaře a pacienta o další roviny dialogů s tímto textem při seznámení se s ním v případě dalšího publika různého druhu. Text primární i následné reflexivní texty z různých rozhovorů, skupin, workshopů, supervizí apod. by měly umět integrovat střety existenciálních hodnot, různé postoje relativizování, subverze (podvracení), reakce archetypální (vyplývající z nevědomí) i reakce individuální úzkosti, touhy po satisfakci či uspokojení, akcentování otázek porozumění, dávání za pravdu, potřebu souhlasu, uznání, potlačení arogance a předem připravených postojů a snadných řešení, respektování náležitého rozměru času podání příběhu a jeho recepce apod. V rovině recepce (publika) by v ideálním případě mělo vyjednávání sloužit k tomu, aby se na svých názorech a postojích sjednotily různé druhy publika, tzn., aby laická i odborná veřejnost pokud možno shodným způsobem akceptovala výsledný vyjednáváním dosažený tvar.

Tři roviny, tak jak jsme je zde uvedli, se týkaly textů, v nichž se dialogicky prolínají dílčí texty medicínské s texty patientskými.

Teorie vyjednávání není o pravdě. Nejde o to, dosáhnout oběma stranami přijímané kompromisní pravdy. Pravda samozřejmě není jen konsensuální záležitost. Teorie negociace se týká konkrétních textů, v nichž se zračí původní diskursivní různice. Jak víme, podle Lyotarda úplného konsensu nebude nikdy dosaženo. Konsensus je spíše etickým požadavkem, nutnou podmínkou, jak postoupit dál a nepřipustit úplný krach a silové řešení, které je tak snadno uplatňováno majoritním (dominantním) diskursem, neboť diskurs je především o moci, jak jsme si řekli. Jde o to, tuto moc (medicínského diskursu) omezit ve prospěch moci pacienta. A to doslova. Jde o to, aby pacient více mohl.

Proč by to měl lékař dělat, vždyť by se bez toho obešel, i kdyby trval na svém původním diskursu? Diskursivní moc uplatňovaná v dřívějších dobách vedla vždy k totalitě či k teroru. Nemohoucí (ti co opravdu nemohou) byli ze společnosti vylučováni, týráni a terorizováni. Odsoudili jsme již totalitní režimy, je třeba stejným způsobem opouštět totalitní diskursy. Jestliže cílem medicíny je pomoc člověku, pak musí jít o pomoc v jeho řeči, z jeho pohledu, v jeho životním textu, i ve všeobecných podmínkách, nutných právě pro takovýto text, pro takovýto výsledek.

Příběh, vysvětlující schémata a Reálno

Co s příběhem? Vyčerpá se lidský osud či úděl, nebo příběh tím, že jej nějak oklasifikujeme, zařadíme mezi podobné příběhy, přidělíme jej k nějakému typu či struktuře, tak jak to dělají

například různé formy strukturalismu, a ostatně i jak se to běžně dělá, stanovíme-li diagnózu a vypíšeme diagnostické značky? A co když jej zařadíme do thezauru podobných příběhů nebo do databáze? I zde musíme nějak třídít, klasifikovat, a vymezovat, abychom si vůbec mohli daný příběh ještě někdy připomenout. Možná, že takový postup je dostačující pro většinu případů, které představují normální představitele daných tříd. Co však menšina těch, kteří představují něco jiného, do tříd se sotva vlezou a naopak přinášejí řadu nových znaků, které se z hlediska použitého třídění jeví jako arbitrární, irelevantní? Tam zbývá jediný přístup, respektující individuální jinakost, a sice vymezování oproti jiným podobným příběhům tím, že se uvedou rozdíly vůči nim. Takový přístup rovněž tkví ve strukturalismu, kde je takovým diferenčním vymezováním určována jedinečná hodnota každého znaku. Nejde však o vysvětlení za pomoci nějakého explanačního schématu typu invariantní, tedy společné struktury, ale o vysvětlení vymezením vůči jiným prvkům jakékoliv možné struktury, která daný prvek může zahrnout. Není-li případ instancí (konkrétním možným provedením) obecného typu, pak se dá při vymezovací metodě ukázat, že je konkrétním případem jako jednotlivý odlišující se prvek jakékoliv struktury, typu či schématu, které tento prvek zahrnují.

. Musíme se na situaci dívat realisticky. Doktoři MUSÍ z něčeho vycházet. Musí vědět, že na anginu většinou zabere penicilin, že váček pod zubem je třeba vyčistit, že když nepostupuje porod, je třeba říznout. Ve sporných (jedinečných, menšinových) případech je nutné VYTVOŘIT pro doktory dostatečný prostor pro kvalitní vyjednávání s pacientem a pro rozhodování na základě odborné intuice.

Individuální případy jsou vždy podstatné, týkají-li se nás lidí, neboť tito lidé jsou lidská Já. I kdyby šlo jen o jedno Já, Já jsem přece vždycky ten nejpodstatnější! A kromě toho, lidské poznání se neustále mění, nemůžeme proto odložit žádný příběh. Všechny jsou si rovny v tom, že jde o vyjádření Já. Nemáme-li po ruce teorii, tím hůř pro ni!

Ale jak zacházíme s individuálně vymezeným, netypickým, novým? Snažíme se je eliminovat, nechat stranou, banalizovat, bagatelizovat, vysvětlit nějakými strukturami, nebo dokonce vysvětlit s odkazem na nějaké významově vyprázdňené výrazy, nějaká klišé, fráze, významové zkratky s odloženými významy, k jejichž obsahu se už nikdy nevrátíme. Snažíme se spíše ořezat nohy do typových pantoflí, než složitě šít na míru. Jak říká Kuhn, teprve když lidé žijící své paradigma vymřou, nastoupí nová generace, pro niž je jiné a nové dávnou samozřejmostí. To nazval Kuhn vědeckou revolucí. V dnešní době více zaměřené na výzkum kognitivních procesů můžeme hovořit o revoluci kognitivní, spočívající v proměnách vnímání, myšlení a imaginace. Takovou proměnu očekáváme.

Individuální příběh, příběh našeho Já však ve skutečnosti bude vždy vykazovat podvojnost. Vždy v něm budeme spatřovat něco společného a něco rozdílného. Vždy nám pomůžou nějaké struktury, vždy budou nějaká diferenční vymezení, a bohužel často budou i odřezky. Struktury a vymezení by neměly sloužit jen ke klasifikaci. Výsledkem by přece neměla být jen diagnóza a ostatní ponechat rutině. Struktury, stejně jako vymezení mají tu zázračnou vlastnost, že mohou pacientovi nastavit zrcadlo, ke kterému až dosud neměl přístup. Ten obraz může pacient zavrhnout jako falešný a zanevřít na takové zrcadlo. Prostě jsme se nestrefili. Já cítí, že problém je jinde a vy lékaři jste vedle jak ta jedle. Ale když se to povede,

pak zrcadlo odhalí obraz, který zamrazí. Zabrnká na hluboce znějící struny, které námi pohnou, rozezní nás, otřesou námi. Získáme potřebný vhled do vnitřních souvislostí. Řada věcí se stane jasnými. Obraz se projasní tak, že nás vedou k nějaké reakci, nějakému činu či rozhodnutí. Interpretujeme. Slovy, činem, tělem.

Podstata interpretace není v naší volbě, zda budeme interpretovat to či ono, tak či tak. Podstatou interpretace (resp. Peirceho interpretantu) je to, že se nám přihodí, neboť je konstitutivní součástí znakového dění (semiozy), a znaky jsou vše, s čím přichází naše mysl do kontaktu. Musí je interpretovat, musí na ně reagovat. Když ne slovy, tak tělem a činem. Mysl je součástí našeho Já, a její součástí (interpretací) je i naše tělo. V okamžicích, kdy pohlédneme do zrcadla, a nastane zázrak vhledu, o kterém přemýšlíme, v takových okamžicích mizí dualita těla a ducha. Je jen interpretující Já. A Já je někdo jiný. Imanence je transcendencí. Já jsme i to, co nás přesahuje. Někdy říkáme, že máme vůli, že chceme, že jsme se rozhodli a udělali to či ono. Jindy cítíme, že jsme něco udělali a teprve pak doplňujeme důvody, racionalizujeme, protože Já jsem To, Tat tvam asi.

Stejně Já však může, jak jsme už uvedli, obraz v zrcadle odmítnout, jako nepřináležející. I to je jen interpretace. Trvá-li na něm někdo jiný (lékař), pak se hned vrhneme na odřezek. Vzpomeneme si na Feyerabendův názor, že máme vždy mít připraveny alternativní teorie, že nemáme nikdy žádný vysvětlující nápad zahazovat. Teď se nám může hodit. Na odřezek se může hodit odříznutá teorie.

Odřezek byl popsán v poststrukturalistických pojednáních (např. u Derridy) jako doplněk, suplement. Ať použijeme jakýkoliv koncept, jakoukoliv teorii, strukturu, jakékoliv vymezení, jakékoli vysvětlení, vždy bude existovat jeho doplněk. Ten doplněk chce skrývat cosi podstatného. Rád by skrýval přesně to, co nám schází do naší úplnosti. Ve skutečnosti, jak se pak ukáže je doplňkem nikoliv do celistvosti, ale nad ni, přičemž se zároveň konstituuje celistvost nová, doplněná o doplněk, ale ouha, stále obsahující i to, co doplněno není! Vysvětlení nám podá teorie Jacquese Lacana, svérázného francouzského interpreta S. Freuda, již si v krátkosti připomeneme. Jde jen o teorii a lze proti ní vznést námitky, neboť například jedinec v prenatalním stadiu s nám dosud bohužel na naší úrovni nekomunikuje. Přesto je užitečná

Představme si, že v lůně matky žije plod ve své úplnosti. Nic mu nechybí, je mu bláze. Příchod na svět znamená první nedostatek, první boj o svou ztracenou blaženost. O tu se člověk snaží celý svůj život. Když spatří svůj obraz (imago) v zrcadle, vytváří si obraz vlastního Já, ale ztotožňuje s ním opět všechno. Tím jako by zakryl všechny nedostatky a nedokonalosti, které ho od blaženosti odvádějí. Když ho někdo plácne přes zadek, vidí, že ani tento obraz a s ním spojené imaginárno nefunguje a dostaví se nové rozčarování. Když se naučí mluvit, používat znaky a symboly, opět si myslí, že jimi nějak obsáhne úplně všechno, celý svět. Ale ani tentokrát to nefunguje. Po celý život zjišťuje, že ani prostřednictvím znaků a symbolů, slov, konceptů, teorií atd. (symbolický řád) všechno postihnout nejde. Symbolično tvoří sice převážnou část toho, co nazýváme realitou, avšak to něco nezařazené, co nás znovu překvapí tím, že nemáme slov, to je pravé reálno, temný odřezek od symbolična, temný suplement. Celý život se snažíme tento odřezek pojmout, celý

život se snažíme být vším, sat-čit-anandou²⁹ a cítit se tak blaze jako na počátku. V symboličnu, tedy ve světě slov a znaků, v němž žijeme celý svůj dospělý život, onu mezeru v úplnosti zakrýváme ideologií.

Někdy dosáhne lékař až po mezeru, v níž je nepopsatelné a slovy neuchopitelné reálno, jež vnímá a prožívá pacient, avšak nikdy je nemůže vnímat a prožívat lékař. Jestliže se reálnu nedá jinak přiblížit, než za situace ohrožení, co chudáku lékaři zbývá? Existuje nějaká cesta, poskytující alespoň naději? Máme za to, že otevřený dialog v přirozeném jazyce, který je vlastní oběma stranám, práce s osobními příběhy má určité šance. Ovšem za předpokladu, že samotné žití, jež obsahuje práci s textem, tedy také vyprávění příběhu, se promění v žité pokračování tohoto příběhu, orientované tak, aby vytvořilo pocit plnosti, satisfakce, pokrytí toho, čeho se až dosud nedostávalo. Z uvedeného však vyplývají dvě důležité podmínky. 1) Žité pokračování příběhu musí zachytit co nejvíce z onoho nevyslovitelného, a 2) to co je vysloveno, musí být neustále očišťováno od všech ideologických blábolů, frází a významových zkratk a místo nich sváděno (kanalizováno) do autentických prožitků smysluplného žití, smysluplného pokračování příběhu.

Přestože to nejde vyslovit, pomáhají nejvíce věcné rady k zvládnutí dalšího života, dalšího pokračování příběhu jako žitého zápasu o ztracenou úplnost (blaho, štěstí, spokojenost). To, co nejde vyslovit, suplement reálna, je třeba zvládat opět reálně, tedy v podstatě nevyslovitelně, protože život, jeho pokračování po pohromě, je nevyslovitelný ve své úplnosti. Aby však takto žití samo mohlo zacelovat své rány, je nutné v první řadě věcné zabezpečení jeho základních předpokladů. Tedy konkrétní řešení pomoci po stránce logistické, právní, finanční atd. V případě nemoci jde o základní servis, který by měl skutečně pomáhat zajišťovat základní předpoklady žití, nikoliv vytvářet zbytečné a zatěžující procedurální překážky (to platí, jak vidíme, jak pro povodně, tak pro případy nemoci). Jedním takovým základním lidským předpokladem žití je živý, rozumějící, soucitný, vstřícný a otevřený dialog, začínající svěřením se pociťování tíže osobní situace. Svěřením dává klient důvěru tomu, komu se svěřuje a očekává své vyslechnutí, úplné vyslechnutí, vyslechnutí s chápajícím a o rozumění se snažícím partnerem, bez jakékoliv arogance, bez reakce nějakým způsobem oponující, klasifikující, přezírající, vnucující své názory, s předem připraveným řešením. To partner (tedy např. lékař) se v tento okamžik musí stát nikoliv učitelem, který předává své vědění, ale žákem, jehož klient zasvěcuje a učí svůj pohled na svět a na svou situaci. Otázky lékaře proto nemohou směřovat k potvrzení či vyvrácení si svých (medicínských) hypotéz, neboť právě takový přístup zklamává důvěru klienta a odvádí ho od sbírání sil a energie k dalšímu životu, zpět do vyježděných kolejí, které se zdají být notoricky již známé a neúčinné. Otázky lékaře naopak mají směřovat k tomu, aby se od klienta co nejvíce naučil. Mají to být zvědavé otázky posilující klientem líčený obraz jeho života. Nesmí zazníť žádný náznak polemiky nebo odlišnosti názorů. Svěřením se klienta a přijetí tohoto svěřením lékařem je prvním a podstatným krokem, bez něhož se nelze pohnout dál.

---

²⁹

V hinduismu označuje jednotu Bytí, Vědomí a Blaženosti.

Jinak je tomu, když jen slyšíme životní příběhy postižených. Hrůza zůstává i tady jen hrůzou, tedy slovem, symbolem, avšak to, co vniklo do života postižených, lacanovské reálnu přece jen vyplývá na povrch z celkové kompozice příběhů, avšak zůstává i tak nevyslovitelným, protože nepředstavitelným, protože nezažitým.

Příběhy jsou sice podobné, ale přesto je každý jiný. Jsou plné nečekaných peripetií, vedlejších motivů, zápletek, čekaných i nečekaných dalších těžkostí nebo naopak šťastných náhod. Samozřejmě, že by šla provést jejich strukturální analýza a dobrat se jistých invariantních struktur. Tyto struktury by nám však ani víc, ani hlouběji neosvětlily reálnou hrůzu, ani by neposkytly postiženým zrcadlo, jehož obraz by zahrál na hlubinnou strunu a znamenal by vhléd a nabrání energie k činu (akci). Empatie psychologa je založená na neopominutí žádného z individuálních motivů, přestože pokračování příběhů se může zdát a také bude velice podobné. To, že ve stejné nebo horší situaci jsou i ostatní, a že na tom daný jedinec není sám, musí být řečeno jako symbolická či imaginární složka daného příběhu. Reálnu naopak musí být dán prostor v jedinečném a unikátním pokračování příběhu, tedy v samotném žití.

Pokračování příběhu, na němž musí spolupracovat obě strany, patří zprvu k řádu symbolična, případně imaginárna (pokud dojde na vykreslování uspokojujících obrázků). V této fázi je důležité, jak již jsme řekli, zabránit ideologickým překlenutím. Malovat si hezké obrázky budoucnosti nemá k ideologickým frázím daleko. Příběh proto musí být střízlivý a uvěřitelný i pro nezúčastněného pozorovatele. Například akcentování vzájemné pomoci a altruismu může být v rozporu s tím, jak tuto stránku sociálního soužití prožívají postižení jindy, zvláště tehdy, kdy ideologie hlásá, že se má každý o sebe postarat sám. V krizové situaci může, ale také nemusí, dojít k prozření a k prohlédnutí ideologického krunýře. Ideologie je nebezpečná právě z tohoto důvodu, že může negativně ovlivnit přijatelné zvládnání krizových životních situací. Při krizích bojujeme s ideologiemi v nás, s ideologiemi, které jinak zakrývají neuchopitelné hlubiny reálna, suplementy, jež se nevcházejí pod žádné obecné principy, struktury, zákony atd.

Proč vykládáme o povodních? Nemoc, zejména vážná nemoc, je krizí, je vyplavením nevyslovitelného reálna i přes sevřený krunýř ideologických žvástů. Nemoc je problém nejen medicínský, ale i psychologický a filosofický.

V intimní sféře lze vždy druhému vyjít vstříc, i bez teorií. Vždy jde při dobré vůli porozumět, nechat splynout horizonty a udělat to. Když to mohu udělat, a jsem jediný, kdo to může udělat, pak to musím udělat. Kdo nedělá átmavičáru, dělá lókavičáru pravil Šrí Ramana Maharši z Arunáčaly, jak jsme ho již citovali. Jinými slovy: Kdo nedělá dobro, dělá zlo. Kdo nepomůže, ten uškodí.

Lékař to může a musí udělat. Není pravda, že to může udělat někdo jiný (například jiný lékař, psycholog). Vysvětlili jsme si, že naše mysl neustále interpretuje složité a složené znaky několikerým způsobem, přičemž tyto interpretace podléhají dalším a dalším interpretacím. Pro lidskou mysl není žádný ze znaků, které vnímá, stejný jako jiný. Znakem není červená na semaforu, ale vždy celek složený z mnoha úrovní, mnoha kontextů. Červená na semaforu

pro mne existuje v daný okamžik na daném místě spolu s tisícero dalšími značícími skutečnostmi, z nichž má mysl vybírá ten správný objekt, to jest zákaz jízdy. I takovýto jednoznačný znak-signal se může objevit spolu s intuicí, že tu není policista, situace je přehledná a červená teprve blikla. Odezva bude jiná, než jakou předpokládá znak-signal červená. Většina značících věcí nejsou v první řadě znaky konstruované k jednoznačné signalizaci. Jsou to prostě skutečnosti našeho přirozeného světa, v němž se nějak pohybujeme, a tyto pohyby těla i mysli (myšlení) jsou interpretační povahy. Nikdy v našem životě neexistuje a nebude existovat stejná situace, i když naše mysl ji jako stejnou vyhodnocuje. Lékařův kontakt s pacientem je také vždy unikátní a jindy a jinde neexistující situací, je unikátním složeným znakem, jenž je unikátně tady a teď na obou stranách kontaktu interpretován myslí i tělem aktérů. Právě proto nemůže lékař, který ctí Já (a tím pádem i Já pacienta), spoléhat na to, že to může udělat někdo jiný. Jsou situace, kdy to nikdy a nikdo jiný už tak udělat nemůže. To je třeba cítit, mít proto cit a kultivovat jej.

A co udělat? Nic víc a nic méně, než důvěřovat druhé straně. Pacient získá důvěru v takového lékaře, který má důvěru v něj. Chráněný princip reciprocity. Už ve Starém Zákoně čteme Oko za oko, zub za zub, a v Novém zákoně: Nastav druhou tvář. Psychologie přišla na to, že nejúspěšnější strategií v teorii her je strategie oko za oko, zpožděná o dva tahy. Tedy dvakrát nastav druhou tvář, a pak teprve oplácej stejnou měrou. Lékař musí první nastavit tvář. Nemůže kalkulovat s tím, že si pacient něco vymyslí, že je to hypochondr, nebo s tím, že on podává jen ten základní servis a nic víc, pacient ať se dál stará.

Osobní příběh má šanci postihnout reálno, avšak nikoli je-li jen vyprávěn. Samo vyprávění patří do řádu symbolického. Jiná věc je, je-li příběh vyprávěn tak, že tímto vyprávěním zároveň něco děláme. Jde tedy o řečový akt (viz Austin). Vyprávěný osobní příběh je řečovým aktem tehdy, nalézá-li svého aktuálního posluchače, kterému je určen (ilokuční akt, vzpomínáte?) a na kterého skutečně nějak působí (perlokuce). Podstatné je žité pokračování příběhu, to, že v tomto příběhu se najednou objevuje samo vyprávění tohoto příběhu se všemi jeho nadějemi, záměry, úmysly, motivy a důvody, a také skutečná odezva posluchače, v našem případě lékaře, který s vyprávěčem vede dialog, týkající se smyslu příběhu. Ve společném odkrývání smyslu příběhu se odkrývají možnosti jeho dalšího pokračování, horizonty možností a pojmenování jeho směřování. **Smysl** je tím společným svorníkem, kterým drží pohromadě imaginárno (naše obrazy světa, nás samých, i obrazy snové a fantaskní), symbolično (naše vyjádření ve slovech, textech, znacích, symbolech) a reálno (obrazy a znaky nepostižitelné).

Citlivost vůči druhému, které se dovoláváme, neumožňují média, o nichž jsme hovořili. Databáze znalostí, byť sebelépe odborně fundována, ani jakékoliv jiné mediální zdroje, nenahradí účastný a tvořivý živý dialog. Média jsou studená, dialog musí být teplý.

Co je dialog ?

Dialog je místem ustavování společného světa (a to i v případě absence druhého a jeho nahrazením druhým ve mně). Myšlení má dialogickou podobu, převádění myšlenky do jazykových výrazů se děje neustálým obracením se na druhého, anticipací možné nesouhlasné odezvy a reagováním na ni. Dialog myšlení můžeme chápat jako zvnitřnělý dialog mezi dvěma blízkými. Podle Bubera je jedním ze základních modů subjektu jeho konstituování jako vztahu Já-Ty, který ustavuje společný svět tohoto vztahu. Tento subjekt má zcela jinou podobu než ve vztahu Já-Ono (předmětný vztah). Svět je pro člověka dvojitý, neboť i jeho postoj je dvojitý.... já základního slova Já-Ty je jiné než já základního slova Já-Ono... jejich vyslovení zakládá bytí toho, co vyjadřují ... Svět jako zkušenost patří k základnímu vztahu Já-Ono. Základní slovo Já-Ty ustavuje svět vztahu.³⁰

Další filosof dialogu E. Lévinas se vyslovil takto: Svůj nový smysl, naléhavější než jsoucnost jsoucího, nalézá já v blízkosti druhého strukturované jako disymetrie ... navozuje sblížení mezi tváří-v-tvář-s-druhým, původní socialitou a časovostí.³¹

Podle Jasperse je komunikace jakýkoliv způsob vzájemného porozumění ve společném jednání, rozhovoru i mlčení. Pokud je komunikace s jiným nedokonalá, zakoušíme utrpení. Ze skutečného spojení naopak pociťujeme mimořádné uspokojení. Pouze v komunikaci existuje jistota skutečného bytí a pouze v ní se zpřítomňuje každá pravda. Co se neuskutečnilo v komunikaci, ještě není. Co není založeno na komunikaci, nemá dostatečný základ. Komunikace je život s druhými, jde o vzájemné chápání, otevírání se v jiném, sebezpotvrzování a odevzdávání se druhému.³²

Podle Machovce³³ je dialog jádrem vzájemné aktivity, která povznáší člověka z říše přírodní do oblasti specificky lidské, neboť spolukonstituuje jeho morálku. Svědomí je v základě vědomí toho, že jsem s někým. Mechanismem tohoto být s někým je dialog. Dialog potřebujeme, neboť potřebujeme zažívat, jak jsou lidé lidsky zformováni, abychom srovnáním a konfrontací korigovali omyly a jednostrannosti své cesty. Opravdový dialog je cílem i nástrojem humanizace. Ve druhém, byť by to byl nejprudší odpůrce, musíme i v okamžiku nejvášnivějších sporů vidět potenciálního spojence své věci. Diskutujeme-li z pozic moci, skutečný dialog je deklasován. Vyjasnění prostřednictvím vnitřního dialogu s lidmi přítomnosti, minulosti i budoucnosti, s dějinami, dává člověku sílu nekapitulovat, znovu hledat sama sebe, jít dál. Nejvyšší myslitelnou formou dialogu je vnitřní dialog já-nejá, dialog se světem beze mne, tedy se smrtí. Umožňuje nám včas připravit a sdělit světu svůj úděl,

---

³⁰ Buber, M.: Já a Ty, Mladá fronta, Praha 1969, str. 7-9

³¹ Lévinas, E.: Existence a ten, kdo existuje, Praha 1997, str. 11

³² Jaspers, K : Úvod do filosofie, Praha 1996, str. 20, 83, 92, 93

³³ Machovec, M.: Smysl lidské existence, Akropolis 2002, s. 81-121

své dílo i výzvu k jeho pokračování. Umožňuje nám žít z hlediska věčnosti (sub speciae aeternitatis).

Dialog je aktem naslouchání i vydávání se všanc. Je aktem, v němž se každý text může a nemusí osvědčit jako výzva ke spolubytí. Dialog je základním setkáním ve světě, při němž dochází k problematizaci horizontů možností těch, kteří se setkávají, k problematizaci jejich osobních příběhů. Náš svět je původně týž, ale naše obrazy tohoto světa se mohou různit, tak jak se vždy různí naše příběhy. Dialog je místem hledání společně sdíleného obrazu světa, v němž by naše příběhy pokračovaly, obohaceny o zkušenost a zrcadlo toho druhého. Výsledkem dialogu není jistota obrazu, ale jistota toho, že tento obraz a především jeho **smysl** je společně sdílen.

Co je smysl?

Otázka po smyslu života je klíčová. Odpovědí na ni je zároveň dáno mnoho jiných odpovědí na jiné otázky. Co to slovo smysl ve spojení smysl života vlastně znamená? Po čem se to ptáme? Ptáme se po smyslu. Ptáme se, jaký to má smysl? Co bychom asi chtěli slyšet jako odpověď?

Kdo si myslí, že nic nemá smysl a ptá se jaký to má smysl?, toho možná neuspokojí žádná z našich odpovědí. Ať jako smysl označíme cokoliv, odpoví vždy: Ale to nemá smysl! Co je tedy smysl? **Smysl je smysluplná odpověď na otázku po smyslu!** Až smysl najdeme, budeme vědět, že to má smysl.

Aby to bylo ještě podivnější, pletou se nám často různé významy slova smysl, neboť pod tímto slovem můžeme mínit:

1. smysl jako čiv (zrakový, sluchový atd.).
2. smysl jako vnitřní čiv (poznávací smysl, smysl pro to či ono).
3. někdy se hovoří o jazyku jako o objektivním smyslu (tento smysl vzniká objektivizací a intersubjektivizací onoho výše uvedeného vnitřního smyslu).
4. smysl jako hodnota předmětu naší intence (zaměřenosti na něco) - nějaký akt, nějaká věc, událost, zážitek má pro nás smysl, protože je pro nás cenná.

5. extenzí smyslu jako hodnoty může být svět, který má také nějaký smysl, smysl má i bytí, život atd., jde tedy o nějaké dominantní hodnoty, z jejichž pohledu je život (resp. svět) pochopitelný, srozumitelný.

6. na smyslu jako hodnotě intence se zakládá smysl či smysluplnost v analytické filosofii (jeho opakem je nesmyslnost výroku či metafyzického výrazu.)

7. smysl slova v psychologii, (např. u Vygotského) je souhrnem všech psychologických faktů, které vznikají v našem vědomí díky slovu. Smysl slova se projevuje jako dynamický, vývojový a složitý útvar, který obsahuje několik vrstev různé stability. Význam je pouze jednou z vrstev smyslu, vrstvou nejstabilnější, nejjednotnější a nejpřesnější. Slovo mění v různých kontextech svůj smysl. Obohacení slova smyslem, který dané slovo přejímá z celého kontextu, je základním zákonem dynamiky významů. Smysl slova je nevyčerpatelný.

8. odpsychologizováním tohoto psychologicky pojatého smyslu, tedy jeho intersubjektivizací dostáváme fregovský smysl (Sinn). Jde o intersubjektivně sdílený způsob danosti předmětného významu. Např. manželka prezidenta může říci: To je prezident., ale také: To je můj manžel., a všichni s tím budeme souhlasit (intersubjektivita). Prezident a manžel manželky prezidenta jsou dva různé způsoby danosti, tedy smysly, které mají též předmětný význam, odkazující k témuž předmětu, resp. k téže osobě.

9. o smyslu objektu také mluvíme v případě reflexe, ke které dochází za určitého odstupu (distance). Například estetický objekt se nám v odstupu bude zdát krásný.

10. smysl vlastního života integruje do sebe mnohé z uvedených dílčích pojetí smyslu, především však pojetí hodnotové a obsahové. Jde o proces nalézání, odhalování, spolukonstituování obsahů – idejí, forem, principů, zážitků, činů, děl (artefaktů), postojů a důvodů, které jsou vnitřně konsistentní (tzn., neprotiřečí si, naopak do sebe integrativně zapadají) a mají své hodnotové ocenění a celkovou hodnotu, která je chápána jak individuálně, tak intersubjektivně.

Člověk se může realizovat jedině mimo sebe, ve světě. Smysl života nemůže být předepsán, musí být nalezen. Určovat jinému konkrétní smysl je nepřijatelným nátlakem, normujícím moralizováním. Smysl života musí najít každý sám. Hodnotám se nelze naučit. Hodnoty vytváříme a odkrýváme svým životem. Podle Frankla člověk nalézá smysl života trojím způsobem, mohou to být:

1. Tvůrčí hodnoty - něco vytvořit, něco udělat, zanechat po sobě nějaké dílo, ať hmotné či duchovní povahy;
2. Zážitkové hodnoty - někoho milovat, něco prožít, s někým se setkávat, poznávat a seznamovat se s přírodou, uměním, poznáním;

3. Postojové hodnoty - i v zdánlivě beznadějně situaci, při setkání s nevyhnutelným osudem můžeme utrpení proměnit ve výkon, zaujmout stanovisko, stát se svědkem.

Všechny tři oblasti rozkrývají možnosti nalézání hodnot tak, že člověk pocítí svou individuální, ničím nezaměnitelnou roli, avšak zároveň vnímá, že je vnímán, že nachází odezvu a reakci u ostatních. Člověk může žít jen tehdy, když žije pro něco. Ale to platí i pro celé lidstvo. Přežití nemůže být nejvyšší hodnotou. Být lidskou bytostí znamená zaměřit se na něco, mít cíl něčeho. To něco přitom není on sám, ale je to něco mimo člověka.

Interpretace a hermeneutika smyslu života.

Vraťme se k Peirceho schématu semióze (znakového dění). Uvedli jsme, že z konstituce znaku vyplývají různé interpretace. První se týká upřesnění objektu znaku, druhá je naší odezvou na znak. Tyto interpretace probíhají neustále a automaticky. Vše, co vnímáme, ale nejen to, vše co nám přijde na mysl, tedy i naše vzpomínky, představy, obrazy, které nám vytanou, všechny myšlenky, vše má charakter znaku, resp. reprezentantu, neboť pro nás odkazuje k něčemu dalšímu, ke svému objektu. Skutečnost vnímáme a prožíváme a o skutečnosti přemítáme ve figurách. Vypichujeme, často i nevědomky, vždy určitou figuru oproti pozadí. Někdy se hovoří o figuraci. Každé figuře přisuzujeme vždy, a opět často nevědomě, nějaký význam, tzn., že ji spojujeme s nějakým objektem, který postupně upřesňujeme a reprezentant interpretujeme. Figurace tak neodmyslitelně souvisí se sémiotizací.

Odezva může mít mnoho podob, může se projevit jako nové obrazy, slova a slovní obraty, které nám vytanou na mysli, doprovázené nějakými emocemi, náladami, rozhodnutími, projevy vůle, a ústící do nějakých akcí, činů. Tuto prvotní, automatickou a nevědomovanou odezvu můžeme označit jako nultou hermeneutickou rovinu. Naše tělo, naše mysl i naše Já vždycky a automaticky nějak rozumí situaci, ve které se ocitá a nějak automaticky reaguje (případně nereaguje, ale i to je odezva, i když nulová). Automatická a nereflektovaná odezva těla, mysli i Já je nulovým stupněm rozumění.

K tomu pravému rozumění dochází až na základě reflexe. Každý člověk nějak rozumí sám sobě. Při reflexních interpretacích se snaží vyjádřit slovně, případně tzv. vnitřní řečí svůj stav, ale nejen ten, zároveň ho napadají další a další věci. Je to nekonečná semioza, kdy každý interpretant se stává novým znakem, resp. reprezentantem, nabízejícím se k dalším interpretacím. Toto je rozumění na první hermeneutické rovině, resp. mluvíme o první hermeneutice. Té také odpovídají primární fakta, jak jsme o nich hovořili v souvislosti se sociálními a humanitními vědami.

Rozumění sobě je určující pro další reagování, které je vlastně další interpretací. Další odvíjení příběhu pacienta či klienta je přímo závislé na jeho první hermeneutice. Jako o druhé hermeneutice nebo druhé hermeneutické rovině hovoříme v případě interpretace druhou osobou, v našem případě z úst lékaře (ale týká se to obecně jakéhokoliv jazyka a promluvy odborníka, příslušníka nějaké disciplíny, či ještě obecněji jakéhokoli oboru myšlenkové či fyzické činnosti.) Druhé hermeneutice odpovídají sekundární fakta.

Obsahy druhé hermeneutiky (lékaře) jsou pacientem či klientem překládány do vlastního jazyka. Spolu s tím dochází zároveň k přejímání výrazů a obrátů druhé hermeneutiky do roviny hermeneutiky první. Mluvíme o jejich klouzání na nižší úroveň. Toto klouzání může pokračovat ještě dál a projevit se až na nulové úrovni, tzn. jako automatická reakce stavu mysli (pocity, emoce, nálady) doprovázená příznačnými fyziologickými a dalšími reakcemi, včetně nějakých pohybů těla, úkonů, ale i činů.

Jaké je nebezpečí neodborného klouzání z vyšší hermeneutické roviny na nižší? Nedokonalost překladu a přejímání slov a slovních obrátů, kterým pacient nerozumí, se může projevit stresovými reakcemi a být tak zaznamatelná na nulté úrovni response. Výrazy a obraty odborného jazyka mohou fungovat jako teorie příjemce komunikace, tzn. jako hypotézy, jejichž význam se v dialogu upřesňuje. Čím méně dialogu, tím horší rozumění. Zní to logicky, ale atmosféra k dialogu není vždy a všude samozřejmostí. Častým případem je ovšem špatný překlad. Význam slova či obratu může být pro pacienta hodně rozmazaný. Většinou ještě v kombinaci s mýty, kterých působí v medicínské sféře víc než dost. Jak víme, mýty jsou především konotací (druhých, či spíše nových) významů, které drží pohromadě nějakou v dané komunitě všeobecně sdílenou ideologií, nebo řekněme lidovou psychologií. Jsou sekundárním sémiotickým systémem, tzn., že jakoby obalují původní význam spolu s jeho nosičem (slovem, slovním obratem) a tomuto celku dávají význam nový, který není významem oficiálním, nicméně všeobecně sdíleným, od původního změněným. Potíž je v tom, že s pravdou nemá takový sekundární sémiotický systém jakým je mýtus zpravidla nic společného. Není to ani pravda odborníka (lékaře), ale ani pravda pacienta. Je to nejasná zkomolenina, o níž si však v dané komunitě (pacientů) většina z nich myslí, že je jasná a nezkomolená.

Taková situace má jediné správné řešení. Hledá-li lékař spolu s pacientem pokračování jeho příběhu, musí klouzat lékař, nikoli jeho výrazivo. Musí se vzdát naděje, že by se pacient při tak malém kontaktu mohl naučit jeho jazyk, že by se v něm naučil myslet. Jazyk se dá zvládnout i tak, že používáme výrazy, ale myslet v jim odpovídajících pojmech neumíme. To je samozřejmě špatně, neboť to vede k chybným závěrům. Zbývá tedy jediné, pokračovat v příběhu autorovým slovníkem a jeho stylem myšlení, a jen pozvolna a opatrně zařazovat, vysvětlovat a vystavovat dotazům slova a obraty jazyka odborného.

A nejde jen o jazyk, tedy o slovník, slovní obraty, pojmy. Při procesu rozumění hraje svou podstatnou roli čas a to, čemu se ve filosofii říká časení, neboli propojení času a bytí v nějaké vlastní struktuře. Husserl charakterizoval přítomnost tím, že zahrnuje nějaké retence, tedy nějaké kusy bezprostředního minula a zároveň i nějaké protence, neboli rozvrhy bezprostřední budoucnosti. Z Peirceho schématu sémioze víme, že neustále probíhá proces

interpretace, jako proces vlastní znakové povaze rozhraní mysl-svět. Zároveň to znamená, že na uplatnění struktury interpretace, která je znakům vlastní, a tedy nutná, je zapotřebí nějaký čas, vlastní těmto pochodům. Čas je v tomto případě integrálním produktem pochodů interpretace. Co to znamená?

Nic víc, nic méně než to, že méně interpretace znamená méně času a více interpretace více času. Při vyprávění příběhu dochází k složitému znakovému komponování a konstituování. Otvírají se možnosti mnoha dalších interpretací. Rychlost a tedy i čas je u každého individuální a záleží na schopnosti, kondici a trénovanosti vypravěče. Podstatným způsobem samozřejmě závisí na tom, zda se jedná o první utváření dané části příběhu, nebo i příběhu celého, nebo o opakování. Je-li veden dialog lékaře s klientem, převažuje zřejmě ten případ, kdy jde o otevírání možností nových interpretací. To si vyžaduje svůj čas. Posluchač nesmí nevhodným způsobem zasahovat do vypravěčova čázení. Nemá předjímat tok jeho vyprávění a doplňovat nedořečené. Musí trpělivě dopřát času vypravěči. Teprve po té, co se vypravěč vyjádří, může dávat upřesňující otázky typu Jestli tomu dobře rozumím, chtěl jste říci, že... nebo Měl jste na mysli.... Tím umožní vypravěči reagovat na jemné rozdíly v obou interpretacích a zároveň mu nabídnout konsensuálnější podobu vyjádření. Lékař také nemá klienta předčasně přerušovat. Právě prožívaná vypravěčova přítomnost musí mít čas na všechny retence i protence, musí mít čas na všechny interpretace, které se v daný moment nabízejí.

Tak jako masová média vnucují konzumentům své pojetí času a významů, v podstatě rychlý a nepřetržitý sled mediálních interpretací bez možnosti nebo s omezením možnosti vlastní interpretace pacienta, což vede ke krnění úkonů naší mysli, zrovna tak se bohužel stává, že pacient a klient je postaven do role lékařova vysílání, které ztrácí na své žádoucí dialogičnosti a mění se v předem aranžovaný divadelní kus, v němž je pacient nucen sehrát svou roli předem připravenou lékařem, respektive jeho stereotypy, roli pacientovi nabízenou na principu kinoautomatu. To znamená, že ať jako pacient udělám cokoliv, stejně se děj příběhu hned v dalším kroku vrací do předem připravených kolejí.

Ony koleje, které i klient většinou dobře zná a jimiž je často znechucen, nebo se jich děsí, to je rutina, stereotypy, fráze, různé zkratky, oborová psychologie či ideologie, paradigmaticky dané zaužívané způsoby přístupu, postupu a uplatňování metod a zásad, které se dlouhá léta tradičně praktikují. V narativním přístupu jsou ovšem nežádoucí. Doslova ho udusí. A pacient potřebuje dýchat, potřebuje se nadechnout a dostat ze sebe to, co jej trápí. Musí cítit takovou atmosféru, ve které nebude mít žádné obavy z negativní, nebo třeba jen nesouhlasné reakce. Musí cítit důvěru, cit a takt.

Přeorientovat se na něco nové je vždy těžké. Rozumění je výkon, a chtít a umět rozumět je výkon nad výkony. I při nejlepší vůli člověk vždy uplatňuje jen to, co umí. Teď najednou by všechno to, co jsem se naučil, mělo být na nic? Jak tedy postupovat, když všechno, co jsem se doposud naučil a co jsem praktikoval, se ukazuje jako nevhodné nebo problematické?

Harlene Anderson označuje přístup, který doporučuje, jako nevědění.³⁴ Byl inspirován Derridou, který ve svých textech mj. požaduje zjistit a dekonstruovat, na jakých základech bylo dané vědění prohlášeno a uznáno za uzavřené. Pak se samozřejmě ukáže, že uzavřené není a otevře se tak prostor pro jeho nové rozvíjení. Dodejme, že taková dekonstrukce se ovšem týká vědění terapeuta, zatímco vzhledem ke klientovi je zapotřebí přistupovat s pochopením pro jeho konstrukce.

Vědění podle Anderson zhoršuje schopnost vidět a slyšet neočekávané, nevyslovitelné a zatím-nevyslovené. Terapeut musí být připraven nechat se inspirovat druhou osobou. Má být ochoten pochybovat o svých názorech, nerozumět příliš rychle, zbavit se příliš rychlých úsudků a zamezit povyšování svých znalostí nad znalosti klienta. Má být také ochoten riskovat to, že se nemůže opřít o své znalosti a musí vykročit neznámým směrem. Nemá ukvapeně hodnotit a své otázky nemá směřovat k potvrzení svých předčasných závěrů. Nemá také předčasně fixovat, neboť vypravěčův příběh se při vyprávění vyvíjí, a s ním se vyvíjí i momentální vypravěčův náhled na věci. Znamená to, že v příběhu se mohou vyskytnout nesrovnalosti či nekonzistentnosti, které vyplývají z vývoje poznání vypravěče, jež je dokumentováno právě přítomným vyprávěním. Vyprávění je proces transformace.

Terapeut také nemá zužovat diskurs, neboli nemá vylučovat na základě své nadřazené pozice výrazy, obraty či závěry, které se nehodí do diskursu. Terapeut, dostane-li se do situace, že neví, má se stát žákem. Má s pokorou přistupovat k příběhu a snažit se dozvědět více o starostech klienta, co ho trápí, co se mu honí hlavou, zda a jak mu radilo jeho okolí, zda se objevovala probíraná témata v jeho rodině apod. Jednou z nejdůležitějších věcí je porozumět tvorbě významů a tomu, jakým způsobem nachází klient ve věcech smysl. Musí se vyjít z vypravěčova vysvětlení, z jeho interpretací a musí se osvětlit důležitost tohoto jeho přístupu. Důležitější než vést s klientem hovor o nějakém sporném místě je přivést ho k vlastnímu vnitřnímu dialogu nad některými tématy.

Otázky lékaře a terapeuta mají směřovat k otevírání cest. Mají lákat klienta k rozhovoru. Úkolem terapeuta je neustále hledat tu správnou otázku, kterou by se dozvěděl víc o aktuálně líčené vypravěčově zkušenosti. Samo vyprávění klienta se stává návodem na další otázku. Proces otázek a odpovědí a možnost prepisování příběhu mají zůstat neustále otevřeny pro upřesňování a změny porozumění a připisování významů. Nemá se jednat o řečnické otázky, jejichž odpověď je známa, ani o didaktické otázky, které odrazují klienta tím, že ho někdo chce kritizovat a poučovat. Správné otázky míří pozvolna a nenásilně k vypravěčovu tajemství, a to je často spojeno s převzetím či spíše nepřevzetím zodpovědnosti za vlastní život. Vypravěč si má uvědomit, že on je hrdinou svého příběhu. Byť by jeho těžkosti byly v jeho příběhu způsobeny řadou okolností, nepříznivých vlivů a obrátů v jeho neprospěch, podstatou správného příběhu je to, že přes všechny tyto peripetie hrdina svým úsilím přece jen dospěje k šťastnému konci.

---

³⁴ Harlene Anderson: Konverzace, jazyk a jejich možnosti. Postmoderní přístup k terapii. NC Publishing a.s. 2009

Rady, které chce terapeut klientovi sdělit, nevnučuje, ale nabízí jako podmíněné možnosti. Důležitý je přitom celkový styl, tón a načasování, stejně jako to, že nabídka má být podána v prozatímní podobě. Je na hrdinovi, jak se rozhodne a zachová. Otázky mají tedy vytvářet prostor pro vypravěčovu účast.

Na pacienta působí už jen sama okolnost, že jej někdo vyslechne, že je mu nasloucháno. Jeho vyprávění a jeho verzi světa musí terapeut potvrdit. Veškeré signály účasti, empatie, porozumění jsou pacientem vítány. Vypravěč je nucen si při vyprávění třídít své informace a závaznějším způsobem, než dosud jim přisuzovat významy. Vytváří svůj narativní (fikční) svět, do kterého lékař či terapeut vstupuje a v němž dělá svou práci. Jde tedy o práci v klientově realitě. Důležité je respektovat jeho jazyk, jeho slovník a metafory, i to, že stav věcí tohoto světa (fiktivní fakta) se utváří až jako výsledek procesu proměny narativního světa v průběhu vyprávění a dialogu.

Hermeneutika fakticity a hermeneutika podezření

Někdy se také hovoří o hermeneutice fakticity a oproti ní hermeneutice podezření. Hermeneutika podezření odkrývá v textu něco, co je skryté a co se text snaží zastřít. Marxisté tak odkrývali za vším třídní vztahy a vykořisťování, Freud zase odkrývá libido, Jung archetypy a současná psychologie odkrývá koncepty a vztahy založené na termínech a teoriích současné psychologie. Vše takto odkruté má společnou vlastnost, autor textu o tom neví, nebo s tím většinou nesouhlasí.

Oproti tomu hermeneutika fakticity vychází z faktu, který nám říká, jak skutečně rozumí svému textu jeho autor, či aktér osobního příběhu. Pro recipienta je to hermeneutika důvěry. Ta souvisí i s hyperchráněným principem kooperace, jak jsme o něm již hovořili. Ta verze, kterou vypravěč uvádí, to je ta verze, kterou nabízí posluchači ke sdílení, tedy nikoliv k popírání. Je to narativní pravda, založená na narativních faktech.

Narativní pravdou například je, že se Karkulka *vylekala*, když ji v lese přepadl vlk. Narativní pravdou je i to, že se *radovala*, když myslivec vlku rozpáral břicho a vytáhl babičku. To že měla Karkulka červenou čepičku, to ještě nemusí být narativní pravda, to je pravda přírodovědce s jeho novopozitivistickou a kriticko-realistickou metodologií, ovšem nikoliv v našem, ale fikčním světě (v logice „možném“ světě). Narativní pravda je především ta, kterou by přírodovědec ve fiktivním světě nemusel pozorovat, například kdyby Karkulka nosila masku a on by nevěděl jak se tváří, nebo kdyby byla Karkulka falešnice a přetvařovala by se. Narativní pravdu nám odkrývá vypravěč a týká se pocitů, nálad, motivů, úmyslů či důvodů. Týká se toho, co běžně nemusí být zjevné. Týká se myšlení, prožívání a pohnutek k činům vypravěče a toho, jaké myšlenky, prožitky či pohnutky vypravěč přisuzuje dalším aktérům příběhu.

Narativní pravdu nemá smysl vyvracet či se o ni přít. Vypravěče nemá smysl podezírat z uvědomovaného nebo neuvědomovaného úmyslu jiného než deklaruje. Narativní pravdu je třeba vzít za bernou minci a uplatnit patřičné prostředky rozumění této narativní pravdě. Neuplatňovat explanační schémata či struktury apriorní, vyplývající z nějaké hodnotící teorie, ale uplatnit vysvětlení aposteriorní, taková, která udává sám vypravěč. Není důvod nerozumět spolu s klientem.

Hermeneutika podezření hledá alternativy k minulosti, tzn., co měl vypravěč kdy udělat či neudělat jinak. To je teď k ničemu, pokud to není alternativa, která trvá i pro tuto chvíli. Rozhodující je pokračování příběhu, společné hledání skutečně možných pokračování. Podpora lékaře by měla být v tom, že pomůže rozprostřít vějíř možností, směřující k možným horizontům. V hodnocení těchto cest však musí mít klient vždy poslední slovo. Vypravěči se mohou všechny možné cesty zdát zablokované, nepřijatelné. Je to tím, že má zábrany (buddhisté by řekli vásány - vázanosti). Lékař by měl umět zvládat podporu i v takových situacích.

Východní filosofie vede své adepty k odblokování vásán. Nejde přitom o asketismus, jak se nám lidem ze Západu může zdát. Jádro tkví v proměně hodnot. Je třeba odkrýt nové hodnoty, které nám cestu dál umožňují a nelpět na těch, které jsou nám přítěží, které nás svazují. Zkušenosti se západním člověkem jsou však takové, že se svých západních hodnot, ke kterým patří například výkon, efektivita a rychlost, neumí zřeknout, dokud mu nic jiného nezbyvá. Zbavování se vásán není výhradně východním konceptem. Najdeme ho například i v díle E. Fromma

Fromm a morální požadavek být

Byl to E. Fromm, kdo na nás tak naléhal, že Máme na víc!. Na mnohem víc, než jak žijeme, než jací jsme, než za jaké se sami považujeme. Každý z nás může být jako bůh. Proč není? Co nám brání? Jsme lapeni v pasti a nevíme o tom.

Fromm nás už přímo v názvu jedné ze svých prací vybízí: Budete jako bohové!³⁵ Vaše je nirvána, vaše je království nebeské, vy sami jste brahman či tao, naleznete svou podstatu, dosáhnete toho, po čem toužíte, zakusíte největší blaho sjednocení se světem, neboť máte ve své moci rozvinout to, co přísluší jenom vám, svou úžasnou schopnost lásky a rozumu. To je cesta radikálního humanismu, který se vine jako červená nit celými lidskými dějinami. Celé dějiny jsou naplňováním tohoto poslání. Člověku se vždy daří tam a tehdy, kdy v sobě

---

³⁵ Fromm, E. *Budete jako bohové. Radikální interpretace Starého zákona a jeho tradice*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1993

tento božský cíl objeví, tehdy a tam, kdy jím žije, kdy v něj vědomě promění svůj život. Nedaří se mu naopak tam, kde tento cíl ztrácí a svůj úkol nevidí. Pak se stává škůdcem.

Co znamená neautentické bytí? Podle Fromma jde o bytí odcizené svému pravému poslání, neboť toto poslání dosud neobjevilo, neboť mu bylo zabráněno je objevit. Bylo mu zabráněno prozívat a zakusit zkušenost tohoto objevu, zakusit svou autenticitu jako nejvyšší hodnotu a smysl svého života. Nedostalo se mu milosti zakusit ten pravý vhled (satori, osvícení). Ano, náboženská tradice zde mluví nikoliv náhodou o milosti, k níž musíme být otevřeni, ale již nelze nárokovat. O níž můžeme usilovat, nikoliv však vymáhat. Pros a bude ti přáno.

Potíž je v tom, že člověk nenachází cestu ke své autenticitě, neboť svět, ve kterém žije, je světem bohů nepravých, světem konstituovaným *modlami (idoly)*. Rozdíl není primárně v tom, že je jen *jeden* bůh, a *mnoho* model... Přístup k pochopení toho, co je modla, začíná pochopením toho, co *není* bůh. Bůh jako nejvyšší hodnota ... Modla - idol - představuje předmět ústřední vášně člověka; ... toužení po vlastnění, moci, slávě atd. ... dějiny lidstva do dnešního dne jsou v prvé řadě dějinami vzývání model od primitivních idolů z hlíny a dřeva až k moderním idolům státu, vůdců, výroby a spotřeby.³⁶

Idol je odcizená forma vlastní zkušenosti člověka o sobě, dílčí aspekt člověka, jako např. inteligence, tělesná síla, moc, sláva, atd., s nímž se ztotožňuje, jemuž podléhá. Cesta, na níž takto lidsky upadá, je cestou odcizení sama sobě, cestou zabředávání stále více do neautentického bytí, cestou regresi směrem ke své biologické zvířecosti, cestou zakrňování rozumu i citu (lásky, srdce), cestou do na první pohled někdy i bezpečně vyhlížející nesvobody, nebo do neuvědomované a popírané nesvobody stáda. Každý idol je obklopen pevnou a mohutnou stavbou ideologie.

Podstata člověka tkví v *rozporu, obsaženém v lidské existenci*. Člověk je v přírodě podřízen jejímu diktátu, jejím nahodilostem, avšak zároveň tuto přírodu *překračuje* ... Člověk stojí tváří tvář úděsnému konfliktu, že je v přírodě vězněm, a že je přesto svobodný ve svých myšlenkách; konfliktu být částí přírody, a přesto být jakoby jejím vrtochem; nebýt ani zde, ani tam. Lidské sebevědomí udělalo z člověka na světě cizince, někoho odděleného, osamělého a plného úzkostí.³⁷

Náš morální konflikt vzniká v určité konkrétní situaci, kdy jsme nuceni učinit konkrétní rozhodnutí. Naše *sklony* k určitým typům řešení (a *sklony* orientace charakteru) spolu s reflexí a vůlí k uplatnění (či neuplatnění) toho, co náš rozum a cit (hlas srdce) v konkrétní situaci rozhodování napovídá, vytváří vždy unikátní situaci rozhodování. V konkrétní situaci máme vždy svobodu jak rozhodnout, a za toto konkrétní rozhodnutí jsme vždy odpovědní.

---

³⁶ Fromm, E. *Budete jako bohové. Radikální interpretace Starého zákona a jeho tradice*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1993 s. 34-35.

³⁷ Fromm, E. *Lidské srdce*. Nakladatelství Josefa Šimona SIMON AND SIMON PUBLISHERS, Praha 1996, 2000, s. 135

Snažíme-li se zbavit odpovědnosti vnucené nám vnější autoritou a nikoliv našimi vlastními sklony, potom se stane, že pocit viny a sebeobžalování vyvolávají u nás smutek, hnus ze sebe i zhnusení životem. A to je jeden ze syndromů neautentického, tedy sobě odcizeného rozhodování a bytí.

Ve skutečnosti nic takového jako svoboda není, vyjma slovo a abstraktní pojem. Je tu jen jedna skutečnost: akt osvobodování se v procesu ustavičné volby. V tomto procesu je míra naší schopnosti volit v každém jednotlivém aktu různá podle naší životní praxe. Každý krok v životě, který zvětší mou sebedůvěru, mou nezávislost, moji odvahu, moje přesvědčení, zvětší také moji schopnost zvolit si žádoucí alternativu... Naproti tomu každý akt podlehnutí a zbabělosti mě oslabí, otevře mi cestu k dalším aktům, při nichž opět podlehnu, až nakonec ztratím svobodu úplně.³⁸ *Zlo je člověkova ztráta sama sebe při tragickém pokusu uniknout břemenu lidskosti ... Žít tímto způsobem je žít v pekle... Musíme se vskutku stát těmi, kdo jsou uvědomění, abychom mohli zvolit dobro - ale žádná vědomost nám nepomůže, jestliže jsme ztratili schopnost dojmout se utrpením jiné lidské bytosti, přátelským pohledem druhé osoby, zpěvem ptáka, zelení trávy. Stane-li se člověk lhostejným k životu, pak ztrácí naději, že by si mohl zvolit dobro.*³⁹

Mít znamená vlastnit. A to nejen statky, ale i moc, vědomosti, případně zážitky, cokoliv. Zároveň to znamená proměnit sama sebe ve věc, která může být vlastněna, neboť vystupuje pro druhé redukována na svou směnnou hodnotu. To postihuje veškeré interpersonální vztahy. Přátelé jsou nám dobří jen na to, abychom z nich něco měli. Obráceně vzato, nemáme-li co nabídnout takového, aby z nás ten druhý něco měl, nestojíme za mnoho. Společenství podléhající modu vlastnění je bytostným silám člověka odcizené. Pokud je takto postižena celá společnost, dochází k reprodukci těchto vztahů v takové míře, až se zdá, že šance na změnu postupně mizí.

Modus autentického bytí se netýká věcí, ale unikátního prožití řešení rozporů, tkvících v podstatě lidské existence, tedy nikoliv pouhého schraňování zážitků, které je charakteristické pro postmoderní křečkovsky orientovaný charakter.

Faktor X

Narazili jsme na problematiku náboženství a roli víry při zvládnání problémů smyslu. Není pochyb o tom, že víra většinou působí souhlasně s pozitivně viděným smyslem života. Co však má dělat nevěřící? A navíc nevěřící ovlivněný masovými médii, které, jak jsme uvedli

---

³⁸ tamtéž, s 160

³⁹ tamtéž, s. 177

mají některé znaky, pro něž jsou považovány za novodobé náboženství (jiným adeptem je hlasité fanouškovství sportovních zápasů či koncertů populární hudby).

Lékař či terapeut by měl umět orientovat osobní příběh pacienta či klienta k nějakému osobnímu úkolu. Náboženství takové osobní úkoly generuje, masová média nikoliv. Na začátku našeho vyprávění jsme si položili otázku: Kdo jsem Já? Jsem snad *bez jakéhokoliv smyslu* životem popostrkovaný objekt masové zábavy, případně pouze objekt zkoumání věd? Pacient (klient) se musí (ostatně zřejmě často stejně jako lékař) naučit klást si tuto jednoduchou otázku a zabývat se její odpovědí. Najít svůj úkol, znamená najít smysl života.

Erich Fromm rozhodně nebyl teistou. Jeho víra v lidské poslání, které tkví v zápase o autentické bytí, je výrazem široce pojeté religiozity, chápané ve smyslu toho, co nás spojuje. Na jednom místě své práce si posteskuje na adresu nešťastných náboženských konotací výrazů, jež máme v jazyce k dispozici, a dále raději použije výraz zkušenost⁴⁰. Tuto zkušenost charakterizuje následovně: 1) Život je zakoušen jako problém, jako otázka, která vyžaduje odpověď. Kdo tuto zkušenost nemá, necítí hluboký nepokoj, život pro něj není problémem. Nezakouší bolest odloučení od lidí a od přírody, ani vášnivé přání tuto odloučenost překonat a nabýt sjednocení. 2) Kdo však tuto zkušenost má, je pro něj nejvyšší hodnotou rozvoj vlastních schopností rozumu, lásky, soucítění, odvahy. 3) Člověk je sám cílem, nikoliv prostředkem, který užívají jiní nebo on sám k požitku, penězům, moci, produkci a distribuci zboží atd. 4) Člověk s onou zkušeností upouští od svého sobeckého *ega* a tím i od jeho strachů. 5) Jde o zkušenost transcendence (v širokém slova smyslu - tedy sebepřekročení, sebepřesažení).

„Ego má úkol. Musí se spojovat s vyšším Já, a to tak dlouho, až se oba stanou jedinou jsoucností ... Konečná pravda leží asi skryta v tichu. Ať tam tedy leží.“⁴¹

Ale je tu problém: Člověk sice může dělat to, co chce, ale nemůže chtít, co chce.⁴²

---

⁴⁰ Ttamtéž, s. 45 a dále

⁴¹ Eduard Tomáš: Tajemné absolutno, Avatar, 2001,

⁴² Tato sentence je připisována A. Schopenhauerovi

9. ZÁVĚR JE VŽDY ZAČÁTEK

Padlý anděl a padlý člověk.

Asi všichni víme, co je padlý anděl. Člověk může upadat tím, že se zpronevěří své lidské přirozenosti a stane se z něj například alkoholik, nebo člověk bez skrupulí, bez citu, bez morálky. Člověk upadá tím, že se odcizuje autentickému životu plnému výzev, příležitostí, možností tvorby, svému životnímu poslání, svému hledání a naplňování smyslu života. Upadá tím, že podléhá zaběhaným stereotypům, klišé a frázím, že lpí na neměnnosti svých názorů a postojů, že si zakládá falešnou principiálnost, že ho nezajímá nic nového, setrvává u toho, co dobře zná a má dobře vyzkoušeno, nechce vidět nebo slyšet věci, které narušují jeho zkamenělý obraz světa a života v něm. Poznává se to i na jeho mluvě, neboť neříká a nesnaží se říci nic nového, papouškuje po druhých i po sobě. Mechanicky naplňuje předem dané formy, obrazy a pravidla. Zatímco autentická mluva je formulováním autentických myšlenek, tvorbou nových významů, neautentický člověk vyměšuje již jednou přežvykané karbanátky (shitburgery). Jeho zvědavost je povrchní, ve skutečnosti nechce ani ničemu rozumět, chce, aby mu někdo řekl, jak má rozumět a co má opakovat. Chce jen kopírovat a opájet se opakováním, opájet se stále větší porcí tohoto opakování. Neautentický člověk je ostatním lidem nebezpečný. Je nebezpečný i sám sobě, ale o tom zpravidla neví a nepřipustí si to. Každodennost je cestou do pekel. Vládne vláda veřejného výkladu. Svoboda ještě netuší, že je spoutána. Na druhou stranu je nutné přiznat, že doba, ve které žijeme, dosahuje stále větší complexity (složitosti), která člověka přímo nutí k zjednodušeným postojům, a také dosahuje nejlevnější regulace této complexity, kterou se zdá být byrokraticky založená regulace organizačně - právní.

Největším úskalím současné medicíny, a samozřejmě nejen jí, je nebezpečí upadání do neautenticity, aniž bychom chtěli analyzovat z jakých objektivních či subjektivních příčin se tak děje. Filosofie nabízí i jiná řešení než upadat. Vybízí nás k odkrývání pravdy o věcech a o našich životech, vybízí nás k myšlení jinými směry a k zaujímání nových postojů. Vybízí nás k lepšímu porozumění věcem i nám samým.

Zlá a hodná postmoderna.

Orientovat se v současné filosofii je pro laika velmi obtížný úkol. V našem pojednání jsme se hodně opírali o filosofii postmoderní. Přitom jsme už jistě zaslechli mnoho hanlivého na její adresu. Jak se to tedy má s její nebezpečností? Opravdu hlásá nihilismus a nemožnost

poznání pravdy? Opravdu vybízí k jakýmkoliv ztřeštěnostem, staví všechno na hlavu a hoví si v nesmyslech?

Postmoderní filosofie vznikla v sedmdesátých letech minulého století jako seriózní pokus o popis tehdy současného stavu vědění. Takový popis a jeho zobecnění si nesmíme plést s nabádáním k nepravostem, tedy s normativním přístupem, který určuje, jak věci mají a jak nemají být. Tato filosofie mluvila o postmoderních podmínkách života, o postmoderní situaci, ve které jsme se všichni ocitli a snažila se pochopit a popsat všechny složité jevy své doby, včetně těch negativních. Že vládla, a vládne, v poznávání pluralita, že si lidé mezi sebou nerozumějí, že mají rozdílné názory a postoje, to byl a je fakt. Že se toho mnozí snaží zneužívat k tomu, aby hlásali všechno možné a že se toho chytla komerce a snaží se z toho vytřískat, co se dá, to je také fakt. Jsou to rysy postmoderní doby, které postihují nás všechny, a postmoderní filosofie tento náš svět mapuje a snaží se mu rozumět. Filosofické koncepce postmoderní doby, které jdou nad uvedený popis a jeho zobecnění se snaží dávat pomocnou ruku člověku, který v takové době musí žít. Například koncepce transversálního rozumu říká, že máme k rozdílným pravdám přistupovat tak, jako když procházíme galerií moderního umění. Také tady jsou obrazy namalovány v různých stylech či různých rukopisech. Přesto průchod galerií zvládneme. Pravda, ne všichni, někteří se velmi pohoršují, ovšem ke své škodě. Zvládat průchod galerií postmoderních pravd znamená především nerozčilovat se nad tím, že má někdo jiný jinou pravdu. O absolutní či objektivní pravdě si můžeme zafilosofovat, ale to že existují různé pravdy podle různých perspektiv, ať už jim říkáme pravdy nebo třeba jen názory či přesvědčení, to je fakt.

Kultovní postmoderna a kultovní antipostmoderna

I postmoderna, stejně jako ti, kteří s ní nechtějí mít nic společného, samozřejmě má svou kultovní podobu. Kultovní film je takový, na který chodíme kvůli hláškám a obrazům, které již dobře známe, a které si opakujeme ještě dřív, než zazní. Kultovní podoba postmoderny také umí vykřikovat hesla, jako například *Není žádná jediná pravda! Všechno je dovoleno!*, ještě než se zamyslí nad tím, jak to autoři původní podoby těchto myšlenek mysleli. Toho využívá byznys a začne vykřikovat další hesla, třeba *Zaplat' si kurz toho či onoho!* Ničemu oficiálnímu nevěř, kup si u nás něco alternativního! Tato upadlá kultovní forma postmoderny je nebezpečná, stejně jako jakákoli jiná upadlost. Vyřazuje samostatné myšlení a vytváří kult.

Ale nenechme se mýlit. I z druhé tábora, tedy z tábora antipostmodernistů zaznívají hlasy svědčící o tom, že se jejich fundamentalismus proměnil v kult honby proti všemu co má nálepku postmoderny. Kultovní postmodernismus a stejně tak i kultovní fundamentalismus, který také vykřikuje své odsudky dřív, než začne promýšlet postoj toho, ke komu pojal nenávisť, mají společného jmenovatele: vlčí mlhu, klapky na očích, neochotu k jakýmkoli změnám, netoleranci, neochotu porozumět, zásadový postoj, který může vyústit ve fanatismus a bezuzdné kultovní orgie.

Akční filosofie dneška

Proti těmto upadlým formám je třeba nabídnout možnost porozumět, ale nejen porozumět, to by bylo málo. Důležité je, vědět si rady, rozumět argumentům pro i proti a umět se podle toho zařídit, umět si poradit. Tento problém už řešily v dějinách filosofie různé podoby dialektiky. Za dvěma rozpornými skutečnostmi následovala syntéza na jiné, řekněme vyšší úrovni. Logicky jde o rozpor, který vede k neřešitelným paradoxům, ovšem život sám si s rozporem umí poradit, umí se octnout na metarovině. Herakleitos pravil: Nevstoupíš dvakrát do téže řeky. My však té řece pořád říkáme třeba Vltava, je to rozpor, že? Co znamená Herakleitova sentence, je to jen taková hříčka, bonmot? Ne, znamená to, že vstupujeme do téže řeky (neboť má totéž jméno), ale s novým postojem, novým porozuměním. To, co se změnilo, je náš postoj k té řece, najednou si uvědomujeme, že není táž, protože voda, která tam byla před chvílkou už je dávno pryč a je tam nová voda. Uvědomujeme si proměnu dějů kolem nás. Odkrytí, které nám přinesla ona Herakleitova věta, vypovídající o proměně kolem nás, proměnila nás samotné, a o to tady jde. Už nejsme týmiž, kým jsme bývali ještě před chvílkou. Změna postoje má svůj praktický rozměr. Přináší nám nejen možnost volby respektovat tutéž skutečnost podle jejího názvu, nebo se zaměřit jen na proces proměny. Přináší nám vědomí o tom, že z vyššího úhlu pohledu jsou srozumitelné oba pohledy původní. Přináší nám tak nové výzvy a nové úkoly. Jedním z nich je povinnost být otevřen dalším argumentům a nově vznikajícím skutečnostem, umět vidět nové a umět si s novým poradit. Další povinností je umět si ukládat vlastní úkol, co se týče našeho myšlení, postojů i činů.

Samozřejmě, že se nakonec vždy musíme přinutit pro ten či onen praktický krok, a nevymlouvat se na to, že tu proti sobě stojí dvě různé pravdy, že jim oběma rozumíme... a nic. Rozhodnutí je praktické, ale záleží na tom, co vlastně chceme, o co nám jde. Chceme se vykoupat v řece? Pak nám nic nebrání vstoupit do řeky, ať už je to s ní tak či onak. Chceme lpět na svém? Nic nám nebrání sveřepě opakovat tu svou jedinou pravdu. Nechceme se koupat a chceme na břehu jen tak filosofovat? Klidně! Kdekoliv to tak může být, i v medicíně. Jen s tím rozdílem, že v medicíně jde pacientovi o život. Musíme proto volit v jeho prospěch, a na to tu máme svědomí. Chceme jen dostát předpisům, snížit riziko otevřených soudních konfliktů, nebo také chceme s problémy pohnout i z jiné strany?

Jedna věc tedy je složité postupné a nikdy nekončící odkrývání pravdy o tom, jak se věci mají, a druhá věc je, že toto poznání nějakým způsobem působí na naše svědomí, podle kterého bychom se měli rozhodovat. Tam, kde svědomí či přesvědčení koliduje s výsledky poznání, do kterých jsme třeba různými důmyslnými společenskými mechanismy vtahováni, ke kterým jsme sváděni a jejichž nerespektování může být i společensky sankcionováno, tam je cosi špatně. Odkrývání pravdy či růst poznání má sice svou objektivní stránku, danou jakýmsi pomyslným stavem současného vědeckého poznání, ale my jsme tady na světě za lidi, ne za pitomce, a proto pro naše rozhodnutí je podstatné, kam jsme se my osobně dostali v odkrývání toho, jak se věci ve skutečnosti mají. Rozhodnutí děláme my lidé, v prvé řadě

každý sám za sebe. V prvé řadě u sebe a pro sebe. To by si měl uvědomit i ten nejpřísnější zastánce lékařské vědy, pochopené jen jako věda přírodní.

Takové podobě vybízející filosofie bychom oproti upadlým kultovním formám postmoderny i moderny mohli plným právem říkat třeba akční. Naše konání totiž nespočívá jenom v tom, že je reakcí na něco. Důležitá je ta naše osobní přidaná hodnota, kterou musíme svým vkladem teprve vytvořit. Nepomůže nám jen cosi dodržovat, to je málo. Nejde to ani někde opsat. A v tom spočívá náš život. Nejpevnější oporou pro naše činy jsou opět naše činy, promítající se do odkrývání toho, jak se věci mají, a ovlivňující náš pohled na svět, včetně všeho toho, co ještě nevíme, jen tušíme, v co vkládáme naději, a ovlivňující to, čemu věříme, o čem jsme přesvědčeni, co připouštíme, co zůstalo nerozhodnuto, i to, co ze svého světa odklízíme stranou. A ovšem, musíme být také sami k sobě poctiví.

Algoritmus dorozumění. Do sebe vstupuj po zuby ozbrojen!

Postmoderna přinesla jako své téma orientaci na rozumění. Rozumění se stalo pojednávaným tématem, vznikaly různé teorie rozumění (hermeneutika), rozumění vyvstalo jako praktický úkol doby a proměnilo se v požadavky na komunikaci. I když jsme si řekli, že u komunikace to nesmí skončit, uveďme nejdříve jednoduchý návod na rozumění při komunikaci.

- 1) Komunikujme tak, jako bychom měli naprosto jasno ve funkcích znaků. Znamená to, že předpokládáme, že pod stejnými výrazy či slovy rozumíme tytéž věci (denotáty). A znamená to také, že vyřčené chápeme v tomtéž smyslu, který dáváme vyřčením najevo. Například mluví-li pacient o svých osobních neblahých zkušenostech, které lékař poté označí jako obvyklé stesky, nebude pacient přesvědčen o tom, že se oba baví o stejné věci. Denotátem je osobní pacientův těžko slovy vystižitelný negativní pocit, který jej sužuje, a který má za hodný povšimnutí, neboť je pro něj klíčem, podle kterého by měl v jeho očích lékař postupovat. Obvyklé stesky nevedou v očích pacienta ani k diagnóze, natož k vyléčení. Na rozdíl od nestejného denotátu si nestejný smysl výrazu můžeme přiblížit takto.

Lékař pacientovi nemocnému na žlučník doporučuje držet dietu, takovou jakou má předepsánu v nemocnici. Smyslem je šetrnost vůči žlučníku. Pacient nedopatřením dostává k večeři krabici olejovek, a pacient na základě toho učiní zcela neadekvátní závěr. Smyslem lékařovy rady bylo vyvarovat se tučného, tedy i oleje. Smysl je odlišný od denotátu, kterým je to co pacient dostane k jídlu v nemocnici, tedy olejovky.

- 2) Objeví-li se problém, rozlišme dvě roviny: rovinu faktickou a rovinu jiného kontextu. Na faktické rovině jde o to, zda se bavíme o tomtéž. Jak jsme už uvedli, musíme nejdříve zjistit, zda pod týmiž výrazy rozumíme tytéž věci. Za různými významy (denotáty) týchž výrazů mohou být různé zkušenosti, různé teorie, které se k nim váží. Například lékař bude deklarovat, a opravdu si to i myslí, že jemu i pacientovi jde o totéž. Pacient si naopak myslí, že mu lékař nerozumí. Lékař vychází z jakési všeobecné teorie o shodném cíli, pacient vychází ze svých neblahých osobních zkušeností. Výraz je pokaždé vnímán ve zcela jiném kontextu. Vedle faktické roviny je tu ještě kontext, do kterého je vše zasazeno. Pohoršuje-li se Spejbl nad tím, že Hurvínek jedl užovky, patří tento denotát do kontextu nebezpečných hadů. Kontextem je představa o nebezpečnosti pojídání užovek. Hurvínek však míní úplně jiný smysl, neboť kontextem je návštěva u tety Žofky, tedy u Žofky.

Nejde jen o to, že se opět mohou rozcházet jak významy (denotáty), tak smysl vyřčeného, ale i o to, že mezi významem a přesvědčením je podle analytických filosofů vztah neurčitý a že já jako účastník komunikace nevím a často nemohu, protože neumím vědět, zda nedorozumění tkví v tom, že já a partner přisuzujeme výrazu jiný význam, protože myslíme na jinou věc, anebo zda myslíme na tutéž věc, ale k ní se váže odlišné přesvědčení o tom, jak se věci mají. Například v pacientově pojetí (přesvědčení) se pod pojmem průjem nachází veškerá řídká stolice. Lékař naopak může rozlišovat průjem od řídké stolice, a v každém z obou kontextů se nacházejí odlišné charakteristiky, rozdílné definice i jejich příklady. Kontext přesvědčení tedy zahrnuje význam jiným způsobem, neodkazuje na věc (denotát), ale na všechna další určení, která jsou s daným výrazem pro daného mluvčího spjata. Vtip je v tom, že pacient nemá a principiálně nemůže mít jistotu, že skutečně v daný moment lékař míní ono jiné, lékařské pojetí, nebo chová-li se zrovna jako normální člověk, a míní průjmem všechno řídké, co jde ven.

- 3) Lze-li předchozí nedorozumění vyřešit v průběhu dalšího hovoru změnou slovníku, udělej to. Lékař a pacient se musí domluvit na slovníku, to znamená musí spolu vést diskurz na téma, co kdo čím míní. Musí najít společnou řeč.
- 4) Zůstává-li přesto i v nově sjednané společné řeči problém (tedy jde-li o problém faktů, nikoliv problém řeči), pak neřeš komunikaci, řeš fakta. Zní to velmi jednoduše, ale je to zároveň to nejobtížnější. Většinou nastupuje rutinní metodický postup s prvky ad hoc, celý zaobalený do nějakých řečí. Na řeči, tzn. na nedorozumění na úrovni mluvy, nikoli faktů se dá odkázat vždy, když chceme zakrýt rozpor faktický. To je ale zneužitím diskurzu, kterým jak již víme, uplatňujeme svou moc nad partnerem. A to je ve vztahu lékaře a pacienta nefér.
- 5) Řeš fakta, to znamená: konej tak, aby výsledek odpovídal oběma stranami žádanému stavu.
- 6) Nejde-li ti řešit fakta, řeš sebe. Rozuměj nejdříve sobě. Co jsi zač?

Tento jednoduchý algoritmus je plný obtíží. Není jasno, o čem je řeč, ale přehlíží se to. Nerozlišují se různé druhy významů, smyslů, různé přesvědčení, pojetí a kontexty, ale vesele se přeskakuje od jednoho k druhému, jak jen se to jednomu hodí. Protože je člověk v řadě věcí silně konzervativní stvoření, trvá se na svém osobním jedině správném vysvětlení, tzn. nenajde se společná řeč, vnucuje se naopak naše řeč partnerovi. Podobně silný odpor se může projevit i proti faktickému řešení. Snazší je schovávat se v rámci panujícího diskurzu za obvyklé odpovědi, nikam nevedoucí a zastírající faktický stav i možnosti změny. Obvyklé bez komentáře je často informativně stejně bohaté jako erudovaný výklad o tom, že něco nejde. A ovšem může se vyskytnout i neshoda v žádoucím stavu. Vliv má religiozita i rigorozita, tradice, petrifikace (zkostratění či zkamenění), ideologie, osobní domýšlivost a arogance, neochota, obavy ze shoení se, nepružnost, nevyjasněnost toho kdo jsem a co chci. Společným jmenovatelem nedorozumění je neochota postupovat podle jakýchkoli rad, přibližujících se pozitivnímu řešení. Největší společný nepřítel je neochota něco nového myslet a něco nového dělat, a namísto toho setrávat v dobře zaběhnutém stavu. Neochota rozumět sobě samému. Své skutečné motivy, postupy, svá přesvědčení a své touhy dovedeme někdy dobře skrývat před sebou samými a bojujeme s každým vetřelcem, který se o nich zmíní, i se sebou samými. Jak říkal jeden poeta: Do sebe je nutno vstupovat po zuby ozbrojen! Přesto je třeba vstoupit.

Tma nás může zaskočit, ale my musíme svítit.

Už jsme se zmiňovali u Lacanově termínu Reálno, který znamená ono temné, které nás vždy zaskočí, neboť nejsme připraveni. V knížkách C. Castanedy o indiánském čaroději se objevuje podobný termín pro nepoznané – nagual, oproti tomu všemu co známe, s čím jsme obeznámeni, které Castaneda označuje jako tonal.

Lacan, francouzský psychoanalytik, freudovec a strukturalistický filosof rozděluje svět, ve kterém žijeme na tři vzájemně se prostupující a přesto oddělitelné sféry: Imagináro, Symbolično a Reálno. I v medicíně si umíme představit takové tři okruhy. Imagináro jsou obrazy, které si utváříme o lidském těle, obrazy nemocí, obrazy toho co s čím a jak souvisí. Chceme-li, můžeme mít takové obrazy kdykoliv před očima. Obrazy jsou relativně stabilní, ale přesto se občas proměňují spolu s tím, jakým novým pohledům jsme se naučili. Obrazy nemusejí nutně mít své koreláty v nějakých popisech, teoriích či jiných pojednáních. Jsou to naše vnitřní vizuální představy, které na nás působí svým emocionálním nábojem. Mnohé z nich vystupují z našeho nevědomí, nebo v něm zapomenuty mizí. Také o duši máme své představy, minimálně o té své. Neumíme si dost dobře představit, že bychom nebyli. Stále někde vykukujeme zpoza materiálního (přírodovědného či ontického) světa.

Symbolično obsahuje všechna naše slova a útvary z nich složené. Zde jsou lidská těla i jejich nemoci popsána, jsou zde různé teorie, hypotézy, vyjádřené názory a postoje. Jsou tu i

básně i právní předpisy. Jsou tu knihy, to co je uloženo v počítačích, jsou zde moudra a expertní systémy.

Reálno je, jak už jsme řekli, temné a nečekané. Jen část si nějak představujeme (obrazy, imaginárno), jen část umíme vyjádřit slovy (symbolično). Největší část se nepřekrývá ani s imaginárnem, ani se symboličnem. Když se projeví, můžeme se cítit zaskočení, nepřipravení. Objeví se jako novinka, někdy příjemná, jindy děs nahánějící. Mohou to být nálezy nových nemocí či příznaků, něco co nabourá dosavadní pravdy, co falzifikuje dosud platné teorie. Může to být epidemie nejen fyzická, ale i psychická, vyvolaná šířícími se a replikujícími se memy – překvapivými novými myšlenkami. Může to být také zachvacující vpád čehosi nekontrolovatelného nejen z oblasti zdraví, ale jakékoliv ohrožení například ekonomická či politická krize přerůstající v sociální katastrofu.

Je medicína připravena na vpády Reálna do svých zaběhaných kolejí? Z principu nemůže být nikdy připravena na vše, neboť Reálno prolamující hranici naší známé reality nelze nikdy předem odhadnout. Nové je to právě proto, že si to ještě před tím, než nás to postihne, neumíme představit.

Na mnohé bychom se naopak měli umět připravit. Na to, co si alespoň rámcově představit umíme. Patří sem nejen nové nemoci, ale i nová hnutí mysli, nové komplexy myšlenek, citů, vášní i intencí (záměrů a zaměření) a projevy vůle, nová nadšení pro něco, nové energie, nové vzmachy, nové mezilidské aliance, nové formy mezilidské vnímavosti, sepětí, synergií. Na všechno nové se můžeme připravit tak, že budeme pro toto nové otevření, že je budeme předjímat slovy (symbolično) i obrazy a vizemi (imaginárno). Vyžaduje to kultivovat vnímavost a citlivost.

Znamená to také upřednostňování systemického přístupu namísto systémového či funkcionálního. Při systemickém přístupu se na všechny systémy díváme jako na živé (autopoietické, samoorganizující se). Jde o různé systémy: člověk se svým tělem, duchem a svým světem, rodina či partneři, profesní či jiné oborové skupiny, ti všichni také se svými duchy a svými světy, ale také méně koherentní systémy, například člověk – pacient a medicínský aparát, který ho léčí, nebo velmi dosud nekoherentní systém klasické a alternativní medicíny a podobně. Všechny takové systém, na nichž je nějakým způsobem člověk účasten, mají svůj život, mají svého ducha (kolektivní vědomí či ideologie) a mají i svůj svět (souhrn možností, které si nárokují a se kterými počítají). Chceme-li je ovlivnit, musíme počítat s tím, že reakce nebude přímá, ale že projde nejdřív zpracováním v tomto živém systému, takže odezva může být dost jiná, než na jakou jsme zvyklí v případech funkcionálních vztahu nebo klasických neživých systémů.

Máme se o co opřít?

O co se opřít? Řadu věcí jsme už uvedli, takže zopakujme:

- připravenost k novému, citlivost k novému, kultivace této citlivosti;
- připravenost odpoutat se od starých zvyků, klišé, stereotypů, je-li to třeba;
- připravenost a schopnost odkrývat nová místa, která jsme dosud nespatriili;
- připravenost vyjevit to, co jsme jako nové odkryli;
- připravenost zjednávat si cestu mimo dosavadní známé cesty, které již nikam nevedou;
- a přitom nepřestávat se vracet zpět ke kořenům a východiskům (hermeneutický kruh) a umět se sebeopravovat, sebenapравovat, své omyly, pochybení, nepřesnosti a všechna šlápnutí vedle vidět jako nezbytné kroky té správné cesty.

Napnout člověka na skřípec.

Medicínu můžeme vidět jako na vědě i na své předchozí vlastní praxi založenou techniku sloužící k prevenci a léčení nemocí, usilující o zdraví, respektive o uzdravování svých pacientů. Podle Heideggera je věda, respektive teoretický přístup, který tvoří její jádro zařizováním se člověka na tomto světě a to takové zařizování, které je předem rozvrženo. A medicína je skutečně již předem rozvržena svou dosavadní praxí, tradicí, svou historií, všemi vědeckými poznatky, které kdy již uplatnila, či nosí v hlavách účastníků, a samozřejmě i všemi samozřejmými rozvrhy fundamentální ontologie, jakými jsou například to, že se vše odehrává v nějakém čase a nějakém prostoru, že se vše děje, tedy proměňuje, že dochází ke vzniku nových poznatků i skutečností či situací, že vše má nějaké kořeny, příčiny, či v případě člověka důvody, a vše má své důsledky, neboli že zde platí princip kauzality (příčinnosti), nebo právě to, že člověk se stará o svůj život a místo v tomto světě (pobyt), tedy o své okolí. Předem rozvržena je i představa, že vše má nějaký řád, že se to řídí nějakými principy či pravidly, že věci mají své symetrie, že se opakují, že nepochybíme, uplatňujeme-li principy jednotnosti, elegance či neredundance (tzv. Occamova břitva, která říká: zbavovat se všeho, co je nadbytečné). Stejně předem je již takto rozvrženo myšlení všech účastníků tohoto podniku, tzn. jak pacientů, tak zdravotníků, případně dalších

účastníků (třeba ředitelů nemocnic, nebo uklízeček v lékárnách). A všichni se nějak zařizují, tzn. vedou svůj podnik (pobyt) podle onoho předchozího rozvržení. Zařizovat se však neznámá jen vegetovat. Znamená to aktivně se starat o sebe a svůj podnik. Zařizování není jen praktická činnost, ale především myšlení, které tuto praktickou činnost vede, tedy teoretické vypořádávání se se starostmi, které věc přináší.

To je jedna stránka věci. Druhou stránkou je stránka technická, a zde Heidegger hovoří o technice jako o odkrývajícím vymáháním. V slově odkrývání slyšíme překlad slova aletheia, jímž ve Starém Řecku označovali filosofové pravdu. Neustále je třeba pravdu odkrývat, zbavovat ji všech vrstev a nánosů a bludných ukazatelů. A je třeba také toto odkrývání vymáhat. Znamená to, že technika má praktickou moc zjednávat podle předchozího teoretického rozvržení svůj vlastní pořádek. Znamená to, že je prostředkem k nastolení takového stavu, který bude odpovídat odkryté pravdě. A ovšem vzniká tak nová skutečnost, neboli není-li dosavadní skutečnost dostatečná k tomu, aby se v ní pravda ukázala sama od sebe, a to většinou není, pak technika vyrobí cosi nového, co onu dříve odkrytou pravdu vyjeví, ukáže, nastolí. Zde je také podle Heideggera největší úskalí techniky. vzdaluje se od původního stavu, vytváří novou skutečnost a ta původní bývá zapomenuta. Filozof Francis Bacon hlásal, že je třeba napínat Přírodu na skřípec, aby vydala svá tajemství. A člověk je součástí Přírody. Právě tento novověký názor na vymáhání pravdy ovlivnil celý vývoj té pravé Vědy, založené na experimentech, často z pohledu citící bytosti značně tristních.

Návrat k pravému (pravdivému, protože takto odkrytému) poslání medicíny znamená návrat k odkrývajícím vymáhání, které se příliš nevzdaluje původního přirozeného stavu.. Poznání (teorie) a provoz (praxe) si musí odpovídat. To, co má být medicínou vymoženo, je zdravý či uzdravující se člověk, nikoliv vydobytí diagnózy či její pokrytí standardními prostředky, neboť je to právě zdraví člověka, respektive uzdravující se člověk, který by měl být všemi vědeckými medicínskými postupy odkrýván.

O čem to mluvíme? Třeba také o tom, že výsledky bádání neodkrývají vždy pravdu, ale mohou se mýlit. Mohou také své mýlky dál sveřepě hájit, i když se ukazuje, že věci se mají jinak. Ostatně svědčí o tom i to, jak se pohledy na to co dělat průběžně přece jen mění. Mluvíme i o tom, že důsledky zaváděných (vymáhacích) mechanismů mohou být v rozporu s požadavkem uzdravení, a to tehdy, kdy nám přestane jít o člověka, a začneme se opájet domnělou, nově vytvořenou pravdou natolik, že nevidíme, že zdraví, fyzické nebo psychické může být tím novým, které jsme vytvořili, poškozováno. Měli bychom z toho vyvodit, že námi uplatňované postupy a přístupy neodkrýly skutečnou pravdu, ale nechaly se svést nějakým špatným směrem. Nejčastěji nás špatným směrem svádějí naše institucionalizované stereotypy. Jde o takové vzory a návyky činností a postupů, které jsme již v minulosti použili, a proti kterým nebyly v podstatě námítky, naopak byly akceptovány ze strany instituce, na jejíž půdě se vše odehrává, tedy ze strany medicíny.

Jinými slovy, vše, co vede k poškozování zdraví pacienta ve smyslu odchylky od člověka uzdravujícího se, není pravdou medicíny, a proto to ani není tou pravou medicínou. Vše, co vede k neodkrývání pravdy o zdraví člověka, není tou pravou

medicínou. A vše, co vede k nevymození pravdy o zdraví člověka, není tou pravou medicínou.

Člověk z mramoru?

Skutečný stav věcí nemusí být vždy viděn (reflektován). Negativní skutečnosti mohou být přehlíženy, neboť se nám zdá, že jde jen o onu ideu pravdy, která nás vede, takže nevidíme to, co jejím nastolováním skutečně způsobujeme. Pravda medicíny musí být zároveň i pravdou o uzdravování člověka⁴³, kterým přece máme myslet vždy každého konkrétního člověka, o kterého se medicína stará. Nevidění skutečného negativního stavu je ovlivněno tím, že jak se říká přání je otcem myšlenky, ale také tím, že jsme ztratili svou vnímavost a citlivost pro rozdíly mezi tím, co jsme skutečně nastolili a tím, co měl být v našich vizích zdravý či uzdravující se člověk. Anebo jsme tuto citlivost díky dosavadní výchově a stavu společnosti, jejím odcizeným institucionálním mechanismům nikdy nenabyli. A opět dodáváme, člověk, o kterého nám jde je člověkem fyzicky i psychicky, a chcete-li i svým duchem, svým zaujetím pro pozitivní smysl vlastního života. Kde jsme ho ztratili a ve jménu nebo na místo čeho? Kde se stalo, že jsme ztratili důvěru v člověka, který stojí před námi namísto důvěry v postupy a techniky, které produkuje naše instituce. Proč jsme dopustili, že jedinečné příběhy konkrétních lidí snad ani nechceme znát, protože jsme v zajetí názoru, že pomoci jim by bylo proti duchu dosavadní praxe, kterou neumíme měnit ve prospěch příběhu člověka, protože je měníme ve prospěch člověka obecně, ve prospěch jakési pomyslné sochy z mramoru, jejíž praskliny jsme uvyklí zamazávat.

Jedeme po té správné koleji?

A co když správné stereotypy jsou naopak základem práce, která nesmí být na úkor pacientova zdraví? K tomu potřebujeme nadhled. Jen tak se ukáže, jestli na konci trati je to správné nádražíčko. Nadhled znamená vidět všemi směry, a vidět kam ty všechny tratě vedou. Nedívejte se jen dopředu a dozadu. Vylezte na kopec, nebo vzleťte balónem. Těm, co tam nebyli, bude to možná těžko k pochopení. Možná je nepřesvědčíte, dokud je nevezmete sebou. Vezměte je s sebou.

---

⁴³ Samozřejmě, že mluvíme-li o zdraví či uzdravování, máme na mysli pozitivní odchylku od jinak přirozeného vývoje člověka. Tedy i nemocný a stárnoucí člověk, jemuž se nemoc „zhoršuje“, může být „uzdravován“, a to i tak, že je o něj vhodně postaráno. Promluvit dobré slovo je vždy na straně cesty vedoucí k uzdravení, neboť jak víme, člověk je vždy celý člověk.

10. KDO JSEM JÁ?

(Viděls někdy pižmo oddělené od své vůně?)

Nemůžeš poznat nic, na co nejsi připraven

Už jsme mnohokrát narazili na člověka, člověčenství, lidství. Co je tak zásadního na člověku, že má být respektován až v první řadě. Má své já. Já je něco naprosto unikátního, respektive když si řekneme: Já jsem, a prožijeme tu nesdělitelnou intimní a privátní hlubinu. Kdo jsem já? Jinak na tuto otázku odpovídal Západ, jinak Východ, jinak oficiální Západ, jinak neoficiální. My patříme na Západ, a jsme ovlivněni jeho odpověďmi na takové otázky.

Západ uvažuje nějak takto: **Já** jsem ten, který používá **rozum** (ratio). Rozum mi poví, co a jak to všechno je. Co je podstatou člověka, co je jeho jedinečností a přirozeností? Rozum. Zvířata jej nemají. Co dělá rozum? Rozum **logicky uvažuje**, co z toho, co má za evidentní, vyplývá. Rozum zří **podstatu** všech věcí, jevů, situací. Takovému zření podstat říkáme **kontemplativní racionalita**, a za chvíli si o ní povíme více. Tak například, co nám rozum říká o člověku? Novoplatónský myslitel Porfyrios určil člověka racionálně takto: Člověk je substance, a sice substance hmotná, nazývaná těleso, a to těleso oživené, kterému říkáme živá bytost, dále taková živá bytost, jež má smysly, neboli bytost smyslová, zvaná živočich, a to takový, který je rozumný, a ten se nazývá člověk.

Východ naopak říká něco v tomto smyslu: Já jsem ten u sebe a pro sebe, ten který vnímá a přemítá, rozjímá a **medituje**. Ten, který se umí oprostit od všeho světského a zřít jediné velké světlo. Já sám jsem to světlo. To světlo je všude. Pojem rozumu v tradicích Východu ani neznají. Člověk má mysl, ale dovede se jí zřeknout, jako čehosi, co jej zatěžuje, co zastírá to pravé vidění. Podstata člověka je v tom, že dovede prozřít, odstranit vše, co zastírá jeho průhled k nekonečnu.

Tak to je samozřejmě velké zjednodušení, kterého jsme se hned na úvod dopustili, ale nějak začít se musí, a těch zjednodušení tu bude ještě mnoho. Medicína se musí naučit respektovat tento základní lidský rozměr, tuto člověčinu, jak jsme ji označili v první části. **Prodejte všechno, co jste se dosud naučili a kupte si od dětí úžas!**

Za devaterými horami a řekami žila byla jedna racionalita a jedna meditace. Obě vypadaly zprvu pro nezúčastněného pozorovatele k nerozeznání. Člověk sedí, mlčí, případně kouká

do zdi nebo z okna, je pohroužen sám do sebe. Vypadá to, že je hluboce zadumán, a nebo že jenom tak odevzdaně odpočívá a kdo ví, co se mu v hlavě honí. Proč v *hlavě*? Třeba nemá něco v hlavě, ale má něco *na srdci*. Jak víme, že se to vše odehrává zrovna v *hlavě*?

Ale to jsou jen takové metafory, ozývá se našinec, který má za to, že stojí pevně *na zemi*. Samozřejmě, naše slova mají původ jako metafory. Tak třeba kluk je kluk proto, že to původně znamenalo šíp, a kluci lítají rychle jako šípy.

Pro nás ale přece není důležité, jak se to jmenuje, ale co to je ve skutečnosti, jaká je toho podstata. Ale co je to ve skutečnosti? - Skutečně to každý ví? Jak vysvětlíte barvoslepému, že ve skutečnosti jsou barvy, a hlavně, jak mu vysvětlíte, co to ty barvy jsou? Nejspíš si bude muset představovat různé odstíny té barvy (nebo šedi? Jak to víme, že šedi?), kterou zná. Anebo mu budeme jmenovat či ukazovat typické zástupce. Modrá je obloha, modrá je voda v rybníce – ale na leteckém snímku vidíme, že není modrá, ale špinavě zelená... I tak se náš barvoslepý vnímající naučí spíše co je jaké.

Nejde totiž jenom o to, co si myslíme, že ve skutečnosti je. Jde o reprezentace, modely, pojmy, významy a smysly, které sdílíme, nebo kterými spolu komunikujeme. Je to tím, že náš svět není zcela společný. To je jen jeden velký ideál Dědy Vědy Vševedy, která věří, že jednou v budoucnu se podaří, že... Nebude to konec? Nebo nuda? Ono to především zřejmě skutečně nebude.

Možná, že je to náš nepsaný cíl či ideál, který nás žene k tomu, abychom měli vše dokonale pod kontrolou. Proto tak rádi zavádíme řády, pořádky a předpisy (normy). Pak je musíme porušovat, abychom vůbec udělali něco nového, abychom se posunuli dál. Máme v krvi tvořit. Když nemůžeme tvořit užitečné, krásné, dobré, správné a nové, tvoříme normy a oprašujeme to staré. Čím víc tvoříme takto z podstaty nějaké věci, které nám mají pomáhat, které nás ale často spíš brzdí, tím více máme za jisté, že jsme zas jednou zcela jistě přispěli do našeho společného světa (všichni musí dodržovat...). A tak si myslíme, že tahle normativní, námi zkonstruovaná realita musí být ta nejjistější. A ona také je nejjistější, ale s tím původním už nemá mnoho společného.

Realita je do velké míry námi zkonstruovaná, oproti tomu Reálno (jak se to snažil odlišit francouzský psychoanalytik a strukturalistický filosof 20. století Lacan⁴⁴) nás neustále znovu zaskakuje a překvapuje svou nevypočitatelnou temnotou. Je totiž tím původním zdrojem samým o sobě, který zdaleka neznáme a asi nikdy úplně znát nebudeme.

Abychom se vrátili k příkladu s barvami. Ve světě většiny z nás máme možnost namalovat něco modře. Barvoslepý tu možnost nemá. Jenom oklikou, tím že si označí modrou barvu, může namalovat něco modrého. Jeho svět je dán jiným rozvržením možností, než jaké máme my. A právě tímto rozvržením možností se ve fenomenologické filosofii charakterizuje

---

⁴⁴ Lacan, J.: *Écrits: A Selection*, New York, 2002

svět. Samozřejmě, že existuje společný svět, který je jakýmsi sjednocením všech individuálních světů, z něž jsme ovšem zvyklí vylučovat to, o čem si myslíme, že nikdo druhý sdílet neumí nebo nemůže. Ale jak to víme? Třeba může, nemůžeme přece prověřit všechny lidi na zeměkouli. Nebo je to věcí logiky? Vyplývá snad logicky z toho, že si o něčem myslíme, že je to jenom v našem světě, že to nemůže být ve světech ostatních?

Často se přesvědčíme, že tomu tak není. Zakopaný pes (zase ty metafory!) je spíše v tom, že jako realitu, tedy jako to, co chápeme jako nám společné, bereme to, co je posvěceno vědecky (a co se tak dlouho učíme ve školách - to je přece převyprávěná věda, přestože má často zpoždění, jak je vidět na mnohých učebnicích dějepisu, nebo třeba moderní fyziky). O tom, co se takto učíme, jako o vědecky posvěceném, máme za to, že se o tom kdykoliv můžeme přesvědčit na vlastní oči, tedy svými smysly (čivy), svou zkušeností, na vlastní pěst, tomu říkáme *empiricky*.

Chceme-li se přesvědčit o tom, že skutečně existuje Afrika, můžeme tam samozřejmě cestovat. Ale co struny, z nichž se má skládat celý náš vesmír, to už je těžší. A co spravedlnost, nebo abychom byli při zemi, co takhle město. Můžeme se o městě přesvědčit na vlastní oči? Asi by to znamenalo procestovat všechna města, která evidujeme jako města. Možná by to šlo, ale co ta města, která byla již dávno, a po kterých nezůstaly žádné stopy, a co ta města, která teprve budou, nebo ta, která nikdy nebyla, nejsou a nebudou, ale být by *mohla*? Patří vůbec denotáty obecných pojmů, se kterými operujeme, když mluvíme, mnohem častěji, než s těmi, která jsou zastoupena vlastními jmény, patří vůbec do světa? Do společného světa? A co svoboda, spravedlnost, krása, sčítání, abstrakce a mnoho dalších abstraktních pojmů. Patří do našeho společného světa? Kdo si myslí, že tam nemohou patřit, protože je nenalezne na mapě, mýlí se. Společný svět není fyzikální časoprostorově charakterizovaný svět. Do našeho světa abstraktní a obecné pojmy patří, protože sdílíme možnosti, jak s nimi naložit. Všichni nějak něco můžeme. Svět jako filosofický pojem má tedy se světem přirozeným společného jen něco. A tak podobně to je s mnoha a mnoha jinými termíny, které filosofie používá v rámci určité své teorie a dává jim tím specifický obsah, jak jsme ukázali v předchozích kapitolách. Na to si prostě musíme zvyknout.

Ale kdo jsme my všichni? Kdo jsem já? To je otázka, pro jejíž odpovědi se nejdříve obrátíme na moudré hlavy, které se zabývaly, nebo zabývají filosofií a myšlením vůbec. Jinak je to ale otázka především pro každého z nás, pro jeho svět, pro jeho možnosti. Jaký je prvotní rozdíl mezi kontemplativní racionalitou, která vedla až k novověké vědě a meditací, která nás naopak vede k vlastní niternosti?

Kontemplativní racionalita jako cesta k podstatě

Obé je původně dosebepohroužení mysli. **Kontemplace** znamená hledět na něco. Starověký člověk hleděl na Kosmos, na harmonii celku, tvořenou z masa mýtů a pozorovatelných jevů. V této harmonii se neustále utvrzoval, kolem této harmonie spřádal úvahy, jež obdařovaly pozorovatelné jevy významy. K hledění na něco tak od prvopočátku patřilo i usuzování a hledání vysvětlující či ospravedlňující logiky. Toto hledění a ospravedlňování bylo otevřené **směrem ven**, tedy k světu či Kosmu. Ve věku osvícenství k tomu přibýlo ještě i hledat, co to obnáší, neboli **praktický** rozměr vedoucí k tomu něco udělat. Hledět na něco už znamenalo umět si jak teoreticky tak prakticky poradit. Ve věku dekonstrukce a postmoderny se pak ono hledět a hledat proměnilo ještě i ve vymezovat, zpochybňovat, podvracet. Hledět na něco teď znamená konstituovat celek z různých vymezených, dílčích, relativních, neesenciálních částí, pohledů či konstrukcí, hledat nové a nové pohledy a nové možnosti, otevírat nové horizonty nových cest. Nazírání, úsudek a praktická činnost znamenají vždy nějaké uchopování a tedy i chápání, interpretaci, tedy i proměnu, inspiraci, tedy i novotvorbu, a také ovšem zaměřenost na **podstatu**, esenci, strukturu, typ, a tedy i přijatelné zpřístupnění, shrnutí, a označení, v krajním případě i zjednodušení, redukci, abstraktní symbol.

Při kontemplaci používáme rozumu. Výsledek, ke kterému se dobereme, je nějaké naše přesvědčení, nějaký náš názor (belief), o kterém jsme přesvědčeni právě proto, že jsme mobilizovali všechno v hlavě, jen aby nám to zamyslelo a vydalo nějaký, výsledek. Cesta rozumu nikdy nekončí, zejména když se pak o ten náš výsledek podělíme s ostatními a započne ona téměř nikdy nekončící hádka zvaná dialog, která, bohužel, jak si často myslíme, ale ve skutečnosti bohudík, pokračuje stále dál, náš partner už je v dáli, a nám v hlavě stále buší jeho kovádlinka.

Kontemplativní racionalita je základem mysli. Používáme při ní rozumu jako svého nástroje. Na počátku je nějaká nejasnost, neznámost, nesrovnalost, nesouhlasnost, rozdíl, něco co nás neustále ruší a napadá, protože máme rádi pořádek a smysl. Jenže to by tady nesměl být ten a ten nebo to a to, ale my ho už šmahem odmítáme. Ale co kdyby na tom bylo něco pravdy? Aspoň se ukáže, říkáme si, jak si pevně stojíme, jak jsme okováni a ještě to trochu i dokováme, nebo snad poopravíme, přijdeme-li na nějakou naši nedokonalost. Nedej bože abychom musili změnit všechno, to bychom pak museli prohlásit, že jsme neměli dost správných informací, protože náš rozum se přece nemůže mýlit. Je to stroj, je to mašina. Rozum všechno ví nejlíp, a neví-li, zamyslí se, zakontempluje, a už je to tady. Narodí se jedině správný názor. A co názor, rovnou Pravda, protože v ten moment si myslíme, že to nemůže být jinak.

V křesťanství ovšem nabyla kontemplace jiného významu, posunula se více od logiky a usuzování k nazírání jednoty s Bohem. Obrátila se dovnitř, hlouběji k pohroužení a usebrání. Přiblížila se tak meditaci. Pro křesťanského mystika byla kontemplace cestou do svého nitra a znamenala hlubší poznání Boha. I takové nazírání je ovšem vždy v zajetí reprezentací,

kteří jsme si předem učinili o světě, o nás, o naší situovanosti. Kontemplace je pokračováním dialogu s těmito našimi představami a vírami.

Contemplatio je latinským překladem slova *theoria* - pohled. A teorie je vždy souhrnným souborem pohledu či představ o tom, co máme za skutečné. Při kontemplaci vedeme zdokonalující tříbící, cizelující dialog. Zkrátka své představy o sobě a o světě stále zdokonalujeme. Používáme k tomu rozum, úsudek, logiku běžného myšlení (která nemusí být bezchybná, jak nás poučuje logika coby vědní disciplína). Můžeme kontemplovat i sami o sobě a utřídit si své názory. Za asistence terapeuta v takovém případě můžeme odhalit o sobě věci, které jsme předtím netušili.

Křesťanská kontemplace má pak co dělat s tématem našeho vyprávění, které chceme záhy rozvinout. Je nejvyšším stupněm mentální činnosti, v jejímž centru stojí Bůh. Je hlubší než modlitba. Zároveň je, jak ji chápou křesťané, Božím darem, neboť náš rozum, naše mysl, naše duše, vše je v křesťanském pohledu dáno od Boha. Vrcholem křesťanské meditace je sjednocení s Bohem (*unio mystica*) a zbožštění (*theósis*). Kontemplace provází křesťana, a zejména křesťanského mystika po celý život, až vyústí do blažené vize skutečného splynutí s Nejvyšším po skončení pozemského života (*visio beatifica*). Uvádíme to zde proto, že jsme lidé srostlí se západními tradicemi kulturního vývoje, a už máme taky leccos pod kůží. Například důchod si mnozí z nás představují jako ukončení pozemského pracovního života a konečně přicházející klid. Mnozí z nás, i nevěřících se modlí v kritických situacích života a skoro všichni bereme boží jméno nadarmo: Ježíšmarjá!

Meditace jako přebývání u sebe a pro sebe

Od Východu k nám přišel jiný typ pohledu dovnitř, a sice meditace. **Meditace** je cosi zásadně jiného než kontemplace, přestože existují různé přechodné formy, a existují rovněž značné terminologické zmatky ohledně používaných pojmů. Běžně se zaměňují, ale my je hodláme rozlišit.

Východ nevytvořil moderní globální civilizaci, protože jeho pohled dovnitř, nepoužíval mysl jako racionálního stroje, schopného konstruovat stále důmyslnější stroje.

Oproti tomu od Východu k nám přichází jiná vůdčí idea: poznej a proměň sám sebe, respektive idea zaměřenosti na vlastní vědomí, vlastní mysl a na hledání kontaktu s nekonečnem. Meditace je na rozdíl od kontemplace zaměřena nikoliv na používání rozumu, na racionalitu a úsudek, ale na vyřazení role mysli. Meditace může být v zásadě a zjednodušeně vzato buď na něco, nebo na mysl nebo na mysl a tělo. Meditace na něco je zaměřená na nějakou věc, na nějaký předmět či objekt, na něco, co tvoří obsah mysli. Věci,

předměty, objekty, zkrátka nějaké entity – tj. skutečnosti, které jsme schopni nějak pojmenovat, to vše patří do sféry ontické.

Označení ontické zavedl německý filosof 20. století Martin Heidegger pro jsoucna (to je vše to, co nějakým způsobem jest) jako sféru, kterou se zabývají jednotlivé vědy, zkoumající empirická jsoucna, tzn. všechny přírodní vědy, vyrůstající na základě novověké racionality.

Meditace si může za svůj objekt zvolit v podstatě cokoliv, soustředit se na jednu věc, nebo na jeden bod nebo na prázdno a podobně. Tento druh meditace má nejbližší ke kontemplaci. Výsledkem však není rozumové uchopení Boha, ale očištění se od rozumování, za nímž může přijít zážitek nějaké nové zkušenosti (osvícení).

Dalším krokem je meditace na mysl. Stáváme se pozorovateli vlastní mysli a tu neustále reflektujeme, reflexi opět reflektujeme, a tak máme pořád co na práci, jako v případě buddhistické meditace. Nebo ji naopak necháme, ať se klidně vyblbne, ať postupně vyšumí. To neznáte? Příjemné...

Uvědomujeme si, co vlastně mysl dělá, jak spřádá své sítě pojmů a myšlenek, jak stále mele jako mlýnek na maso a nutí nás samu sebe plnit stále novým masem. Zjišťujeme, že jména a tvary jsou skutečnosti pomíjivé, a poznáváme to, co stojí za nimi. Také tady jde o zážitek nové zkušenosti, spjatý s pohledem na své já.

Od pozorovatele lze ještě přejít k samovolnému konateli. Takové meditace se označují také jako dynamické. Vyřazujeme při nich nejen ovládnání vlastní mysli, ale i ovládnání těla. Jak mysl, tak tělo, celého sebe odevzdáváme moci, která nezáleží na našem intelektu, tedy na intelektu rozumovém, ani na spřádání myšlenek naší mysli, ale je nám vlastní jako nějakému vyššímu celku, do nějž momentálně nezasahujeme. Poznáváme, že nejen mysl je povrchovou slupkou, ale že mysl včetně našeho těla je čímsi, co vytváří jakési zapouzdření, co posiluje naši samostatnost, která se však postupně mění v odcizené a zapouzdřené ego, zapomínající na své propojení s veškerenstvím. K tomuto zapouzdření přispívá zejména racionalita, pohlížející na vše jako na věc či objekt, uznávající především ontickou realitu, a z té hlavně to, co lze po vzoru přírodovědného schématu myšlení umístit do čtyřrozměrného časoprostoru. Nejsme my pozorovatelé a konatelé, je tělo a mozek. Bez mozku by nebylo myšlení, nebyl by žádný pozorovatel.

Bytí, neboli to, že něco je

Drastická redukce ovládla západní racionalitu natolik, že se tvarujeme do podoby zapadajících součástí stroje na pokrok. Obraz toho, že jsme takto zapouzdření a odtržení

od temného pro nás reálna nám může přinést meditace zaměřená na pozorování mysli a těla.

To, že něco je, tento aspekt jsoucích věcí, neboli jsoucen, označuje filosofie jako Bytí. Bytí rozhodně není nějakým souhrnem všech jsoucen, tedy souhrnem objektů, věcí, entit. To by bylo zase jen jsoucnem, sice velmi velkým a složitým, ale přece jen zase objektem, který je a na který napřimujeme svou mysl. Bytí je to, že všechno co je, vůbec je. Je to tedy podmínka nebo zdroj, nebo aspekt, temná podmínka, dost dobře nechápaná stránka všeho, co je. Jak to, že to je?

Zabývání se jsoucností jsoucího, tedy problematikou, že něco (všechno) jest, je zabývání se Bytím, tedy ontologií. Bytí je základní kategorií filosofie a všechny filosofie byly a jsou před tuto otázku postaveny. Mnohé však sklouzávají od zabývání se Bytím k zabýváním se jsoucnou, tedy v podstatě na úroveň přírodní vědy. Bytí je pro filosofy západní kultury nejzazším pojmem. Je jim totéž, co pro věřící je Bůh. Je jim totéž, co pro východní mudrce je TAO, Brahma, Tat, Nejvyšší, a podobně. Je čímsi blíže nevyjádřitelným, neboť nekonečným, je samo sobě příčinou, účelem i důsledkem. Je čímsi nepředmětným (není věcí, objektem, entitou) a je také čímsi co nemá jméno, pouze mu jméno my lidé z nedostatku jiného, propůjčujeme. Už jsme dostatečně ukázali, že člověku nezbyvá, jiné Bytí, než to, které se týká našeho žití ve světě jazyka, do kterého se narodil. Musí tedy hledat výrazy pro to, čím žije. Člověk hledá/vytváří výrazy, které jsou bližší jeho čtyřrozměrnému časoprostoru, do kterého se narodil. Dokonce existuje teorie o tom, že všechny naše pojmy se vyvinuly jako metafory, které cokoliv umisťují do prostoru (například někoho můžeme ponižovat, jsme pravičáci či levičáci, ve věcech máme jasno, apod.) A sebe popisujeme jako Já, a to už ze sebe děláme nějaký vnější objekt. Když nechceme ze sebe dělat objekt, skorio nám chybí slov. Raději se popisujeme pomocí výrazů tělo, duše nebo duch. A ptáme se, zda jsme **tělem, nebo duší**, zda tělo má duši, nebo zda se duše obléká do těla, zda existují dvě podstaty, nebo jedna, nebo je tomu ještě úplně jinak. Tradičně mluvíme o těle a duši, nebo těle a mysli. Body - mind problém, který řešili už dávní myslitelé, začali filosofové znovu intenzivněji řešit až ve dvacátém a jednadvacátém století v souvislosti s rozvojem výpočetní techniky a s tvorbou umělé inteligence. To ovšem už měli za sebou staletí vědy zaměřené na objekty. Tak se stalo, že i naše duše, ovšem v podobě mind (mysl) se stala především objektem.

V této dvojici však už chybí jeden člen. Ať jej nazveme Bytí, Příroda nebo Bůh, místo dvojice si můžeme představit hned trojici, která se vine jako červená nit vědomým lidským snažením dlouhá tisíciletí. Vedle mysli (duše) a těla (objektu) ten třetí člen trojice neumíme pořádně vyjádřit, proto jsme jej jako něco vědecky neuchopitelného a nevykazatelného - vykázali z našeho zorného pole. Tradičně se mu říkávalo Bůh, filosofové podobně mluví o Bytí a materialisté jej redukuje na hmotu nebo Přírodu, pak je z trojice opět dvojice.

Je ještě jeden pohled na ontologickou diferenci: Bytí – jsoucnou, kterou Heidegger otevírá otázkou zapomenutosti na Bytí a utápění se v mělkosti jsoucen (věcí). Jde o názor, že nejde o ontologickou, ale o epistemologickou diferenci. Vše co je a vyjevuje se našemu já jako fenomén, je obsaženo v našem já. Jsoucnou jsou jednotlivé fenomény. Bytí není jen Bytí, ale je Bytí-Vědomí. Jsem to Já. To na mne se zapomíná, na mne, který vše poznávám ve formě

jevů. Zapomenutost na Já je logická, z Já se stal objekt, věc, jsoucno mezi jinými jsoucnými. Bytí je pak ono, že jsoucno jest. Jenomže že jsoucno jest, znamená, že JÁ JSEM. Já Bytí-Vědomí. Skrze mne se vyjevují všechna jsoucna. Já nejsem jsoucno mezi jsoucnými, i když jsem dopustil, abych byl takto vnímán. Proto zapomenutost na Já, proto epistemologická diference mezi fenomény (jsoucny) a Já (Bytím-Vědomím)⁴⁵.

Věčná filosofie - filosofie věčnosti

Úkol poznat, kdo jsem já, je jádrem tzv. ***philosophia perennis***, věčné filosofie. O té běžné akademické západní filosofii se někdy říká, že filosofové začínají své systémy budovat vždycky znovu, jako by na zelené louce, že si vymýšlejí svá podivná názvosloví, a že jejich názory na zdánlivě tytéž věci jsou navzájem neslučitelné. Věčná filosofie naopak ukazuje to, co mají všechny filosofie, ale i náboženství, a mystikové, společné. Je jím tázání, kdo jsem Já, tázání po smyslu života, i smyslu toho všeho, a také, a to s tím souvisí, reagování na vlastní konečnost. Neboť není pro člověka větší otázky, než té, která se týká jeho samého, otázky, která se ptá, kam došel, ptá se po jeho díle, po jeho svědectví, po jeho pochopení života a smrti, po jeho konečnosti či nekonečnosti, jeho perspektivě, jeho touhách, jeho odkazu, jeho zadostiučinění, jeho spáse. Věčná filosofie staví otázku samé věčnosti. Zároveň znovu připomeňme, že jde o filosofii nejniternějšího tázání, která sice v klasické západní filosofii je přítomna jako její jádro, avšak mnohem otevřeněji se projevuje v jiných sférách. V západní (naší) kultuře proto stojí dnes již většinou mimo privilegovaný směr vědeckého racionálního myšlení, i když ani to neplatí bez výjimky.

Nebývalo tomu tak vždy. Každá doba viděla jádro problému poněkud jinak, i když věřila, že jde stále o totéž, co stojí za všemi různými vyjádřeními. Novověká filosofie se nejvíc odklonila od tohoto pojetí, neboť hledala základní matematický jazyk jako jádro vědy, nikoliv jako jádro věčného tázání. 20. století mj. přineslo zvýšený zájem o východní nauky a filosofii a tím také o západní autory, kteří se dobírali podobných závěrů jako východní filosofie, byť nepatřili zrovna do hlavního proudu klasické západní filosofie. Do věčné filosofie se tak zpět navrátilo ústřední téma, hledání odpovědi na otázku: Kdo jsem Já ve spojitosti s oním vším, jež se marně snažíme správně pojmenovat a charakterizovat. Přehled takových myšlenek vydal v r. 1944 Aldous Huxley.⁴⁶ My se však zastavíme jen u některých klíčových pohledů, které nám mohou poskytnout inspiraci. Staré národy měly pro ono bezejmenné, jež je počátkem všeho různá jména a různé charakteristiky. V Číně to bylo **TAO**. Avšak neptejte se, co to je, neboť Tao, které se dá popsat slovy, není to Tao. Z pradávnej Indie k nám promlouvají upanišady o **TAT** (To). Neznámější je rčení: Tat tvam asi, neboli TO jsi TY.

---

⁴⁵ Viz například: Vladislav Chlumský: Tělo, jáství a svět. Psychologicko-filosofický esej. Dybbuk 2009, Praha

⁴⁶ Huxley Aldous: Věčná filosofie, Onyx 2002

„Ten, jenž pobývá na zemi, ve vodách, v ohni, na obloze, ve vzduchu, v nebi, ve slunci, ve světových stranách, v měsíci a ve hvězdách, v prostoru, ve tmě, ve světle, v bytostech, v dechu, v řeči, ve zraku, ve sluchu, v mysli, v kůži, ve vnímání, v semeni, ale je odlišný od toho všeho, jehož to vše nezná, jehož to vše je tělem a ovládá vše z nitra, to je tvé JÁ, vnitřní vládce, nesmrtelný. Neviděn vidí, neslyšen slyší, nemyšlen myslí, nepoznán poznává. Není jiného vidícího, není jiného slyšícího, není jiného myslícího, není jiného poznávajícího. To je tvé JÁ, vnitřní vládce, nesmrtelný.“⁴⁷

Podle této tradice je konečným cílem člověka, aby sám odhalil odpověď, aby přišel sám na to, kým vlastně je. Řešení této hádanky o celku (holos) tkví v pochopení každého z nás, kým je. Pro medicínu to může být velkou výzvou, neboť by měla v člověku probudit či znovuprobudit zájem o smysl života, o smysl cesty hledání. Nebo by aspoň od této cesty neměla odrazovat či stát v cestě.

Ta správná otázka totiž není, jaký je vztah mezi tělem a duší. Ta věčná otázka, vinoucí se přes staletí a tisíciletí napříč všemi různými kulturami zní, například v podání indického mudrce 20. století **Šrí Ramana Maharšiho** z Arunáčaly: Kdo jsem Já? A jeho odpovědí je - odpověz si sám! A když se já, který toto teď čtu, opravdu zamyslím sám nad sebou, když pohlédnu co nejupřímněji pod všechny ty představy, které mne životem provázejí ve formě sdílených slov a samozřejmých pouček či vůdčích idejí, když se možná zbavím své schizofrenie, že pokaždé mluvím jinak podle toho, jak se to ode mne právě očekává - jsem snad nějaký kus masa, kostí, tekutin, výkalů, nervových vzruchů a tak dále? Jsem jen mozek, který je vnitřně natolik organizován, že myslí? Kdo klade tu otázku? Neklade ji tělo, neklade ji duše, kladu ji já. Tady u sebe a pro sebe, tady sám se sebou.

„Žák: ...ale kdo jsem já?

Učitel: To vypátrejte sám!

Žák: Nevím jak.

*Učitel: Přemýšlejte jen o otázce: **Kdo** je ten, který říká nevím? **Kým** je já ve vaší výpovědi? **Co** není známo?*

Žák: Někdo nebo něco ve mně.

*Učitel: **Kdo** je ten někdo? V **kom**?*

---

⁴⁷ Krátíme rozsáhlejší pasáž, celý text viz Upanišady, DharmaGaia Praha 2004, překlad D. Zbavitel, str. 56

Žák: Snad nějaká síla.

Učitel: Vypátrejte to! /.../ Vy sám musíte říci, kdo jste!

Ž: Jakkoli se snažím, zdá se, že (já) nemohu postihnout Já. Nelze je vůbec jasně postřehnout."

U: Kdo je ten, kdo říká, že Já nelze postřehnout? Což jsou ve vás dvě jáství, že jedno není druhému postřehnutelné? /.../ Ať na sebe vaše dotazování vezme jakoukoli formu, musíte posléze dospět k jedinému Já..."⁴⁸

Tady rozdíl mezi učitelem a žákem postupně mizí, všichni jsme tímtež, svrchovaným já. Jak si to představit, to je ta otázka, která nás tíží. Můžeme si představit tkáň života jako velmi jemnou látku, rozprostřenou do všech stran. Látka je obdařena nekonečnými možnostmi proměn. Na některých místech, jako by nějaký prst onu látku zdvihal, směrem nahoru se vytvoří vychlípeniny či výdutě, na jejich vrcholcích se objeví očka, která pozorují jiná očka na jiných vrcholcích. Očka nevidí ani do sebe, kde je prázdnota, ani pod sebe, kde by spatřila, že všechna patří téže látce, téže tkáni života. Tak jako maňásci, začínají ony vrcholky na sebe pokřikovat, sama sebe malovat do všelijakých šatiček, sama sebe bránit a zapouzďovat se do všelijakých brnění, jiné vrcholky urážet, bít, některé však také hladit a pusinkovat, začnou sebe a své opusinkované vrcholky roztahovat na úkor jiných neopusinkovaných, začnou se mlátit a prohlašovat, ať se každý stará o sebe, však to znáte... Ty nevidoucí vrcholky, ty výdutě jsme my, naše ega. Ego (alespoň jak ho chápe určitý typ duchovní literatury) je zapouzďené nevidoucí jáství s malým j. Vidoucí jáství je naopak Já s velkým J, v indické tradici Átmán.

„Bůh, duše a svět:/ Z těchto tří vychází každé náboženství./ Dokud vládne ego, chápeme je odděleně..."

Tělo, smysly, životní dech, mysl – to nejsem Já. Jsem čistě jsoucí a ony slupky nejsou skutečné..

Dokud trvá představa já, existují i představy ty a on./ Vypátráš-li Skutečnost za egem, ono se rozplyne...

Není ničeho druhého, co by si bylo vědomo Bytí samého: proto Bytí je Vědomí – a to jsme my sami.." ⁴⁹

---

⁴⁸ Šrí Ramana Maharši: Poselství, Avatar 2004, překlad J. Navrátil, s. 181-182

⁴⁹ Tamtéž, s. 210 - 218

Tato poslední sentence se již velmi podobá tomu, co ve 20. století napíše Heidegger ve svém prvním velkém díle *Bytí a čas*, totiž to, že Bytí, kterému jde o Bytí samo, které se stará a které rozumí samo svému Bytí, je Pobyť, neboli Bytí tady a teď, a to jsme právě my sami, kteří takto uvažujeme. To jsem Já.

Všechny podoby vyjádření, se kterými se seznamujeme, musíme chápat přesně tak, tedy jako **podoby vyjádření**, tedy jako **znaky**, které se ovšem často osamostatňují a stávají se věcmi. Jaký mají význam tyto prezentace a reprezentace. K čemu odkazují? Co nám zjevují? To je to, o kolo čeho budeme neustále kroužit a dotýkat se z různých stran. Nejsou to žádné zrcadlové obrazy, jsou to právě jen prezentace, reprezentace, modely, symboly, znaky, byť se stávají věcmi, byť mají svůj další život v nekonečných proměnách interpretací. Vždy je to tak, že na ně nějak reagujeme, že v nás nacházejí odezvu, a že my se naopak odevzdáváme jim, jejich nekonečné hře proměn. Těmto proměnám se budeme podrobněji věnovat v dalších příbězích. Je Bytí znakové povahy? Je Bůh bytím znaků? Jsem Já znakem Bytí? Pak k čemu odkazují? A pro koho?

Někdy se stane, že nejlepším modelem kočky je jiná kočka, třeba ta, kterou můžeme ukázat. Většinou ale jen poskytujeme nějaká více či méně jistá vodítka k ukázání. Kdyby se naše poznání skládalo ze zrcadlových obrazů, už těch by mohlo být mnoho, z různých směrů a všelijak deformovaných. Nejde však o zrcadlení. Jde spíše o neustálé překlady z mého jazyka do tvého a přitom o neustálé poopravování těchto překladů a přitom zároveň o tvorbu čehosi nového, unikátního, co si žádá být představeno. Prezentace a reprezentace jsou nekonečným připomínáním toho, co připomenout chceme. V nich se nám svět **zjevuje** a jejich prostřednictvím se snažíme dobrat jádra věcí (podstaty). Prezentace a reprezentace znamenají, že máme pro koho, nebo komu prezentovat a reprezentovat, sdělovat, vyjevovat. Každý znak musí být interpretován.

Rozličných jiných a přesto v čemsi podobných vyjádření s představami východních mudrců dosahovali křesťanští mystici, jinak více spjatí s lidově rozšířenou podobou Boha jako osoby nad námi. Západní náboženství (tedy křesťanství) totiž ve svých projevech, určených pro širokou náboženskou obec, nepreferovala přímé ztotožňování Já s Nejvyšším. To by bylo rouhání. Boha viditelně postavilo nad člověka jako jeho Stvořitele a kladlo tak důraz na pokoru vůči tomuto Stvořiteli, poukázalo na lidské hříchy a na nutnost pokání, ale také dalo člověku naději milosti. O přímém vztahu s Bohem však přesto věděli mnozí křesťanští (ale i islámští) mystici.

Je třeba včas připomenout, že náboženství jsou kulturním jevem. Kdyby neměla své praktické funkce, lidé by je neprovozovali. Spojují nás (religio) a jsou médiem pro náš životní úkol. Tak například buddhismus hovoří o třech pilířích, jimiž jsou: *Buddha*, respektive učitel (láma), který plní funkci průvodce, zasvěcovatele, a partnera, dále *sangha*, neboli společenství stejně věřících, a konečně jádrem je *dharma*, učení, z něhož žák pod vedením učitele a ve společenství sanghy nachází myšlenkový zdroj, tedy inspiraci, ale také oporu a útočiště pro svůj životní úkol. Ačkoliv u buddhistů nenalzáme žádného Boha, v pozadí tohoto náboženství i v pozadí každého úkolu buddhisty bychom našli otázku: Kdo jsem já?

Otázku, jejíž buddhistická odpověď, že jde o prázdnotu je spíše klamavým manévrem, za níž se skrývá hlubší pravda, analogická těm, které známe z jiných náboženství.

V západní civilizaci byly kulturní lidové formy vázány na centralizovanou instituci (církve), a tím bylo dáno i to, že křesťané s mystickým vztahem k Bohu často museli ve veřejném prostoru ustoupit stranou. Instituce vždy produkuje vlastní ideologii a původní zdroje této ideologie se mohou s ní dostat do rozporu. Řada mystiků podléhala za své vize v průběhu svého života eufemisticky řečeno značnému nepohodlí, zatímco po smrti se pak z nich stávali mučedníci. Jedním z nich byl i sv. Jan od Kříže.

Sv. Jan od Kříže (1542 – 1591) v knize Výstup na horu Karmel rozprostřel obraz životních cest: Cesta světská (cesta ducha zbloudilého) je mj. i cestou vědy, ale také všech běžných lidských radostí a ctností. Tato cesta se vine a klikatí úbočím a na horu nevystoupí. Jiná je cesta duchovní (cesta ducha nedokonalého), charakterizovaná mj. pobožností a bázni, ale také moudrostí. Je to rovněž cesta klikatá, jejíž konec může a nemusí vést k svému cíli. Příma je jen cesta mystika (úzká cesta k dokonalosti), na níž ovšem leží - nic. Dovede nás nejrychleji na horu, na níž opět - není nic. A přístup k ustavičné hostině (království nebeskému, ráji, nebesům), která se nachází ještě dál, tedy až za vrcholem a k ní již není cesta (co to znamená?)? *Abys došel toho, že budeš věděti všecko, nechtěj věděti o ničem nic.* Přístup zjednává Láska. Mystik už nejde po cestě, mystik miluje. Konečným vyústěním lidského úkolu, konečným smyslem všeho je Láska.

Postava Ježíše, který je Pravdou a Láskou, znovu definovala celý problém a člověka, který přijímá Ježíše do svého srdce, přiblížila po svém, tedy svým specifickým a prostému člověku sdělným způsobem k mystické jednotě. Jak čteme v nekanonickém (gnostickém) **Evangelium sv. Tomáše**:

„Ježíš řekl: Já jsem světlo, které je nade vším. Já jsem všechno. Ze mě všechno vyšlo a ke mně vše dospělo. Rozštípněte dřevo; já jsem tam. Zvedněte kámen a najdete mě tam.. (77)“

50

Zde stojí vedle sebe a pospolu dvě základní podoby vztahů, o nichž je řeč: být nade vším a být vším. Problém transcendence a imanence. Jsme zvyklí pohlížet na západní náboženství jako na náboženství s Bohem v první řadě transcendentním (stvořitel, božská osoba) a na východní náboženství pohlížet jako na to, v jehož středu je vztah mezi já a nejvyšším, vztahem imanence. Z východní tradice vyplývá úplná jednota obou (Átmán je Brahma). A jak vidíme i v případě citovaného nekanonického evangelia, podobný, ale jenom podobný vztah nacházíme i v naší západní civilizaci. Křesťanství zpopularizovalo pro široké masy prvenství transcendence. Filosofii a vědě, pak nezbylo, než tento motiv transcendence dále tematizovat, fixovat, a rozvíjet. Věda se pak stala dalším religio, které nás dodnes spojuje a

je půdou pro naše životní úkoly, přestože, nebo právě proto, že využila oddělujícího vymezení Boha k tomu, aby ho dále nezkoumala, a dále se o něm nevyjadřovala. Dalším náboženským zlomem pak bylo, zejména ve 20. století, nabytí moci novodobých masových médií. Ta jsou dnešním nejmocnějším religio (spojovatelem), a po té, co jsme z náboženství zvaného věda vypudili Boha, zdá se, že nyní v náboženství zvaném média vypuzujeme i své životní úkoly.

Podobně jako v křesťanství, také v dalších kulturních okruzích se vyskytují podobná vyjádření. Připomeňme ještě snad alespoň islámského mystika **Rúmího**, zakladatele súfismu a jeho poetická vyjádření:

*„Napřed jsi byl kámen, pak rostlina,
pak se staneš zvířetem; jak to můžeš popřít?
Pak jsi učiněn člověkem, obdařeným poznáním, rozumem, vírou;
Pohleď na to tělo, učiněné z prachu, jak je dokonalé!
Když jsi překonal lidský úděl, staneš se nepochybně andělem.
Skončil jsi na Zemi, tvým příbytkem se stanou nebesa.
Překroč i andělské bytí, vpluj do moře,
aby se tvoje kapka vody stala oceánem.*

***

*Když se muž a žena stanou jedním, Ty jsi ten Jediný;
když se zahladí jednoty, Ty jsi ta Jednota.
Ty jsi stvořil toto Já a toto My,
aby sis mohl sám se sebou hrát hru na zbožňování.
Aby se všechna Já a Ty staly jedinou duší
a nakonec se vnořily do Milovaného.*

***

***Je pižmovým měchýřem, a my jsme jeho vůně.
Viděls někdy pižmo oddělené od své vůně?“⁵¹***

Poezie je vůbec typická pro islámská písma:

„V Koránu se říká, že Bůh je člověku blíží, než jeho krční tepna. Mystik jej objevuje ve svém srdci, když jej miluje. Bůh prohlašuje Prorokovými ústy: Nejsem v zemi, ani v nebi, ale jsem v srdci mého věrného služebníka. A ještě: Bůh řekl: Pro mého služebníka není jiný způsob, jak se ke Mně přiblížit, než plnění povinností, které jsem mu předepsal; a můj služebník se ke mně přibližuje horlivými skutky tak dlouho, až si jej zamiluji. A když jej miluji, stávám se

---

⁵¹ Rúmí a súfismus (Úvod do islámské mystiky) - Eva de Vitray-Meyerovitch, CAD PRESS Bratislava 1993 (Překlad: PhDr. Antonín Konečný) postupně s.105, 75, 92, 97

*uchem, kterým naslouchá, zrakem, kterým vidí, jazykem, který mluví, rukou, kterou uchopuje.“*⁵²

V těchto vyjádřeních je dominantní jejich básnivost. Před náš duševní zrak se neklade realita tak, jak ji známe z každodenního obcování s ní. Když tyto věty čteme, je to malý zázrak, který se vymyká každodennímu myšlení. Možná, že naši bratři po společném předku Abrahamovi (tedy vyznavači Koránu) již tuto výjimečnost nevnímají tak, jako my, ale pro nás v těchto slovech vystupuje plasticky a zřetelně nová role **jazykového podání**. To, co křesťanský Západ zároveň v podobných básnických podobách postupně ztrácí a po té objevuje a explicitně formuluje ve 20. století ve filosofii jazyka, hermeneutice a filosofii, zabývající se diskurzivitou, to je implicitně, ale markantně obsaženo v promluvách, jejichž ukázkou jsme výše uvedli. Jde o literární styl, který z reprezentací (jak jsme je označili výše), činí svébytné **nové výtvory, obdařené magickou silou básnického vyjádření**. Takové zvěcnění není pouhou věcí, ale zůstává třeba i na internetu věcí, která je krásná a posvátná. Neztratila nic ze svých rolí, jež my jsme už většinou pozbyly, to znamená, že zůstává čímsi, co nás (čtenáře) spájí a čímsi, co nás k čemusi vede, k čemusi vybízí.

Mystika a Jung

Možná, že někdo z nás řekne, že bychom se nemuseli tolik zdržovat s mystikou, a když už ji chceme někde mít, mohli bychom obsahy všech těch mystických odpovědí umístit jednoduše do nevědomí. Stejně jako víme, že v našem nevědomí je mnohé, co je výsledkem zpracování či nezpracování vědomím během našeho života, stejně jako víme, že existují kolektivní archetypy v kolektivním nevědomí, možná, že se můžeme i na onu základní rovnici: TAT TVAM ASI – neboli Átmán je Brahma - dívat tak, že jde o nevědomý obsah kolektivního nevědomí. Jsou i tací, kteří člověku přiznávají cosi jako boží gen. Bůh je podle nich dán každému z nás apriori.

Kdo takto argumentuje, dosazuje opět do ontického časoprostoru. Nevědomí si přitom představujeme, že je někde (nejspíš v mozku). Ve věčné filosofii však jde o otázku: Kdo jsem já? Nikoliv o otázku: Kde sídlí odpověď na to, kdo jsem já? Odpovídám-li, že sídlí v mozku, nebo v genech, neříkám ještě stále nic o tom, kdo jsem. Je třeba se oprostít od časoprostorové lokace, protože odpověď na onu otázku nám nemůže nic říci o časoprostoru. Ona otázka nás má přivést k prozření a k nahlédnutí čehosi, na co zas nestačí otázky typu: kde a kdy? To, že odpověď je v nevědomí znamená, že k ní máme omezený přístup. Musíme nejdříve vyvinout patřičné úsilí a snahu, abychom se k takové odpovědi dostali. A ona odpověď především nemá gramatický tvar nějaké oznamovací věty. Samo vyjádření ve větách je problém, neboť odpověď je především aktem, událostí, proměnou původního já.

---

⁵² Tamtéž, postupně s. 91 a 145.

V jiném pohledu je Bůh nahlížen jako nakažlivý memplex⁵³. Jednak jde opět o ontické časoprostorové usazení, neboť memy přeskakují z mozku do mozku. Ten kdo se jimi nakazí, je naše mysl jako náš organismus. Ale především, takto znehodnotit bychom mohli jakékoliv názory, ideje, přesvědčení, i samy vědecké poznatky. Veškeré obsahy vědomí mají povahu memů – ovšem že právě jen v aplikaci memetické teorie. Avšak to, že se něco jako obsah myslí chová jako mem, neznámá, že jeho podkladem nemůže být nazření ve smyslu aktu, události, proměny já, tedy fenomén původnější, než jeho vyjádření a z něho vycházející epidemie.

Přesto existuje určitá podobnost odpovědí na naši centrální otázku s odpověďmi tvůrce analytické psychologie C. G. Junga. Ovšem nezapomínejme, že i Jung měl dvě tváře, jednu pro veřejnost odhalenou, a druhou skrytou. To, co bylo v otevřené podobě usazováno do časoprostoru, to bylo v té skryté z něj vyjímáno.

Podle **C. G. Junga** vstupuje Já, subjekt vědomí, do existence jako komplexní kvantita, utvářená z části vlastními dispozicemi (charakterovými komponentami) a z části nevědomě získanými podněty. Já zná jen vlastní vědomé obsahy, nezná obsahy nevědomí. Jako své tělo, to zná člověk ve své anatomii a fyziologii také jen málo.

Stejně jako nevědomí, existuje apriori tzv. bytostné Já, což je Jungův termín, částečně podobný tomu, co se v mystických kruzích označuje jako Já, Nadjá, případně Atmán. Uskutečnění bytostného Já se podle Junga děje procesem individuace. Individualitou přitom chápe svou nejnaternější, poslední a nesrovnatelnou jedinečnost. Regresivní obnovení osoby (masky rolí) a identifikace s kolektivní psýché, jsou podle něj újmy na vlastním bytostném Já. Individuace znamená psychologický vývojový proces. Jeho účelem je osvobodit bytostné Já z falešných obalů osoby na jedné straně a ze sugestivní moci nevědomých obsahů na straně druhé.

Individuace není v žádném případě egocentrismus, je jeho opakem. Bytostné Já je archetypem celosti a regulujícím centrem psýché. Zároveň je to i transpersonální síla přesahující já. Podobně jako je tomu u každého archetypu, je skutečná podstata bytostného Já nepoznatelná; jen jeho projevy opět nacházíme v mýtech a legendách.

Naše představivost nestačí na to, abychom si ujasnili, co jsme jako bytostné Já, protože při této operaci by musela část pochopit celek. Také není naděje, že kdy vůbec dosáhneme byť jen přibližného uvědomění bytostného Já; ať se už sebevíc snažíme uvědomovat, vždy tu bude ještě neurčitě a neurčitelné množství nevědomí, které spolupatří k totalitě úplného bytostného Já. A tak to, co nazýváme bytostným Já, zůstane vždy veličinou, která je nám nadřazená. Tolik Jung.

---

⁵³

Bakalář P. : Bůh jako psychický virus, Beta Books, 2008

Jsme různí

Jsme různí. Už ani nevíme, kde a kdy se to přihodilo. Cosi v nás vykrystalizovalo, nejspíš ještě v našem dětství, mládí, na prahu dospělosti, a náhle jsme zjistili, že pod vším tím, čemu se učíme novému, je **už** přítomen jako zkamenělé jádro, kterým není tak jednoduché hnout, celkový pohled na svět, jak to leží a běží, který vypadá tak, že už se moc měnit nebude, naopak, budeme ho svými skutky kutat tudy, kde se hornina nejméně drolí a kudy prokutat se je nejsladší. Pak náhle objevíme, že jsme se prokotali každý jinam. Ne že by nebylo dost takových, jací jsme my, naopak, máme v nich oporu a posilu. Ale na druhém břehu náhle stojí druhá půlka naší rodiny, ve stejně početném houfu, jenomže oni se prokopali úplně jinam, a tam přece, jak my víme, vůbec nic není. Jsou za horizontem našich možností a chtění (intencí). A chtěli by se družít! Ale tam my přece, jak si myslíme, nemůžeme. Co všechno jsme takto nemohli ve své minulosti?

A tak jsou tady na jedné straně mozkáči (bez mozku by nebylo vědomí ani nic ostatního), na jiné straně psychouši a ještě jinde i spiritáči. Mozkáči stavějí dálnice, řežou kosti a propalují mozek, a po té, co našli centrum řeči, hledají centrum duše a centrum Boha. Psychouši léčí mozkáče z alkoholismu a píšou o tom knihy. Hledají v člověku tu jeho schopnější stránku a pomáhají mu očistit se od vázaností rodinných i kulturních. Spiritáči se snaží mluvit o očistění sebe a svých bližních, mozkáčů i psychoušů od tíhy vin a chyb, kterých se dopustili, a od všeho, co překáží rozpoznání jejich pravému lidskému úkolu.

Jo, a pak tu jsou také filosofové a ti vlastně nedělají vůbec nic, jenom se všemu diví a mají na všechno další a další otázky. Občas jim ujede nějaký esej, kde se blýsknou sarkasmem, a myslí si přitom, že snědli všechnu moudrost světa, přestože to mají být jen milci moudra, jak praví etymologie slova filosof. A teď přijde pointa. Všichni jsou to ega, která mají problém. Měli by pochopit úkol, který mají. Zatím o něm možná nevědí. Tím úkolem je cosi, co se tak neuměle, protože opět v kostrbatých slovech a pojmech snaží zachytit hlavy všech dob a všech vyznání. Ti tři, vlastně čtyři, se to ale budou snažit zachytit nejdříve ve svém slovníku...

A konečně, co klasická filosofie?

Co tedy může ve svém slovníku nabídnout **filosofie**, respektive ona tradiční západní filosofie, která je sice ve svém jádře možná věčná, ale zároveň se opravdu často zabývá svými otázkami stále znova, vymýšlí si (říká tomu, že nabízí) nové pojmy, vytváří stále nové systémy, nebo jako v případě postmoderní filosofie nebo lingvistické filosofie přirozeného

jazyka - na velké systémy rezignuje, a buď se zavrtává stále více do problémů, jež se ostatním zdají nicotné a které ocení jen nemnozí, nebo se zkrátka stává literaturou, ba i beletrií či poezií pro filosofy a pár spřízněných duší (jak to vyjádřil americký neopragmatik Richard Rorty).

Mnohé jsme již uvedli v 1. díle naší práce, zde tedy doplnění a resumé.

V 1. díle už bylo řečeno, že nejstarší zlomky sentencí antických filosofů mluví o **FYSIS**, neboli přirozenosti ve svém pohybu neustálého vznikání a zanikání své plnosti, všeobsáhlosti, plodnosti a spontaneitě. Je to kategorie zahrnující celek, a to nás bude zajímat., Duše či duch patří k této živosti, k této přirozenosti. S takovým pojetím však byly a jsou potíže. Proměny Fysis, její živost neuměla filosofie příliš konceptuálně postihnout. Herakleitovo "Vše plyne", "Vlhké schne a suché vlhne", či "Nevstoupíš dvakrát do téže řeky". se spíše podobalo čínskému taoismu a filosofie živé přírody byla v dějinách filosofie spíše spodním či okrajovým proudem. Částečně našla svou živnou půdu mimo hlavní proudy klasické západní filosofie, jakými byli třeba hermetické nauky, nebo literatura a básnictví, tedy všude tam, kde byl prostor pro pohyblivá vyjádření pohyblivosti a pro jedinečnost jednotlivých příběhů. Hlavní proud filosofického myšlení se totiž ubíral směrem právě opačným: hledání neměnných podstat a soustav a odklon od jedinečného k obecnému.

Zajímavé je, že tak jako západní filosofie většinou tematizuje staticky pojaté Bytí, zatímco FYSIS jako by byla jeho dynamickou podobou, obdobné rozlišení bychom našli i u mystiků:

„Bůh je vždy jednak v klidu, v situaci skutečné a neměnné, v nekonečnu, a pro člověka v nedotknutelnou, přičemž je jádrem vědomí a inteligence bez tvaru, - a jednak podléhá běhu dvou protichůdných sil vzájemně se protínajících a čínorodých...Existují tedy dva aspekty Boha: 1) univerzální mysl, tichá, nehybná, nepoznatelná, ve které existují všechny vesmíry, a 2) světová mysl, (která) je původní duší vesmírů, je ve stálém pohybu a dává život a vibraci našim duším.“⁵⁴

Už Aristotelovi se zdál pojem FYSIS temný. Sám jej vymezoval různě: jako vznik a vývoj věcí, jako první složku, z níž pochází to, co roste, jako tvar, z něhož vychází pohyb bytosti, jako látku, již je tvar dáván, ale i jako podstatu. Pojem byl rozkládán na jiné pojmy, až převládla konstrukce systému pojmů nad přímým nazíráním a intuitivním chápáním proudu života.

Ještě později došlo k zúžení pojmu: vedle přirozenosti se objevila sféra nadpřirozena, která byla původně zahrnuta do přirozenosti. Vydělila se také sféra nepřirodní, sféra NOMÓ, jmenovaných věcí, tj. dohod, smluv, argumentů, zvyků, zákonů, jejichž základem je jmenování, řečový akt typu staniž se!, základ pro pozdější vědy o člověku.⁵⁵ I toto vše mohlo

⁵⁴ Eduard Tomáš: Osvícení, Avatar, 2002 s. 30-35

⁵⁵ Viz Kratochvíl Zdeněk: Filosofie živé přírody, Herrmann a synové, Praha 1994.

být původně zahrnuto do přirozenosti a chápáno jako ta její součást, která má specifické charakteristické výše uvedené znaky. Překladem do latiny (natura) a neustálým dalším vymežováním, ztratil tento pojem svůj původní náboj, který by se nám, kteří dnes uvažujeme o hypotéze Gaia (živá Země), nebo řešíme holistický přístup, velmi hodil.

Také o „duši“ nalezneme nejstarší zmínky v homérských mýtech. Nejde však o duši, jak si ji představujeme dnes. V eposech je zmiňován THYMOS, jako psychický orgán emocí: radosti, lásky, nenávisti, hněvu a rozrušení. Je také zdrojem odvahy a vůle, a orgánem rozhodování. Je chápán tělesně a nachází se v hrudi. Jiná je NÚS, nejvíce podobná naší mysli či zdravému rozumu. Analyzuje situaci, umožňuje nahlédnout širší souvislosti, je orgánem rozvažování. Také NÚS sídlí v hrudi, ale nemá již zřejmě povahu tělesnou, i když je její existence na tělo vázána. PSÝCHÉ se objevuje až se smrtí. Zatímco THYMOS zaniká, PSÝCHÉ přetrvává, avšak ani za života, ani po smrti neplní žádné psychické funkce. Po smrti je jen jakýmsi přízrakem, stínem, zkamenělým obrazem, který si uchovávají na nebožtíka pamětníci.⁵⁶

Homérské eposy byly pro Řeky posvátné, a tak přestože s přechodem k POLIS, svobodným městským státům, nastala situace příhodná pro svobodné filosofické myšlení, původní koncepty často přetvářaly, ale v nových interpretacích, nebo nových kontextech se zároveň objevovala pojetí nová. Takovými novými kontexty byla zasvěcovací mystéria (dionýská, orfická) nebo na magii čísel orientovaný pythagoreismus.

V těchto kontextech je uváděna především nauka o reinkarnaci duší, zřejmě přejatá z Egypta. A tak před Platónem vyvstal úkol sjednocení těchto pohledů. Platón rozdělil duši na tři části: rozum (nús nebo logos), vznětlivost (thýmos) a žádostivost (epithýmia). Pozdější platonici už uvádějí jenom dvojici: racionální složka (rozum a intelekt božského původu) a iracionální složka (emoce, tužby, vjemy), která je smrtelná s tělem, zatímco racionální složka, božská entita v nás, si zaslouží očištění.

V konceptech věčné filosofie, v gnozi Západu a specifickým způsobem i v křesťanství se tato duše očišťuje od všech svých vázaností, a to jak vázaností typu hmotného těla (gnoze), v němž je Boží jiskra - duše uvězněna, tak od vázaností typu zlovyků, pochybení a hříchů (očistec). Pro Platóna je to úkol již pro tento pozemský život: očista probíhá filosofií a racionálním myšlením.

Stoikové pak zredukují tento úkol pouze na úkol důsledně používat rozum, tedy přistupovat k věcem vždy racionálně. Iracionalita, jako složka duše neexistuje, iracionalita je stupidita.⁵⁷

---

⁵⁶ Radek Chlup: Formování pojmu duše v Řecku, in: Pojetí duše v náboženských tradicích světa, DharmaGaia, Praha 2007

⁵⁷ Narážíme na práci: Koukolík F., Drtilová J., Základy stupidologie - Život s deprivanty II, Galen 2002

Aristotelés pojímá duši jako oživující formu těla. Rozlišuje duši vegetativní, kterou mají rostliny, duši senzitivní, přináležející živočichům a duši racionální, patřící člověku. Po smrti tato forma nepřetrvává, avšak přetrvává intelekt, neosobní prvek, všem lidem společný. V reinterpetaci Homérových eposů platoniky pak vystupuje přízrak z podsvětí jako iracionální duše, která spolu s duší racionální vtiskává tělu řád. Za cenu takovýchto vymyšleností je Řekům uchován obraz jejich hrdinné minulosti, jako stále aktuální.

Scholastická filosofie, vycházející z Aristotela, chápala tělo jako nedokonalou substanci, odkázanou na duši. Při zmrtnýchvstání má být tělo v nejlepší kondici duchovním způsobem znovustvořeno.

U Descarta je tělo strojem, který má svou hybnou sílu obsaženu v sobě, zatímco duše pouze přes šišinku ovlivňuje směr pohybu.

G. W. Leibniz stanovil předzjednanou harmonii těla a duševních procesů (psychofyzický paralelismus). Oproti tomu okazionalisté (Malebranche, ale také islámská filosofie) trvali na Božím zásahu, který by řídil obě složky. B. Spinoza chápal tělo a duši jako formy existence jediné božské substance (identitní teorie). Obdoby tohoto přístupu doznívají i v 19. století.

Dvacáté století – přísně vědecká filosofická analýza

Z 20. století uvedeme nejdříve pojetí **v anglosaské filosofii**.

Z anglosaské filosofie 20. století, která má ambice stát se tou nejexaktnější vědou a vychází proto na sto procent z tradic novověké vědy zaměřené na fyzikálně pojatou Descartovu věc rozprostraněnou, si nejdříve všimneme názorů, které zakládají **psychofyzickou identitu**. Bylo to v době, kdy začínající analytická filosofie ještě nedospěla k samostatné filosofii myslí, která pak v éře počítačů znamenala velký rozmach zkoumání, zejména zkoumání problému umělé inteligence.

Bezprostřední data zkušenosti je možno ztotožnit s centrálně neurofyzilogickými stavy a procesy. Určité neurofyzilogické stavy odkazují na tytéž skutečnosti, jež jsou jinak označovány fenomenologickými termíny. Výraz mysl je zkratkou, označující stav těla a prezentující určitý druh reakcí.

S vystoupením Gottloba Fregeho a dalších logiků ke konci 19. století, došlo k důslednému odstranění psychologismů z rozhodujícího proudu analytické filosofie. Pochody myslí se začaly studovat pouze **behaviorálně**, tzn., že mysl měla být ztotožňována výhradně s

chováním organismu. Přitom se zkoumala závislost chování na podnětech z okolí. Mysl je chápána jako chování či dispozice k chování.

Nově se konstituuje **analytická filosofie mysli** vymezuje stavy a procesy mysli jako dispozice organismu chovat se určitým zvláštním způsobem.

Podle **Donalda Davidsona** podléhají zákonům pouze fyzické procesy, avšak mentální a psychofyzické procesy, přestože jsou s nimi jakoby identické, žádným (vlastním) zákonům nepodléhají, jsou kauzálně impotentní. Tento vztah autor označuje jako navrstvení mentálních entit nad entity fyzické.

V některých případech se mysl může jevit až jako zbytečně postulovaná entita či iluze. Pak mluvíme o **eliminativismu**. Např. **Richard Rorty**, na rozdíl od pojetí běžného u jiných klasiků analytické filosofie, a totiž toho, že model v mentalistických pojmech a fyzikálních pojmech se vztahuje k předlohám téhož objektu, tvrdí, že žádný takový společný objekt neexistuje. Způsob výpovědi je podle něj nezávislý na objektu, ale závislý na diskurzu (režimu či žánru řeči). Volba diskurzu jako adekvátního je pak závislá na přesvědčeních, standardech apod. Pro výběr je podle Rortyho vhodné pragmatické kritérium. Různé slovníky mají stejné oprávnění vstoupit do boje o přežití. Který slovník přežije, závisí na kulturním kontextu.

Zastáncem jiné podoby je **Paul M. Churchland**. Označuje naše přirozené pojetí psychologických fenoménů za falešnou teorii (nevědeckou), a předpokládá její postupné nahrazení kompletní (vědeckou) neurovědou. Zanikne tak používání celé škály běžných psychologických termínů, které budou nahrazeny používáním termínů vědeckých. V těchto vědeckých termínech nyní budeme nadále rozumět jeden druhému, i sami sobě. Jde o celkové rekonstituování na základě nového konceptuálního rámce neurovědy. Psychologie tak bude plně integrována do celku přírodních věd.

Poslední podobou, vycházející z behaviorismu, kterou zde uvedeme, bude **interakcionismus**. Mysl je tu chápána jako relativně samostatná subjektivní a reálná nefyzická entita, která je v interakci s mozkem. Toto pojetí vypracovali **K. R. Popper** a **J. Eccles**.

Podle Poppera vznikají během evoluce nové věci a nové události s neočekávanými a nepředpověditelnými vlastnostmi (evoluční emergence). Všechny emergentní události se vrství do tří světů: do fyzického Světa 1, do středního psychického Světa 2, a do nejvyššího duchovního a kulturního Světa 3.

Evolučním produktem je i já, stojící výše než mozek. Já řídí a ovládá mozek. Svou specifickou podobu získalo díky interakcím s jinými já a prostřednictvím Světa 3. Svět 3 je světem zamýšlených i nezamýšlených produktů lidské mysli. Objekty tohoto světa jsou abstraktní, ale reálné. Představují nástroje působení a vyvolání změn ve Světe 1.

Ecclesovo pojetí je poněkud jiné, přestože se nacházejí spolu s Popperovým pojetím v téže knize (Já a jeho mozek - The Self and Its Brain autorů Poppera a Ecclese, 1977). Realita vědomí a ducha se podle Ecclese nevynořila darwinisticky z nižších vrstev v průběhu evoluce, ale představuje od počátku autonomní protipól (transcendentní). Podle Ecclese není svět kreativní o sobě, ale byl stvořen tak, aby v něm mohla probíhat evoluce a kreaace. Spolu se světem bylo stvořeno i vědomí a duch, i s možností na sebe vzájemně působit. V Ecclesově koncepci se tedy interakce týkají vztahu hmoty a ducha, a také zprostředkování přes Popperův Svět 3 odpadá.

Obrat v uvažování znamenal tzv. **kognitivismus**. O mysl, resp. o duševno, mentálno, lidské já, se odjakživa zajímali především psychologové a o mozek zase biologické a medicínské obory neurochirurgie, neurofyziologie, a další. Není proto divu, že došlo k prolnutí všech těchto pohledů, umocněnému a inspirovanému zájmem odborníků z oblasti počítačových věd, kybernetiky, umělé inteligence, ale také sémantiků či matematických lingvistů a jiných.

Mysl již není ani mozek (ani část mozku), ani chování, ale jistý druh kauzální funkce s fyzickou realizací.

Mozek byl přirovnán k hardwaru, majícímu svůj software – mysl. Tím byla otevřena cesta ke zkoumání umělé inteligence (AI). Dalším krokem byla analýza hypotetické mentální aktivity, která byla ztotožněna s programem počítačového typu (komputační analogie). Mysl představovala vnitřní oblast plnou operací a komputačních hypotéz, které se dají testovat experimentálními testy svých logických důsledků, a to systematickou manipulací vstupů a výstupů z černé schránky kognice. Novější variantou kognitivismu je tzv. **konekcionismus**. Jeho jádrem je představa, že funkční relaci lze strukturovat prostřednictvím spojů (konekcí) mezi jinými funkčními relacemi. V konekcionalistickém modelu je tedy předkládán pokus o stanovení struktury či architektury takových spojení. Tento model lze aplikovat např. na neuronové sítě. Stabilizace sítě se odehrává na základě termodynamických zákonů, systém se usazuje ve stavu nejvyšší entropie.

Další podobou je **modulární teorie**. **Jerry Fodor** vede svou analýzu tak, že rozkládá hlavní funkce mysli, která operuje mentálními symboly či mentálními reprezentacemi světa na jednoduché mechanické výpočetní operace. Každou funkci zajišťuje nezávisle na ostatních specializovaný **modul**. Podle Fodora lze naturalisticky a kauzálně vysvětlit i intencionalitu (zaměřenost) mysli. Intencionalitu uchopuje prostřednictvím propozičních postojů. Ty mají podle autora reálnou povahu, zapřičiňují chování, a jsou kvantifikovatelné. Intencionální vztahy se podle Fodora vztahují k jazyku myšlení – tzv. **mentalesi**.

Za představitel **počítačového paralelismu (funkcionalismu)** je také považován **Marvin Minsky**, který se věnoval v 50. letech kybernetice a byl jedním ze zakladatelů výzkumů, zaměřených na umělou inteligenci. Východiskem pro zkoumání a vývoj umělé inteligence se stala introspekce, sebezpozorování vlastního myšlení. Pozdější výzkumy (především v 90. letech) byly zaměřeny na interakce mezi samostatnými moduly mysli (tyto představy pak byly použity k modelování funkcí mysli).

Podle Minského vzniká inteligence působením velkého počtu jednoduchých činitelů - **agentů**, které sledují různé strategie, jsou vybaveny různými způsoby reprezentace poznatků a interagují spolu. Myšlení, vůle, rozhodnutí, činy inteligentního systému (tedy i člověka) nevznikají v žádném centru, ale zásluhou působení velkého množství různých agentů. Jednotlivé agenty se přitom mohou organizovat do vyšších celků, agentur.

Představitelem **neodarwinistického kognitivismu**, je **Owen Flanagan**. Vědomí je ve Flanaganově koncepci jménem pro heterogenní množinu událostí a procesů, které mají společnou vlastnost zkušenosti. Schopnost zakoušet věci se podle něj vyvinula v procesech, odpovědných za vývoj našeho nervového systému, jakými jsou přirozený výběr, genetické odchylky a nahodilé následky. Mozek je darwinovský stroj. Mysl a mozek jsou v podstatě táž věc, ovšem viděná ze dvou různých stanovisek.

V podobných úvahách pokračuje i **John Rogers Searle**, který vidí největší problém v tom, jak skloubit vžitou představu o sobě s vědeckým pojetím fyzikálního světa. Myslíme si o sobě, že máme mysl a že jednáme vědomě, svobodně a racionálně, zatímco fyzikální svět představuje spíše mechanické universum bez významů. Jak je pak možné, že toto universum zároveň významy obsahuje? Proti sobě tu stojí mentální fakta a fyzikální fakta, takže řešení nejčastěji ústí v popření či podcenění statusu jednoho z obou typů fakt. Většinou inklinujeme k podcenění či popření fakt mentálních.

Mentální fenomény mají čtyři vlastnosti, pro které nezapadají do vědeckého pojetí světa: 1) vědomí, 2) intencionalitu (záměry, přesvědčení, přání, naděje, obavy, lásky, hnus, stud, hrdost, vztek, pobavenost atd.) a s ní spojené reprezentace, 3) subjektivitu mentálních stavů (já cítím bolest, vy ne) a 4) mentální kauzace (naše myšlenky a city ovlivňují naše reálné chování). Jsou to reálné vlastnosti našeho psychického života, takže vyústí-li nějaká teorie v jejich popření, musí být podle Searla chybná.

Searle předkládá na cestě k řešení těchto problémů dvě základní teze. 1) Veškeré mentální fenomény jsou výsledkem procesů, jež se odehrávají v mozku (resp. v centrálním nervovém systému). 2) Bolesti a jiné mentální fenomény jsou vlastnostmi mozku (podobně jako kapalnost vody je vlastností vzájemného působení molekul vody).

Searle se však staví proti původnímu názoru kognitivní vědy, že lidský mozek funguje jako digitální počítač. To jsou podle něj jen nedokonalé metafory. Mít mysl podle Searla znamená víc než mít jen formální či syntaktické procesy. Jsou-li naše myšlenky o něčem, pak musejí mít význam, a to nejen formálně-sémantický, ale musejí se vztahovat k nějakým objektům, a to ještě určitými způsoby. Zastánci umělé inteligence však podle něj odmítají názor, že mysl je přírodním biologickým fenoménem jako cokoliv jiného na tomto světě.

Úkolem kognitivní vědy je podle Searla charakterizovat mozek, avšak nikoliv v rovině nervových buněk nebo v rovině mentálních stavů, ale spíše v rovině, v níž mozek funguje jako systém zpracovávající informace. Jelikož příliš mozku nerozumíme, máme sklon užít každou novou technickou vymoženost jako model pro porozumění. Kognitivismus považují

lidé za důvěryhodný proto, že věří, že pro tuto víru existují psychické evidence. Počítač Searle přirovnává spíše k přesýpacím hodinám, které také fungují tak, že měří čas jako opravdové hodiny. Chápeme-li funkci měření času u přesýpacích hodin (digitálního počítače), neznamená to, že jsme pochopili, jak fungují hodiny.

Existence subjektivity je podle Searla objektivním biologickým faktem. Neurofyziologické a fenomenologické termíny nemají tytéž referenty (předlohy), ale různé, podle toho, zda referují k mikroúrovni či makroúrovni.

Nejblíže kontinentální filosofii 20. století, založené především na fenomenologii, se kterou se také záhy seznámíme, má **Daniel C. Dennett**, který považuje za základní fenomén **intencionalitu (zaměřenost na něco)**, tedy jeden z centrálních pojmů fenomenologie. Vlastník myslí se od nevlastníka myslí pozná v první řadě tím, že mu záleží na tom, že o něco jde, že se něco stane. Kdo má mysl, má zájmy.

Lidé se vyvinuli z bytostí s jednodušší myslí a Dennett se mj. pokusil podat evoluční rekonstrukci různých protomyslí. Život se vyznačuje intencionalitou, kterou lze připsat konatelům. Prvními konateli jsou podle Dennetta již sebereplikující se makromolekuly. My jsme jejich přímými potomky. Jedná se o prvotní typ protomysli (na úrovni Aristotelovy vegetativní duše), jež je principem organizace.

Všechny živé věci mají těla vyžadující samoregulaci či samoochrannou organizaci. I my lidé máme takovou vegetativní duši. Prvními komunikačními kanály přitom byly cévy, poté nervy. Autonomní nervová soustava ještě není myslí, ale řídicím systémem této protomysli (vegetativní duše). Stejný řídicí systém má např. pseudokonatel termostat.

Intencionální postoj (zaměřený na nějaký objekt) je dalším pohledem, který může přinést rozumění složitějším mechanismům myslí a protomysli (můžeme jej však uplatnit i na budík, který svědomitě splní, co slíbil, neboť jakmile nabude přesvědčení, že čas na zvuk je TED, bude díky našim předchozím instrukcím motivován k jednání). Intencionální postoj funguje, ať jsou přisouzené cíle uvědomovány či nikoliv. Intencionální postoj je vysvětlovací princip, bez ohledu na to, zda daná entita skutečně cítí, myslí, má předsevzetí atd.

Hlavním zdrojem nedorozumění při užití intencionálního postoje je podle Dennetta používání našeho příliš jemného jazyka na skutečnosti, které takto jemně rozlišeny nejsou. Neuvažujeme-li konatel, kterého zkoumáme, o svém okolí pomocí jazyka schopného činit určitá rozlišení, nemůžeme chtít aplikovat jemné rozlišovací schopnosti našeho jazyka na vyjádření způsobů myšlení či citlivosti tohoto konatele (nemůžeme se např. ptát: jakou přesně myšlenku má ten pes).

Připisování mentálních stavů intencionálním systémům jsou věty, které vyjadřují propoziční postoje (y je přesvědčen, že p). Propozice jsou teoretickými entitami, jimiž identifikujeme či poměřujeme přesvědčení. Při sledované strategii (metodě) však tato přesvědčení

připisujeme pomocně (za účelem explikace a predikce), nikoliv že bychom předpokládali nutně ze strany konatele nějakou jejich reflexi či uvědomění si toho, co dělá (sebereprodukcující se molekuly měly důvody - racionálně pro to, co dělají, avšak neměly o nich ani ponětí). Racionálně, které není reprezentováno u konatele (vidíme je jen my) označuje Dennett ve svých úvahách za bezprizorní.

Searle rozlišil vlastní (původní) intencionalitu (myšlenky o něčem) a odvozenou intencionalitu, vtělení původní intencionality do umělých reprezentací - slov, vět, knih, map, obrázků, programů atd. Tato parazitující intencionalita externí reprezentace získává své významy (extenze a intenze) z významů interních, z mentálních stavů a aktů lidí, kteří je vytvářejí a užívají. Tento způsob uvažování má své opodstatnění (např. je-li vyřčeno: Hle ptačí bydllo, a pod ním bidlo. By/idlo spadlo. Chceme-li vědět o čem druhá věta je, musíme se zeptat mluvčího, jak to myslel). Avšak na druhé straně takové uvažování vede k nekonečnému regresi, neboť mentální stavy a akty mají také své významy, neboť jde také o jakýsi jazyk myšlení, nazývaný ve sporech, které se o tomto problému vedou, mentálštinou. Rovněž předcházející teorie mysli, kde místo mentálštiny figurovaly ideje či obrazy je zatížena tímto paradoxem regresi.

Podobně jako na výše uvedené artefakty, parazitující na původní intencionalitě svou intencionalitou odvozenou, se však dá i na lidskou mysl pohlížet jako na artefakt matky přírody a tedy brát její intencionalitu jako parazitující, odvozenou z původní intencionality matky přírody. Posuzujeme-li intencionalitu mozku nějakého vyrobeného robota, vidíme, že je zprostředkovaně odvozena z vlastní intencionality lidských projektantů. Odvozená intencionalita může být odvozena opět z intencionality odvozené. U odvozené intencionality může někdy vzniknout iluze intencionality vlastní. I my lidé jsme se vyvinuli z robotů, jsme z robotů složeni a všechna intencionalita, kterou máme, je odvozena ze základnější intencionality velkého množství hrubých intencionalních systémů.

Co však mysl dělá? Mělo se za to, že sbírá, třídí, uchovává a zpracovává informace. Objevila se analogie s počítači. Otázkou však je, kam jsou tyto informace v konečné instanci převáděny. Pokud odpovíme, že do mysli, jde o omyl (tzv. omyl dvojitého převodu pocházející již od Descarta, který převaděč umístil do šišinky). Dnes víme, že neexistuje ústřední Konatel, a že je velká část funkcí a hodnocení rozdistributedována zpět do těla. Podle Dennetta má i **naše tělo svůj rozum**, který často soupeří s naší myslí. Mé tělo obsahuje tolik mne, tolik hodnot, schopností, vzpomínek a dispozic, které ze mne dělají to, co jsem, kolik ho obsahuje moje nervová soustava. Mysl není šéf, ale spíše vzpurný sluha našeho těla, jež mu poskytuje přístřeší, energii a jeho aktivitám dává smysl. Evoluce vtěluje informace do každé části každého organismu.

Pro jemnější zacházení se světem je třeba hbitější, dále dohlédající mysl, která může vytvářet více a lepší budoucnosti. Aby bylo vidět dále dopředu v čase, je užitečné vidět dále v prostoru. To je cesta od dotekového k distálnímu rozlišování. Živočichové jsou informožravci.

K charakteristice vývoje mysli používá Dennet model věže. Každé vyšší poschodí stojí na základech nižšího. Přízemí tvoří darwinovští tvorové, kdy hledání klíče k zámku podléhá přirozenému vývoji. Nad nimi jsou skinnerovští tvorové, u nichž je nalezený klíč posilováním namnožen. Další poschodí tvoří popperovští tvorové, kteří řešení vyzkoušejí nejdříve na svém vnitřním zámku. Jejich vylepšením jsou gregoryovští tvorové. U nich se nárůstu inteligence dosahuje užíváním nástrojů, projektů k přeprojektování.

Náš druh myšlení musel podle Dennetta čekat, až se v evoluci objeví řeč. Předpokladem objevení řeči je uvědomování si výhody zachovávat tajemství, a k tomu je podmínkou náležité zesložité behaviorálního prostředí. Řeč umožňuje strategicky využitelné přereprezentování vědomostí. Základem, který to umožňuje, je symbol. Implicitní či nevyřčené vědomosti se prostřednictvím symbolů stávají explicitními, vnějšími. Dochází k přesouvání maxima našich kognitivních úkolů na prostředí samo, tedy k vylévání našich myslí (projektů a aktivit) do okolního světa, kde mohou být naše významy skladovány, zpracovávány a přereprezentovávány spoustou periferních zařízení, které konstruujeme.

Evolučně se přechází od přirozených značek (feromony) k umělým značkám na okolním prostředí, čímž se zmenšuje kognitivní zátěž vnímání a paměti (onálepkování, či odškrtávání věcí). Od značkování věcí přecházíme ke značkování o věcech, tedy k náčrtům, diagramům, schémátům, modelům. Podobně značujeme vědění o nás samých a o našem vědění a značkování. Chceme přitom, aby toto propracovávání vnějších a poté vnitřních zdrojů informací zjednodušovalo naše životy, abychom dokázali dělat více věcí lépe a rychleji.

Reprezentace věcí a vlastností se stávají opět věcmi, se kterými lze manipulovat, skladovat je, rovnat, studovat, využívat. Znakem rostoucí inteligence je také přereprezentování do stále přijatelnější podoby. Např. původní rychlý (informačně pro nás nevyužitelný) zdroj do využitelné podoby převedeme (fotografie, zpomalený filmový záznam). Lidská mysl není omezena na mozek, ale zahrnuje všechny tyto vnitřní a vnější nástroje (technologie) přereprezentování.

Podle Dennetta nejsme něco jiného, než veškerá aktivita mozku i ostatních částí těla. Jsme organizací soutěžení mezi spoustou schopností, které naše tělo vyvinulo. To, čím jsme, je podle Dennetta onen konatel, o jehož životě můžeme vyprávět.

Problém duše a těla je problémem neoddělitelně oduševnělého těla.

Dvacáté století – fenomenologie se dívá na svět očima jedince

Druhým proudem filosofie 20. století byla tzv. **kontinentální filosofie**, v níž hraje dominantní roli v řešení vztahu duše a těla především **fenomenologie** založená E. Husserlem. My se zaměříme na netradiční pojetí pozdější podoby fenomenologie u M. Merleau – Pontyho a poté na přínos Husserlova žáka Jana Patočky.

Blíže se zdržíme u francouzského fenomenologa **Maurice Merleau-Pontyho**. Ten rozlišuje tři řády: fyzikální řád, vitální řád a lidský řád. Každý má svou specifickou strukturu, každý další tvoří další organizaci na základě předchozích. Fyzikální řád se projevuje fyzikálními strukturami. Nejde o působení izolovaných fyzických předmětů navzájem, ale o celkovou organizaci fyzikálních entit, jejímž poznávacím znakem je kvantita. Fyzikální struktura představuje určitý celek sil ve stavu rovnováhy nebo ve vztahu rovnováhu vyrovnávajících změn. Vitální struktury, přínáležející druhé nadstavbové organizaci mají oproti fyzikálním tu specifiku, že rovnováhy se dosahuje nikoliv vzhledem k přítomným a reálným podmínkám, ale vzhledem k podmínkám virtuálním, jimž dává existenci systém sám. Takový systém vykonává určitou práci mimo své hranice a vytváří si své vlastní prostředí. Reakce vyvolané určitým podnětem závisejí na významu, který tento podnět má pro organismus pojmávaný nikoli jako celek sil směřujících nejkratšími cestami ke klidovému stavu, nýbrž jako bytost schopná určitých typů výkonů.⁵⁸

Jestliže anorganické struktury lze vyjádřit nějakým zákonem, pak organické lze chápat jen na základě vnitřní normy či smyslu, které si kruhovým způsobem vymezuje organická struktura sama. Vnitřní normou se přitom rozumí konstatování určitého privilegovaného, statisticky častějšího postojů, který dává chování jednotu nového druhu⁵⁹ Smysl představuje ideu, která se nám jeví při zkoumání organických struktur.

V případě řádu lidského cituje Merleau-Ponty nejdříve Hegela: Duch přírody je duch skrytý. Nevystupuje v podobě ducha; duchem je pro ducha, který poznává...⁶⁰ Struktury lidského řádu mají nejen své vnitřní normy organické, ale smysl, který u organických struktur lze chápat jako ideální deskripci těchto vnitřních norem se u lidského řádu výrazně odklání od organických vnitřních norem, překračuje je a je s to působit nad jejich hranice. Základem je intencionalita (zaměřenost na objekty) a práce (přetvářecí činnost na základě stanovování si cílů). Intencionalita přitom u člověka odhaluje oproti zvířeti celou řadu potenciálních kontextů užití předmětů k mnoha různým cílům. Kontexty mají v první řadě podobu kulturní či společenskou a specifickou lidské struktury je nejen tyto společenské či kulturní normy a jim příslušející intence naplňovat, ale především je i negovat a měnit s cílem odhalit Pravdy.

---

⁵⁸ M. Merleau-Ponty: *Struktura chování*, Filosofia Praha 2008, s. 201

⁵⁹ Tamtéž, s. 216

⁶⁰ Tamtéž, s. 219

Psychično a duch nejsou substance, ale formy jednoty. Vztah každého řádu k dalšímu je vztahem dílčího k celku. Nástup vyšších řádů ruší v té míře, jak se uskutečňuje, autonomii řádů nižších a dává procesům, které je konstituují, nový význam.⁶¹ Proto zvířecí tělo disponuje organizací živého, která vytváří fenomenální tělo biologické, jež překračuje zákonitosti těla fyzikálního ve smyslu pouhých fyzikálních struktur vyrovnávající se jednoty. Obdobně lidské tělo disponuje vedle fyzikálních organizací jednak organizace života, vytvářející biologické fenomenální tělo, ale dále i organizací lidskou, jejíž lidské fenomenální tělo uvolňuje a překračuje dříve uvedené struktury organizace fyzikální a biologické. Nejde však o žádné rušení fyzikálních nebo jakýchkoliv jiných zákonů, ale o přidávání vyšších forem fenomenálních struktur organizací na základě vnitřních norem živého a na základě specificky konstituovaného lidského smyslu.

Při četbě M-Pontyho nás hned napadá, co se stane, jsou-li smysl a vnitřní normy života v rozporu. Každá struktura má své meze plasticity. Za nimi dochází k deformacím, nejdříve vratným, po té nevratným. **Poruchy specificky lidské organizace smyslu mohou vést k odklonu životní dráhy, aniž by se prvotnější struktury narušily.** Takového člověka můžeme mít za podivína, nebo mu nasadit nějakou nálepku diagnózy. **Některé z těchto případů pak mohou narušit organizaci živého, což se projeví jako biologická dysfunkce. A některé mohou vést až k rozkladu struktur fyzikálního řádu a končit vážnou újmou popsatelnou termíny fyzické organizace a po té i smrtí. Vyšší vrstvy organizace jsou tedy schopny do určité míry, která je dána vyrovnávající se schopností organizace nižších řádů, tyto nižší řády vychylovat z rovnováhy uplatněním specifiky vnitřních norem či norem smyslu.**

M-Ponty charakterizuje realismus naivního vědomí jako realismus empirický. Duši je přítomno vlastní tělo stejným způsobem jako ostatní empiricky vnímané předměty. Naivita tkví v představách, že vlastním tělem lze disponovat stejným způsobem jako s ostatními věcmi, to znamená bez újmy na psychické integritě. Při chirurgických zásazích vyřazuje anestezie duši a operatéroví plně poskytuje tělo. Duše nemusí být při zákroku přítomná, proto nemá také aktuálně co řešit. To, že tělo o něco přišlo, řeší ex post. Fantomové bolesti ji ovšem mohou připomenout, že sám organismus, tedy řád živého nějaký problém, to jest vychýlení z vyrovnávající se organizace, řeší. Empirikova duše žije ve světě zkušenosti, kde ego je vymezeno a odděleno jako centrum intencí, tělo jako nositel ega, bytosti a věci jako předměty intencí. Tyto tři sektory se nesměšují. Nemá-li odděleně vymezené tělo důvod proč konstituovat jev zvaný bolest, nemělo by jej ego pociťovat. Interakce fenomenálního těla živého řádu s fenomenálním egem řádu lidského smyslu není v empirikově zkušenosti obsažena. Zažije-li ji na vlastní kůži, má problém s jejím vysvětlením.

Po Descartově oddělení věci myslící a věci rozprostraněné se rozvinuly přírodní vědy na základě určité dezinterpretace, proto Merleau-Ponty mluví o pseudokartezianismu vědy. Ten pohlíží na vnímání jako na psychické či vnitřní fenomény, které jsou funkcemi fyziologických a psychických proměnných. Vnímání světa je tak funkcí reálného světa. Pak je ovšem třeba všem psychickým jevům přiřadit jejich fyzikální protějšky, tak jak se o to dnes snaží

---

⁶¹ Tamtéž, s. 241

analytická filosofie myslí. Descartes umístil zprostředkování spojení těla a vnímání do šířiny, dnešní neurovědci hledají podobně lokalizovatelná centra funkčních obvodů myslí. Přitom fyzikální vysvětlení je založeno na nejméně integrovaných strukturách. To, co vidí, a to věděl už Descartes, nejsou oči (ale ani mozek), ale duše. **Podle Descarta je poznávání pravdy a zkušenost reality spojováno nikoliv v mozku, dokonce ani v duši, ale v Bohu..** Tím, co může uskutečnit akt vidění, není oko, není tím mozek, ale o nic víc ani psychologova psychika. Jde o náhled **ducha**, při němž jsou události současně prožívány ve své realitě i poznávány ve svém smyslu.⁶²

Tímto směrem se však přírodní vědy nevydaly.

V klasické fenomenologii se uplatňuje transcendentální postoj. Každá poznatelná **realita je pojímána jako předmět vědomí**. Lidský řád se proto nyní nejeví jako třetí řád, připojený k dvěma předchozím, ale jako jejich podmínka. Fyzikální svět a organismy nyní mohou být myšleny už jenom jako objekty vědomí, nebo významy. Historické dění, které běžně máme za reálné, není před vědomím, ale pro ně. Toto řešení označuje Merleau-Ponty jako kriticistické.

Proti němu staví Merleau-Ponty variantu ještě jinou. Struktury jsou pro něj spojením idejí a existence. Díky nim se nám věci objevují v takovém světle, které jim dává smysl. **Každé zformování další struktury je událostí ve světě idejí, nastolení nového stupně formativní jednoty (dialektiky), otevření nové oblasti fenoménů**, ustavení nové konstitutivní vrstvy, která předchodí ruší jako izolovaný moment ale zároveň ji uchovává a integruje. Proto také vědomí v každém okamžiku zakouší zapojení organismu.

Tělo a duše. Jde o jistou dualitu, nikoli však o dualitu substancí. Existuje tělo jako masa chemických složek ve vzájemné interakci, tělo jako dialektika mezi živou bytostí a jejím biologickým prostředím, tělo jako dialektika mezi sociálním subjektem a jeho skupinou, dokonce i všechny naše návyky jsou nehmatným tělem pro já každého jednotlivého okamžiku. Každý z těchto stupňů je vzhledem ke stupni předcházejícímu, tělem vzhledem ke stupni následujícímu. Tělo obecně je celkem cest už vytvořených, schopností už konstituovaných, získanou dialektickou půdou, na níž se uskutečňuje vyšší zformování, a duše je smysl, který se pak takto ustavuje.⁶³

Vědomí má povahu dvojí, jako proud prožívaného, a zároveň jako místo významů. Významy umožňují to, že **subjekt je jistým způsobem skryt v jednom ze svých fenoménů**. Je to tím, že **struktury vědomí jsou vědomím určitých interindividuálních struktur**.

Pohled Merleau-Pontyho nyní doplníme o pohled českého fenomenologa 20. století **Jana Patočky**. Také Patočka řeší rozpor mezi pouhou objektivní nutností matematicky pojaté

---

⁶² Tamtéž, s. 265

⁶³ Tamtéž, s.279

přírody a mezi prožívaným životem, obdařeným smyslem. Poukazuje na to, že o svět smyslu se věda (přírodověda) nestará. Pro uchopení světa smyslu rozvinul Patočku svou koncepci přirozeného světa.⁶⁴

Patočka upozorňuje na francouzského Kanta Maine de Birana, který objevil fenomén **subjektivního těla**. Definoval reálné tělo jako subjektivní a transcendentální jsoouco.

Podle Patočky není tělo jen prostorovostí, ale náleží do oboru vlastních *možností*. **Tělo je existenciální soubor těch možností, jež nevolíme, nýbrž do nichž se zařazujeme, těch, k nimž nemáme svobodu, nýbrž jimi být musíme. Teprve na tomto podkladě jsou otevřeny svobodné možnosti.**⁶⁵

Pro Patočku je živočich cele tím, čím je, jehož možnosti jsou zároveň skutečnostmi. Člověku však přináležejí svobodný prostor možností žít v Pravdě, ale i zodpovědnost za to, čím jsme dosud byli a čím hodláme být.

Patočka v pozdějším vývoji svých názorů zdůrazňuje zejména porozumění základním pohybům časové existence. Prvním je **pohyb zakotvení**. Jeho smyslem je vyložit danou situaci a přijmout nás samotných v situaci, do níž jsme postaveni. Nacházíme sebe jako součást celkové situace, do níž jsme postaveni, a na níž jsme nějak naladěni. Je to také pohyb akceptace. Bytí nás poutá na konkrétní jsoouca.

Lidské bytí je však spolubytím a je charakterizováno starostmi o společné bytí. Druhým základním pohybem je ten, kdy proměňujeme přítomné jsooucí v takovém smyslu, jak služba životu dává. Jde o náš **životní úkol**, pro nějž si musíme leccos odříci. Jsme tím, kdo obstarává, kdo má nějakou životní roli. Je to pohyb projekce a sebedprodloužení, v němž organizujeme sebe a okolní svět.

Třetím **pohybem je odcizení** a jeho překračování, **vlastní sebepochopení**. Sem patří nejrůznější vysvětlovací struktury. **Sebepochopení přichází ke slovu skrze narativní struktury různých historek, mýtů, rituálů. Filosofie pak přináší nikoliv jen výsledek reflexe, ale především výsledek komunikace existencí**, jejich přesah do řetězu bytostí, spojených nikoli vnějškovým poutem, bytostí, které nejsou ostrůvky života v moři objektivního jsoouca, nýbrž pro něž se věcná předmětnost vynořuje z oceánu bytí, v jehož službách komunikují. Podle Patočky tu není nic mystického, nechceme-li mystickým nazvat sám svět a bytí člověka.⁶⁶

---

⁶⁴ Jan Patočka: „Přirozený svět“ v meditaci svého autora po třiatřiceti letech, in: Patočka, J. Přirozený svět jako filosofický problém, Československý spisovatel, Praha 1992,

⁶⁵ Tamtéž, s. 185 - 225

⁶⁶ Tamtéž, s. 251

Filosofie přirozeného světa zprostředkovává pohled na lidský život jako na život v Pravdě, vyzývající nás k odpovědnosti. Je to každodenní boj proti bloudění, iluzím a umíněnosti. Filosofie je cestou, kdy myšlenka hledá svůj výraz.⁶⁷ Filosofie může kultivovat výpovědi člověka (vyprávění), které jsou základní komunikační existenciální formou.

Tělo je podle Patočky sice subjektivním fenoménem, ale je zároveň i podmínkou toho, abychom něco věděli o anatomickém a fyziologickém těle a je také podmínkou života a prožívání. V tomto smyslu překračuje pouhou reflexivitu. Tělo v podobě tělesného schématu cítí jako určitou pozici v prostoru. Tělesné schéma je vždy přítomno, aniž bychom je měli za předmět vědomí. Tělesné schéma není tématem mého vědomí, je spíše mnou vykonávané a přítomné, aniž je beru jako předmět vědomí. Přitom fungující tělesnost je apriori zkušenostem, které se svým tělem mám. Tělesné schéma je nejen reprezentací těla ve vědomí, ale přímo jeho zakoušející prezencí. Pohyby tělesného schématu, jeho dynamika a jeho figury jsou ukotveny tím, že mají nějaký bezprostřední a jasný praktický smysl, který dává podobám tělesného schématu nějaké naladění. Naladění či nálada je základem pro naše postoje.⁶⁸

Tělo není původně jen předmětem vnímání, nemá jen subjektivní konstituci. Tělo nemá však ani charakter čistého vědomí, ale je prostředníkem, kterým je subjekt poután ke světu, je tím, co činí čisté vědomí přítomností ve světě, pro niž je svět přítomným kontextem.⁶⁹

Vědomí nesídlí v mozku, ale je fenoménem celého těla, a to nikoliv ve fyzikálním světě, ale ve světě fenoménů, významů a smyslu, ve světě činných možností subjektu, orientovaného lidskými intencemi (předmětností, nasměrováním, upřeností, cíleností) a vydávajícího se k nějakým horizontům sledujícím různé kontexty možností, jejichž celkem jsou nám dány všechny skutečnosti jakožto náš svět. Zároveň jde o subjekt v podobě existence, komunikující s jinými existencemi prostřednictvím svých příběhů, ve kterých jsou všechny tyto kontexty, významy a smysly zpřítomňovány.

Problém duše a těla není problémem dvou podstat, ale problémem rubu a líce téže podstaty.

---

⁶⁷ Tamtéž, s. 280

⁶⁸ viz Patočka, J. Tělo, společenství, jazyk, svět, OIKOYMENH, Praha 1995,

⁶⁹ viz Erazim Kohák: Jan Patočka, H & H, 1993, s. 143 -144

Filosofující přírodovědci

Ve dvacátém století najdeme ještě i třetí cestu, a sice cestu filosofujících přírodovědců. S tou jsme se již dostatečně seznámili v 1. díle. Uvedme ještě pro doplnění alespoň představu současného biologa - epigenetika **Bruce H. Liptona**⁷⁰, podle kterého je lidské tělo podobné televiznímu přijímači, jenž přijímá z Vesmíru (od Boha) individuální sestavu self-receptorů, umístěných v buněčných membránách, které zas individuálním způsobem proměňují genetickou informaci, uloženou v jádrech buněk. Znamená to, že tato individuální sestava toho, co se promítá a modifikuje genetický program, a co tvoří identitu našeho já (duše), se může promítat i na další biologický podklad (reinkarnace). A protože antény našich self-receptorů stahují jen malou část celého spektra celku, jsme, každý z nás, malou částí informací veškerenstva - Boha. Autor to dokládá mj. řadou příkladů přenosu paměti při transplantaci orgánů, kdy z dárce na příjemce se přenesou např. chuť na pivo, nebo na kuřecí nuggety. Tato představa je kompatibilní jak s představami morfogenetického pole R. Sheldraka⁷¹, představami pole ákáša⁷² (Ervin Laszlo, Věda a ákášické pole, Pragma 2005), ke kterému dospívají někteří další přírodovědci, včetně fyziků, tak s koncepty východní spirituality a veškerými koncepty mystiky, o nichž jsme pojednali výše, to jest koncepty spojení já a Boha (veškerenstva). I když to zní fantasticky, na těchto a podobných konceptech se v současné době usilovně vědecky pracuje, tzn., že jsou vystavovány experimentům, které je mají potvrdit či vyvrátit, a proto je nutné je vzít do úvahy.

Doporučujeme jiný pohled na psycho-somatický vztah

Pokusme se učinit z uvedených pohledů nějaký závěr. V první části jsme uvedli, že problém duše a těla není problémem dvou podstat, ale problémem rubu a líce téže podstaty. Nyní zjišťujeme, že i různých rubů a líců může být více.

Jako podnětná se ukazuje jedna z již uvedených myšlenek Merleau-Pontyho, kterou se pokusíme domyslet do obecnější polohy. Jde o pohled na poznávaný objekt, v našem případě na člověka, jako na instanci, realizaci či existenci abstraktních struktur či idejí. Pojem či obraz člověka zahrnuje v sobě různé abstraktní struktury či ideje. Takovými idejemi jsou i různá schémata a teorie.

---

⁷⁰ Bruce H. Lipton, Biologie víry, Anag 2011

⁷¹ R. Sheldrake Teorie morfické rezonance 2002

⁷² Ervin Laszlo, Věda a ákášické pole, Pragma 2005,

Když postavíme dům ve tvaru trojúhelníku, realizovali jsme abstraktní strukturu trojúhelníku. Ale nejen tu. Realizovali jsme také abstraktní schéma obydlí s jeho různými funkcemi, realizovali jsme také povědomí o hezkých tvarech a barvách, které má samo o sobě abstraktní vyjádření, realizovali jsme třeba i teorii o pasivních domech a podobně. To všechno jsme realizovali my, stavitelé domů a proto o těchto abstraktních strukturách víme. Ona se nám ale do toho domu nastěhuje i příroda člověkem nestvořená a s ní i reálná existence dalších abstraktních struktur. Tedy aspoň my jsme schopni je takto popsat a vnímat. Jednoho dne objevíme třeba hnízdo štěnic postelových. Jde o reálnou existenci abstraktní struktury teorie o cizopasnících. Pak se nám třeba objeví myši, nebo plíseň na zdech. Pro každý takový pozorovaný nový jev máme své vysvětlení, svou teorii, svou abstraktní strukturu. A pokud ne, budeme se snažit ji objevit. Nikdy nebudeme u konce, stále se mohou objevovat nové jevy a jejich vysvětlení v podobě abstraktních teorií.

S člověkem je to mnohem složitější než s domem. Člověka jsme nepostavili. Člověk je tvor přírodní, ve smyslu oplývající svou vlastní přirozeností. Ta se navenek nějak projevuje a my tyto projevy vysvětlujeme a používáme různé abstraktní struktury. Tělo a duše jsou dva komplexy různých teorií, shluků dvou různých abstraktních struktur, které se viděno jakoby ve vlastní přirozenosti nacházejí uvnitř téhož člověka. Nejde však o komplexy teorií jediné, dalšími jsou třeba duch, nebo informační pole a jeho zauzlení a možná bychom přišli i na další. Vlastně můžeme říci, na základě zkušeností s tím jak se lidské poznání vyvíjelo, že je téměř jisté, že se budou objevovat nové a nové jevy, týkající se člověka, které budou vysvětlovány stále novými vysvětleními, založenými na dalších a dalších teoriích a abstraktních strukturách.

At' už se budeme na člověka dívat jako na tělo, nebo jako na duši, mysl, ducha, informační zhuštěninu, kybernetický samoorganizující se systém, nebo jakkoliv jinak, neměli bychom se přít, zda je člověk to či ono. Není ani jen jedním z toho, není dokonce ani vším dohromady, je totiž tím, kdo zahrnuje všechny i dosud neobjevené jevy, pohledy, vysvětlení, které nás v budoucnu teprve čekají.

Konsilientní syntéza

Máme samozřejmě problém s poznáváním, neboť před sebou vidíme jednoho člověka a přitom by se mělo jednat o řadu často nesouměřitelných pohledů. Zatím se přírodní vědy snažily všechny nové jevy a jejich vysvětlení zahrnovat do dosavadních systémů poznání přírodních věd, a to, co takto zahrnout nešlo, často ignorovali a popírali. Už ale i ony se dostaly do potíží, například při kodaňském výkladu ve fyzice, kdy se poprvé objevil a byl přijat Bohrov princip komplementarity. Komplementarita znamená, že dva nebo více pohledů bereme jako vzájemně se doplňující. Nutí nás k tomu to, že v přirozeném světě nevidíme dvojmo nebo trojmo. Nevidíme zvlášť člověka jako tělo a člověka jako mysl či duši. Všechny naše zkušenosti nám říkají, že v realitě existuje jeden člověk, že existuje přirozená celistvost

věcí a že pouze náš pohled skutečnost před námi stojící, podle jednotlivých úhlů rozrůžňuje a tím také vytváří protiklady. Jakmile se to stane, náhle skutečně všude zjišťujeme samé protiklady a rozpory. A právě pojem protikladu byl Bohrem nahrazen termínem komplementarita.

Tak už běžně uznáváme, dokonce na poli fyziky, podstatu světla jako částicovou i vlnovou zároveň. Jinou představou celkovosti je také již uvedený pojem konsilience Edwarda O. Wilsona, který má za to, že lidské poznání směřuje k takovému druhu syntézy, kdy do sebe zapadnou jako ozubená kolečka různé dílčí pohledy, výsledky různých vědních oborů, přírodních i společenských věd, a možná i další pohledy, které dosud neznáme, nebo je dosud nepovažujeme za vědecky přijatelné. Takováto **konsilientní syntéza**, je syntézou všech syntéz, včetně těch dosud neobjevených. Odpovídá tomu, co intuitivně cítíme ve svém běžném životě. Je proto i etickým požadavkem, abychom se právě k takovému druhu syntézy přibližovali. Taková syntéza může představovat model pro člověka, jak by se na něj mohla dívat medicína založená na důvěře k otevřenosti ke všemu dosud neobjevenému.

Svůj protipól má tato syntéza, lépe odpovídající tomu, jak věci vidíme ve svém laickém životě, i v podobě základních pojmů, kterými se běžně vyjadřujeme. Zatímco vědci různých oborů se nás snaží přesvědčit, že dům či člověk je to či ono, a svou syntézu zakládají na skládání jednotlivých dílčích vědeckých, nebo přinejmenším teoretických poznatků, naše běžné pojmy nejsou takto budovány postupným skládáním, postupnou syntézou dílčích pravdivých tvrzení, ale představují naopak pohledy jakoby shora.

Pojmy obsahují podle našeho předního teoretika filosofické logiky P. Materny především **kritérium**, podle kterého zařadíme tu kterou věc či ten který jev buď pod onen pojem, nebo mimo něj. To je úplně jiný pohled, než jaký nám předkládají vědecké obory a přírodní vědy jako celek. Pod pojmy, které jsou pro nás určujícími kritérii se totiž vždy vejdu všechny dílčí pohledy, samozřejmě ty, kterým to intuitivně dovolíme, včetně těch, které dosud neexistují a budou teprve objeveny. Pojmy jsou podle něj něčím, co nevynalzáme, ale co je nějak intuitivně dáno a my je tedy objevujeme. Když řekneme *člověk*, nebo *zdraví*, měli bychom se dívat na skutečného člověka a na to jak vypadá člověk, když je zdravý. A když řekneme medicína, měli bychom umět vnímat přirozený intuitivní obsah takového pojmu, pro který každý z nás má přirozeně dané kritérium, co od takové medicíny očekávat. Tím nevylučujeme ani dosud neobjevené, ani to, co se časem může ukázat jako blud. Jde o nikdy nezavršený stav, Jde o proces konsilientního završování syntéz, jde o etický požadavek, jehož podmínkou je dobrá vůle postupovat právě tímto způsobem. Bude-li vůle opačná, povede to více k rozporům, paradoxům, vyhocování situací. Pokud si nechceme rozumět, pak si nerozumíme. Pokud si budeme s klapkami na očích všímat jen svého písečku, budeme k celku slepí a naše pískoviště může být jednou pro nezájem úředně zrušeno.

Já a můj příběh

Ale vraťme se k otázce „kdo jsem já“. Řešení Body-Mind problému, tedy problému těla a duše, případně ještě ducha nebo něčeho dalšího neustále mívá ten problém. Klasická filosofie dává odpovědi na jiné otázky, na otázky týkající se „objektu“, kterým mám být já. Ale já je přece někdo jiný (to věděl už například Rembaud). A tolik nám toho od našeho děltství ti všichni dospěláci navykládali.

„Dítě se ... rodí do vědomí jednoty ...a /pak/ mu vstěpí typicky umrtvený světonázor civilizace 20. století...“ Měli bychom se snažit o vytržení z dřímoty a „*probudit (se) ... do nesmírné rozmanitosti zkušeností. Existuje tolik rozličných forem zkušenosti, cítění a vnímání.*“ V těchto slovech se propojuje moudrost věčné filosofie s láskou k moudrosti, obsaženou v klasické filosofii „*Kdysi byly příběhy zakořeněné v detailech určitých míst... všechna tato lokální znalost zůstane ztracená, dokud v rámci orální řeči **neobnovíme dimenzi příběhů, která je základem, půdou pro literární vrstvu jazyka.***“⁷³ A totéž platí pro člověka: **znalost problémů člověka, tedy včetně těch medicínských, zůstane ztracená, dokud neobnovíme takovou dimenzi komunikace, v níž půjde o lidský příběh.**

Medicína by neměla být chápána jenom jako přírodovědná disciplína. Nakládá – li s člověkem, a to na obou stranách rovnice (tedy vedle pacienta je tu lékař, a oba mají své niterné já), musí se zajímat a musí integrovat vedle postupů přírodovědných i ty, které jsou o člověku schopny podat humanitní disciplíny a filosofie. V případě humanitních disciplín a filosofie je z čeho čerpat, například ve věcech jako jsou vědecké metody nebo to, že každý žijeme ve svém příběhu. Nebude-li medicína zohledňovat to, co víme o člověku a jeho výtvořech, může se stát, že už nebude “v souladu se současnými dostupnými poznatky“, anebo že nebude “v předstihu zajišťovat dostatek potřebných poznatků a uplatňovat je na všech úsecích“, které mají vliv na rozvíjení tělesného a duševního zdraví člověka. Tyto formulace najdete v dosud platném zákoně č. 20/1966 Sb. o péči a zdraví lidu. Stačí se poctivě zamyslet právě nad těmito nejobecnějšími požadavky.

Všechno je zase tady

Nazvali jsme naše knížky Medicína založená na důvěře. Důvěra je základním předpokladem úspěchu. Je spjata s otevřeností ke změnám, k novému. Je spjata s chápáním člověka jako

---

⁷³ Všechny citace z této části viz Abram, D. Procitnutí do živé země, OPS Nymburk 2008, a doslov Jiřího Zemánka: Probouzet údiv

člověka, ne jen jako objektu pozorování a vykonání předepsaných procedur. Po té vši pouti k teoretickým a filosofickým aspektům je třeba se vrátit na pevnou zem.

Možná znáte příběh o buvolu či býku, který pochází se staré Číny a má mnoho variant, překladů a komentářů. Pasáčkovi uteklo jeho nejmilejší hovado, ale dost možná, že ho ani nikdy neměl. Celý život hledal. K stáru je přece jen vystopoval, chytil a zkontroloval. Přitom však začalo mizet hovado, potom celý svět a nakonec i pasáčkovo „já“. Nastala šúnjata – prázdnota (možná jen plná částic a antičástic). Nakonec se hovado přece jen znovu objevilo. Pasáček se podrbal v zadku, nasedl na hovado a odjel s ním na trh, jako by se nechumelilo.

Tento příběh se stal podobností o cestě pravého poznání. Životní cesta nekončí zkrácením hovada (tedy tím, že jsme se něco naučili), ale pokračuje dál přes jeho ztrátu (všechno, čemu jsme se naučili, bylo zpochybněno), poté ztrátu sebe (nevyznáme se ani v sobě), a nakonec nalezení všeho opět na svém místě (prozření), až ke konečné „cestě na trh“, kdy se jen zdánlivě vrací vše do původních kolejí.

Před zázrakem života a zázrakem já jsme malí kluci a malé holky.

Skutečný příběh není nikdy dokončen. Dokončuje ho vždy až vypravěč. Všechny naše příběhy mají svá pokračování, byť v poněkud pozměněných kontextech. Otevírají se stále nové horizonty možností a pronikání dál, kde ještě včera pro nás byli „lvi“.

Každá historie týkající se mého já je nabídkou důvěry a k důvěře. „Všechny příběhy jsou si podobné, každý je šťastný či nešťastný svým způsobem“, abychom parafrázovali Annu Kareninu.

Jen stejná žába jako já ví, co je mé „žbluňk“. Avšak přesto máme dar sdílet ho s ostatními svými příběhy. Je rozdíl mezi ukazováním na měsíc a ukazováním na sebe. K ukazování na měsíc máme prst (který příznivci zenu odmítají). K ukazování na sebe máme své tělo, ale také své myšlenky, své příběhy, a vše, na cokoli si vzpomeneme, co pochází od nás. K ukazování na sebe máme sebe, včetně všech našich extenzí: výtvořů, stop, plánů, idejí, hodnot, významů, chtění a touhy. Jsme nekonečně větší než měsíc, a prsty ani slova nám nevadí, protože i to jsme my.

Medicína, o kterou nám jde, by mohla stát na počátku takové cesty. Překážky, které se jí kladou do cesty, jsou často frustrující, ale my přece nechceme dopustit žádný „výpadek komplexnosti“, věříme v obrat k lepšímu.

O něčem by se nemělo mluvit nahlas před opovrhujícíma ušima ani psát pro opovrhující oči...⁷⁴.

Přesto je třeba o tom mluvit. My jsme to udělali. V dobré víře, že je to dobré.